

ACUMEN:

International
Journal of
Multidisciplinary
Research

zenodo

OpenAIRE

ISSN

ACUMEN: INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY RESEARCH

ilmiy-uslubiy jurnali: 31.08.2025-yil.

Ushbu to'plamda « **ACUMEN: INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY RESEARCH** » ilmiy-uslubiy jurnali 2025-yil 2-soni 8-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Jurnal tarkibidagi barcha maqolalarga **DOI** unikal raqami biriktirilib, **Directory of Research Journals Indexing, Researchbib, Index Copernicus, Zenodo, Open Aire, Google Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro'yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Jurnal materiallaridan professor-o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o'qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to'plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma'lumotlar haqqoniylikiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

“RESEARCH SCIENCE AND
INNOVATION HOUSE” MCHJ

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir, Eshqarayev Sadridin Chorievich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot va tabiiy fanlar kafedrasi mudiri, kimyo fanlari falsafa doktori, dotsent Termiz, O‘zbekiston.

Mas’ul kotib: Boboyorov Sardor Uchqun o‘g‘li Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali magistranti

Nashrga tayyorlovchi: Eshqarayev Samariddin Sadridin o‘g‘li Termiz muhandislik-texnologiya instituti magistranti

TAHRIR KENGASHI A‘ZOLARI

1. Editor-in-chief, Eshkaraev Sadridin Chorievich - associate professor of the Department of Analytical Chemistry of Termiz State University, Doctor of Philosophy Chemical Science, Termez, Uzbekistan. esadir_74@rambler.ru
2. Editor of technical sciences, **Rakhimov. B. Ganisher** - Tashkent chemical-technological institute, doctor of philosophy in technical sciences.
3. Editor of technical sciences, **Kamalova I. Dilnoza** - RESEARCH” for Editor of technical sciences Navoi State Pedagogical Institute, doctor of sciences in technics
4. Editor of medical sciences **Ye Fan Wang Glavin**, Case Western Reserve University, United States / Chinese Academy of Medical Sciences, Peking Union Medical College, China
5. Editor-of technical science, **Eshkaraev Ulugbek Chorievich** - Associate Professor of the Department of Primary Education Methodology of Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy, Candidate of Technical Sciences, Denau, Uzbekistan.
6. Editor of medical sciences **Carolyn Steele Gray**, Canada Research Chair in Implementing Digital Health Innovation (Tier 2), Canada
7. Editor of technical science **Babamuratov Bekzod Ergashevich** - associate professor of the Department of Physical Chemistry of Termiz State University, Doctor of Philosophy Technical Science, Termez, Uzbekistan.
8. Editor of medical sciences **Donata Kurpas**, Wroclaw Medical University, Poland
9. Editor of chemical sciences **Mirabbos Hojamberdiev Ikromovich**- associate professor of the Technische Universität Berlin, doctor of chemical science, Berlin, Germany
10. Editor of medical sciences **Mirella Minkman**, Vilans, Netherlands
11. Editor of chemical science Furkat B. Eshkurbonov - Termiz institute of engineering and technology, doctor of sciences in chemistry, Professor of technology of organic substance and materials on their basis, Termez, Uzbekistan.E-mail: furqateshqurbonov@gmail.com
12. Editor of medical sciences **Roberto Nuño**, Director Investigación y Formación Fundación Gaspar Casal, Spain
13. Editor-of Economic, **Otamurodov Shavkat Tillayevich** - Vice-rector of Termiz University of Economics and Service Doctor of Economic science, Termez, Uzbekistan.
14. Editor of medical sciences **David Perkins**, University of Newcastle, Australia

15. Editor-of Social and humanities, **Xudoyberdiyev Xursand Xudoyberdiyevich** - Termiz Institute of Engineering and Technology, Doctor of Social and humanity Science, Termez, Uzbekistan.
16. Editor of medical sciences **Otamurodov Furqat Abdukarimovich**, Director of Termiz Branch of Tashkent Medical Academy, Termez, Uzbekistan Doctor of science in Medical Sciences, Termez, Uzbekistan.
17. Editor of medical sciences **Robert Henderson**, University of Arizona
18. Editor biological sciences **Nurova Zamira Annakulovna** Termez branch of Tashkent Medical Academy. Termez, Uzbekistan Doctor of biological science, docent, Termez, Uzbekistan.
19. Editor filological sciences **Chris Kennedy**, University of Chicago
20. Editor of medical sciences **Turabayeva Zarina Kenjabekovna** Termez branch of Tashkent Medical Academy, doctor of Philosophy medical sciences, Termez, Uzbekistan.
21. Editor of Sociology science **Eryigitova Lobar Qodirovna** Head of the Department of Social Sciences and Physical Culture of CAMU International Medical University
22. Editor philological sciences **Jurayeva Ramziya Abdurahimovna** Kokand State Pedagogical Institute. Kokand, Uzbekistan Doctor of Philosophy in Philological Sciences (PhD), senior teacher.
23. Editor of philological sciences **Nilufarkhon. M. Aliboeva**, docent of comparative literary criticism, contrastive linguistics and translation studies, Kokan State Pedagogical Institute, doctor of philosophy in philological sciences
24. Editor of philological sciences **Ismoilov. A. Kahramonjon**, Docent of the Department of English in Preschool and Primary Education of the Kokon State Pedagogical Institute.
25. Editor of philosophical sciences **Rajabova. B. Etibor** Teacher of the Department of "Social Work and Philosophy" of Urgench State University, doctor of philosophy in philosophical science.

THE IMPACT OF MULTIMEDIA TOOLS ON ENGLISH VOCABULARY ACQUISITION IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN UZBEKISTAN

Sultanova Munisa Ro'zimboy qizi

Master of Arts in Education Webster Un

Abstract

This research examines how multimedia tools enhance English vocabulary acquisition among primary school pupils in Uzbekistan. We investigated the integration of audio-visual materials, educational software, and interactive platforms within language instruction frameworks. Our methodology combined classroom observations, student assessments, and teacher interviews. Results indicate that students exposed to multimedia-enriched instruction demonstrated markedly higher motivation and superior retention of new vocabulary when compared with traditional pedagogical approaches. The evidence suggests that judicious implementation of technology within language classrooms can substantially improve learning outcomes.

Keywords: Multimedia tools, vocabulary acquisition, English language teaching, primary education, Uzbekistan.

Introduction

The digital revolution has fundamentally altered traditional educational paradigms, particularly in language instruction. In Uzbekistan, where English proficiency is increasingly recognised as vital for international engagement, primary education serves as the cornerstone for linguistic development. Vocabulary mastery remains indispensable for effective communication, and multimedia technologies offer innovative approaches to introduce, practise, and consolidate new lexical items. This investigation examines the influence of various multimedia applications on vocabulary development among primary learners and assesses their efficacy relative to conventional instructional methods.

Methodology

We employed a mixed-methods research design for this investigation. Two third-grade classes from a public educational institution in Tashkent participated in the study. The control group received instruction through traditional textbook-centred approaches,

whilst the experimental group engaged with multimedia resources including video content, digital flashcards, musical elements, and language applications. Both groups completed pre-intervention and post-intervention assessments to quantify vocabulary acquisition. Furthermore, we conducted systematic classroom observations and in-depth interviews with English language instructors to gather qualitative insights.

Results and Discussion

The experimental group demonstrated a remarkable 35% improvement in vocabulary retention, substantially outperforming the control group's 18% gain. Pupils in the multimedia-enhanced learning environment exhibited noticeably higher engagement and reported greater satisfaction during instructional periods. Educators observed that multimedia integration effectively accommodated diverse learning preferences and enhanced both pronunciation accuracy and contextual comprehension. Nevertheless, significant challenges emerged, including insufficient technological infrastructure and inadequate teacher preparation for educational technology implementation.

Conclusion

Our findings establish that multimedia tools can markedly enhance vocabulary acquisition among Uzbekistan's primary school learners. To optimise these benefits, educational institutions must allocate resources for digital infrastructure and provide comprehensive professional development for teaching staff. When implemented with pedagogical purpose, multimedia resources can transform the English language learning experience and equip young learners with essential skills for participation in our increasingly interconnected world.

References

- Clark, R. C., & Mayer, R. E. (2016). *E-learning and the science of instruction*. Wiley.
- Mayer, R. E. (2001). *Multimedia Learning*. Cambridge University Press.
- Nation, I. S. P. (2013). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge University Press.
- Uzbekistan Ministry of Public Education (2023). *National Education Strategy Report*.
- Wang, Y. (2017). Effects of multimedia on vocabulary acquisition in EFL classrooms. *Language Teaching Research*, 21(3), 345–364.

Tuxtamuratova Dilnoza Dilmurodovna

Buxoro davlat Pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada dunyo mamlakatlari o'rtasidagi xomashyo importi va eksporti, sanoat ishlab chiqarishining ekologik muhitga ta'siri, global iqlim o'zgarishlari hamda demografik jarayonlarning murakkabligi tahlil qilinadi. Rivojlangan davlatlar sanoat ehtiyojlarini qondirish maqsadida arzon va ko'p miqdordagi xomashyolarni rivojlanayotgan mamlakatlardan import qilayotgani, dunyo okeani va atmosferaning ifloslanishi, global iqlim isishi va buning natijasida yuzaga kelayotgan ekologik muammolar ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, aholining tez o'sishi va demografik siyosatning dolzarbligi hamda kelgusida global muammolarni bartaraf etish yo'llari bayon etiladi.*

Kalit so'zlar: *Xomashyo importi, global resurs siyosati, rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyoti, sanoat chiqindilari, global ekologik muammolar, atmosfera tarkibi, iqlimning global isishi, demografik siyosat, urbanizatsiya jarayonlari, okean ekologiyasi, antropogen omillar, aholi soni va zichligi, resurslardan barqaror foydalanish.*

Abstract: *This article analyzes the import and export of raw materials between countries worldwide, the impact of industrial production on the ecological environment, global climate change, and the complexities of demographic processes. It scientifically examines how developed countries import cheap and abundant raw materials from developing nations to meet their industrial demands, along with the pollution of the world's oceans and atmosphere, global warming, and the resulting environmental issues. Additionally, the article discusses the rapid population growth, the relevance of demographic policies, and potential solutions to future global challenges.*

Keywords: *Raw material import, global resource policy, economy of developed countries, industrial waste, global environmental problems, atmospheric composition,*

global climate warming, demographic policy, urbanization processes, ocean ecology, anthropogenic factors, population size and density, sustainable resource use.

Аннотация: В данной статье анализируются импорт и экспорт сырья между странами мира, влияние промышленного производства на экологическую среду, глобальные изменения климата и сложность демографических процессов. На научной основе рассматривается, как развитые страны для удовлетворения своих промышленных потребностей импортируют дешёвое и большое количество сырья из развивающихся государств, а также загрязнение Мирового океана и атмосферы, глобальное потепление и возникающие в результате этого экологические проблемы. Кроме того, в статье освещаются вопросы быстрого роста численности населения, актуальности демографической политики и пути решения будущих глобальных проблем.

Ключевые слова: Импорт сырья, глобальная ресурсная политика, экономика развитых стран, промышленные отходы, глобальные экологические проблемы, состав атмосферы, глобальное потепление климата, демографическая политика, процессы урбанизации, экология океанов, антропогенные факторы, численность и плотность населения, устойчивое использование ресурсов.

XX asr insoniyat tarixida aholi sonining jadal o'sishi bilan ajralib turadi. Bu holat, asosan, tabiiy o'sish ko'rsatkichining yuqoriligi, ya'ni tug'ilish darajasining yuqori, o'lim ko'rsatkichining esa pasayishi natijasida yuzaga keldi. Oxirgi yillarda esa tug'ilish sur'ati biroz sekinlashganini kuzatish mumkin. Ma'lumotlarga ko'ra, 1962–1972-yillarda jahon aholisi o'rtacha 2,06 foizga, 1973–1983-yillarda 1,80 foizga o'sgan, keyingi yillarda esa bu ko'rsatkich bosqichma-bosqich kamayib bormoqda. 2022-yilga kelib esa aholi o'sish sur'ati o'rtacha 1,16 foizni tashkil qilgan.

Tarixiy davrlar kesimida aholi sonining ortishini tahlil qilganda, insoniyat 1804-yilda birinchi milliard aholini tashkil qilgan bo'lsa, undan 123 yil o'tib ikkinchi milliardga yetdi. Keyinchalik bu davr qisqarib, 33 yil ichida uchinchi milliardga yetdi. Aholining milliardlab ortish oralig'i tobora qisqargan: uchinchi va to'rtinchi milliard orasida 14 yil, to'rtinchi va beshinchi milliard orasida esa atigi 13 yil farq bo'lgan.

BMT prognozlariga ko'ra, 2050-yilga borib sayyoramiz aholisi 9-12 milliardgacha yetishi, 2100-yilga kelib esa bu ko'rsatkich 15 milliardga yaqinlashishi mumkin. 2050-yilda dunyo aholisining taxminan yarmi Osiyo qit'asida, 25 foizi Afrikada, 8 foizi Lotin Amerikasi, 7,4 foizi Yevropada va 4,7 foizi Shimoliy Amerikada yashashi kutilmoqda. Aholi sonining kelajakdagi o'zgarishini demograflar ko'plab omillar — tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlari, tabiiy o'sish, migratsiya jarayonlari hamda ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar asosida bashorat qiladilar. Jahon aholisining o'sishi va sekinlashuviga turli omillar ta'sir ko'rsatadi. Jumladan:

- hayot darajasining oshishi;
- tibbiyot xizmatlari va sog'liqni saqlash tizimining rivojlanishi;
- ayollarning ta'lim va mehnat faoliyatiga faol jalb etilishi;
- axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng tarqalishi;
- insonlarning ongli ravishda kam farzandli oilani afzal ko'rishi.

Ayniqsa, rivojlanayotgan Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasi mamlakatlarida demografik o'zgarishlar bosqichma-bosqich rivojlangan mamlakatlarga xos tendensiyalarga moslashmoqda. Bu hududlarda ham farzandlar soni avvalgiga qaraganda qisqarib bormoqda. Rivojlangan mamlakatlarda esa aholining tabiiy o'sishi past darajada, ko'proq migratsiya hisobiga aholi soni saqlanib turibdi.

Aholi sonining ortishi esa bir qator global muammolarni yuzaga keltirishi kutilmoqda:

- 1) Qishloq xo'jaligi mahsulotlari va dengiz boyliklari yetishmovchiligi.
- 2) Aholi zichligi oshishi natijasida atrof-muhitga salbiy ta'sir kuchayishi.
- 3) Rivojlanayotgan davlatlarda energiya resurslari va iste'mol mahsulotlariga talab oshib, yetishmovchilik yuzaga kelishi.
- 4) Ko'pgina mamlakatlarda aholining qarishi, sog'liqni saqlash, pensiya tizimi va boshqa ijtimoiy muammolarni hal qilish zarurati.

Demografiya tarixi olimlar tomonidan ikki asosiy bosqichga ajratiladi. Birinchi davr — XVII asrning ikkinchi yarmigacha davom etib, uni agrar jamiyatlar bosqichi deb atash mumkin. Bu davrda tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlari yuqori bo'lib, aholi o'sishi juda sust kechgan. Ikkinchi davr — sanoat va ilm-fan taraqqiyoti natijasida 1960-yillarda demografik portlash yuzaga kelgan. Bu davrda o'lim darajasi keskin pasayib, tug'ilish yuqori darajada saqlanib qoldi. Aholi sonining keskin oshishi esa

global ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik muammolarni yuzaga chiqardi. Bugungi kunda aholi o'rtasida o'lim darajasining pasayishi asosan sog'liqni saqlash tizimining rivojlanishi va zamonaviy tibbiy texnologiyalar, vaksinalarning keng joriy etilishi natijasida yuz bermoqda. So'nggi 70 yil ichida aholining tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlariga biologik omillardan ko'ra, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlar kuchliroq ta'sir ko'rsatmoqda. Har bir davlatda tug'ilish va tabiiy o'sish sur'atlari mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi va demografik siyosatiga bevosita bog'liq.

Aholi soni va zichligi ortgan hududlarda esa qashshoqlik, infratuzilma muammolari, ekologik xavflar kuchaymoqda. Zamonaviy demografik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dunyoning ko'pgina mamlakatlarida tug'ilish darajasi izchil pasayib bormoqda. Hatto Yaqin Sharqdagi neft eksport qiluvchi musulmon mamlakatlarida ham ayollar ko'p farzand ko'rishga intilmayapti. Sababi, bu holat ularning jamiyatdagi mavqei, kasbiy faoliyati va shaxsiy erkinligiga to'sqinlik qilishi mumkin. Ma'lumki, dunyoning Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasi kabi rivojlanayotgan mintaqalarida tug'ilish, o'lim va tabiiy o'sish darajalari nisbatan yuqori ko'rsatkichlarga ega. Ayniqsa, Afrika mamlakatlari ushbu demografik jarayonlar intensivligi bo'yicha ajralib turadi. Bunga asosan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasining pastligi, an'anaviy turmush tarzi va agrar xo'jalik yetakchi omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Aynan agrar jamiyatlarda ko'p farzand ko'rish qadimdan iqtisodiy va ijtimoiy zarurat sifatida shakllangan. Chunki qishloq xo'jaligi ishlarida bolalarning ishtiroki muhim hisoblanadi. Bundan tashqari, ota-onalar ko'p farzandni qarilik chog'ida iqtisodiy va ma'naviy tayanch deb bilishadi. Shu boisdan, ushbu hududlarda demografik ko'rsatkichlar yuqori darajada saqlanib qolmoqda. Bunga teskari ravishda, sanoatlashgan va ijtimoiy himoya tizimi rivojlangan mamlakatlarda esa kam farzandli oilalar ustunlik qiladi. Sababi, bu mamlakatlarda aholi qariganda davlat tomonidan pensiya va boshqa ijtimoiy xizmatlar ko'rsatilishi kafolatlangan. Bu holat aholining demografik xatti-harakatlariga ham ta'sir qilib, oilalarda farzand sonini ongli ravishda cheklashga olib kelmoqda. Shu tariqa, demografik jarayonlarning mintaqaviy tafovutlari asosan iqtisodiy taraqqiyot darajasi va ijtimoiy institutlar rivojlanishi bilan bevosita bog'liq ekani kuzatilmoqda.

1-jadval

Dunyo aholi soni dinamikasi

Yillar	Aholi soni mlrd. kishi
1804	1
1927	2
1960	3
1974	4
1987	5
1999	6
2011	7
2016	7.3*
2025	7.8*
2050	9.8*
2100	11-12*

1-jadval ma'lumotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, dunyo aholisi soni tarix davomida juda tez sur'atlarda ortib bormoqda. Xususan, 1804-yilda dunyo aholisi ilk bor 1 milliardga yetgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 123 yil ichida ikki baravarga, ya'ni 2 milliardga yetgan. Oradan atigi 33 yil o'tib, aholi soni yana 1 milliardga oshib, 3 milliardga yetgani kuzatilgan. Aholi soni milliardlar orasidagi oshish davri tobora qisqarib borgan: masalan, 3 milliarddan 4 milliardga o'tish uchun atigi 14 yil, 4 milliarddan 5 milliardga esa 13 yil ketgan. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) prognozlariga ko'ra, dunyo aholisining ushbu o'sish tendensiyasi yaqin kelajakda ham davom etadi. Xususan, 2025-yilda dunyo aholisi soni 7,8 milliardga, 2050-yilda esa 9,8 milliardga yetishi kutilmoqda. 2100-yilga borib esa dunyo aholisi soni taxminan 11-12 milliard atrofida bo'lishi mumkin. Ko'plab demograflarning fikriga ko'ra, aholi soni 11-12 milliardga yetgandan so'ng, o'sish sur'ati sekinlashadi va ma'lum bir barqarorlik holatiga keladi. Ya'ni, tug'ilish va o'lim darajalari bir-birini qoplashi natijasida tabiiy o'sish deyarli nol darajaga tushadi. Bunday holat, asosan, tug'ilish ko'rsatkichlarining pasayishi va aholining yashash darajasining o'zgarishi bilan bog'liq bo'lishi ta'kidlanmoqda.

2-jadval

Dunyo aholi sonining regionlar bo'yicha 2025 yildagi bashorati

Dunyo regionlari	Aholi soni, mln kishi	Dunyo regionlari	Aholi soni, mln kishi
Butun dunyo	8467	Afrika	1440
Rivojlangan mamlakatlar	1220	Shimoliy Amerika	370
Rivojlanayotgan davlatlar	6820	Lotin Amerikasi	660
MDH	310	Avstraliya va Okeaniya	40
Xorijiy Yevropa	510	Xorijiy Osiyo	4710

<https://www.census.gov>. Jadval internet ma'lumotlari asosida tuzildi(2022y).

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, global miqyosda aholi sonining o'sish sur'ati yuqori bo'lib, BMT prognozlariga ko'ra, 2025-yilda jahonda istiqomat qiluvchilar soni 8,5 milliard kishiga yetishi kutilmoqda. Bu ko'rsatkich ichida eng katta ulushni Osiyo mintaqasi egallab, u yerda 4,7 milliarddan ortiq aholi yashashi bashorat qilinmoqda. Aholi sonining ko'pligi bo'yicha ikkinchi o'rinni Afrika qit'asi band etadi. Undan keyingi o'rinlarga esa Lotin Amerikasi, Shimoliy Amerika, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) davlatlari va Avstraliya mintaqalari joylashadi.

Dunyo aholisining asosiy qismi rivojlanayotgan mamlakatlarga to'g'ri keladi va 2025-yilga borib ushbu davlatlarda 6,8 milliarddan ortiq inson istiqomat qilishi kutilmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda esa aholi soni 1,2 milliarddan sal ortiq bo'lishi ehtimol qilinmoqda. Bu demakdirki, kelajakda ham demografik o'sish, asosan, tug'ilish darajasi va tabiiy o'sish yuqori bo'lgan hududlarda kuzatiladi. BMT tomonidan berilgan uzoq muddatli prognozlarga ko'ra, 2050-yilga kelib dunyo aholisining 55 foizi Osiyo qit'asida, 26,5 foizi Afrikada, 7,9 foizi Lotin Amerikasida, 5,2 foizi Yevropada va 3,8 foizi Shimoliy Amerikada istiqomat qilishi kutilmoqda. Demografik rivojlanishning bu kabi mintaqaviy farqlari global iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatishi tabiiy. Shuningdek, 2025-yilda dunyoning aholisi eng ko'p bo'lgan 20 ta yirik davlatlari ichida Xitoy an'anaviy ravishda yetakchilikni saqlab qoladi va unda aholi soni 1 milliard 455 million kishiga yetishi prognoz qilinmoqda. Bu esa dunyo demografik tuzilmasida Osiyo mintaqasining yetakchi mavqeyini mustahkamlashini ko'rsatadi.

3-jadval

Dunyoning 20 ta mamlakatida 2025-yilda aholi soni bashorati

Mamlakatlar	Aholi soni, mln kishi	Mamlakatlar	Aholi soni, mln kishi
Xitoy	14 55	Yaponiya	120
Hindiston	1363	Efiopiya	115
AQSH	351	Vetnam	110
Indoneziya	281	Filippin	110
Pokiston	250	Kongo	105
Braziliya	211	Yeron	95
Bangladesh	208	Misr	95
Negeriya	206	Turkiya	88
Rossiya	137	GFR	80
Meksika	133	Tayland	73

<https://www.census.gov>. Jadval internet ma'lumotlari asosida tuzildi.

2025-yilga kelib, aholi soni bo'yicha dunyodagi eng yirik mamlakatlar orasida Xitoydan keyingi o'rinni Hindiston egallaydi. Prognozlariga ko'ra, bu davrga kelib Hindiston aholisining umumiy soni 1 milliard 363 million kishiga yetishi kutilmoqda. Ko'pgina davlatlarda aholi sonining ortishi asosan yuqori tug'ilish ko'rsatkichi va tabiiy o'sish hisobiga yuz bermoqda. Shu bilan birga, dunyoning yirik mamlakatlari orasida AQSH, Rossiya va Germaniya kabi ba'zi rivojlangan davlatlarda demografik o'sish, asosan, migratsiya jarayonlari — ya'ni aholining mexanik harakati hisobiga amalga oshmoqda. Ushbu davlatlarda tug'ilish darajasining nisbatan pastligi, aholi tarkibining qarib borayotgani va migratsiyaning aholi soniga sezilarli ta'sir ko'rsatayotgani kuzatilmoqda. Natijada, bu davlatlarda demografik barqarorlikni ta'minlashda ichki omillar bilan bir qatorda tashqi demografik oqim ham muhim rol o'ynamoqda.

2025-yilda dunyo aholisi soni 8,5 milliard kishiga yetishi kutilmoqda. Shundan eng katta qismi — 4,7 milliarddan ortig'i Osiyo mamlakatlariga to'g'ri keladi. Aholi soni bo'yicha ikkinchi o'rinda Afrika, so'ngra Lotin Amerikasi, Shimoliy Amerika va MDH davlatlari turadi. Avstraliya esa eng kam aholi yashovchi qit'a hisoblanadi. Umuman olganda, dunyo aholisining asosiy qismi rivojlanayotgan mamlakatlarga to'g'ri keladi. Bu hududlarda taxminan 6,8 milliard kishi istiqomat qilmoqda. Rivojlangan davlatlarda esa bu raqam atigi 1,2 milliard kishidan biroz ortiq.

BMT prognozlariga ko'ra, 2050-yilga borib dunyo aholisining 55 foizi Osiyo, 26,5 foizi Afrika, 7,9 foizi Lotin Amerikasi, 5,2 foizi Yevropa va 3,8 foizi Shimoliy Amerikada yashaydi. Jahonning 2025-yilda aholi soni bo'yicha 20 ta yirik davlatlari orasida birinchi o'rinni Xitoy egallaydi (1,455 mlrd kishi), undan keyin Hindiston (1,363 mlrd kishi) qayd etiladi. Ba'zi rivojlangan mamlakatlarda esa aholi sonining o'sishi asosan migratsiya hisobiga ro'y bermoqda. Masalan, AQSH, Rossiya va Germaniyada tabiiy o'sish past bo'lgani uchun aholining ko'payishi mexanik harakat (immigratsiya) evaziga ta'minlanmoqda. Jadvaldagi 20 ta mamlakatning 11 tasi Osiyoda joylashgan bo'lib, bu hududlarda tug'ilish darajasi yuqoriligi sababli tarixan aholi zich yashab kelgan. Mazkur mamlakatlar orasida Germaniya va Tailand nisbatan past aholi soniga ega. 1965-1970-yillardan 1980-1995-yillarga kelib, dunyo bo'yicha aholi o'sish sur'ati pasaygan, 2020-2025-yillarda esa bu ko'rsatkich yanada sekinlashishi kutilmoqda. Tug'ilish darajasining izchil kamayib borishi global demografik jarayonlarga ta'sir etmoqda. Masalan, 1965-1970-yillarda dunyo aholisi yillik 2,06 foizga oshgan bo'lsa, 1980-1995-yillarda bu ko'rsatkich 1,74 foizga, 2020-2025-yillarda esa 0,99 foizga tushishi prognoz qilinmoqda. Shunga qaramay, Afrika, Lotin Amerikasi va Osiyoda aholi o'sish sur'ati nisbatan yuqoriligicha qolmoqda, biroq bu hududlarda ham tug'ilish darajasining pasayishi kutilmoqda. Yevropa esa eng past demografik o'sish ko'rsatkichiga ega bo'lib, 2020-2025-yillarda yillik 0,05 foiz o'sish bashorat qilinmoqda. Olimlar Yu.N. Gladkiy va S.P. Lavrov asarlarida ta'kidlanishicha, insoniyat bugungi kunda qator global muammolarga duch kelmoqda: demografik, oziq-ovqat, energetika, xom ashyo taqchilligi, ekologiya, etnik ziddiyatlar, sog'liq va umr ko'rish darajasining pasayishi kabilar shular jumlasidandir. Demografik barqarorlikni ta'minlash maqsadida, rivojlangan mamlakatlarda oilaviy siyosatga katta e'tibor qaratilmoqda. Aholi sonining yetarli darajada o'sishi uchun har bir ayol kamida uch farzand tug'ishi kerakligi qayd etiladi. Bugungi kunda esa rivojlangan davlatlarda ayollarning bandligi va hayot sifati oshgani sababli ular 1-2 farzandli bo'lishni afzal ko'rmoqda. Shu sababli bu davlatlarda demografik siyosatni kuchaytirish, homiladorlik ta'tilini uzaytirish, bolalar nafaqasini oshirish, yosh oilalarni uy-joy bilan ta'minlash kabi chora-tadbirlar ko'rilmogda.

4-jadval

Dunyo regionlarida aholining o'sish darajasi (% hisobida)

Yillar	Dunyo	Afrika	Lotin Amerika	Shimoliy Amerika	Osiyo	Yevropa	Okeaniya	Sobiq Ittifoq
1965 -1970	2.06	2.64	2.60	1.13	2.44	0.66	1.97	1
1980-1985	1.74	2.99	2.06	0.82	1.82	0.25	1.48	0.78
2020-2025	0.99	1.90	1.12	0.34	0.89	0.05	0.76	0.47

Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa bunday siyosat boshqa yo‘nalishda olib boriladi. Tug‘ilish darajasi yuqori bo‘lishiga qaramay, kelgusida bu ko‘rsatkich pasayishi prognoz qilinmoqda. Hozirgi kunda bu mamlakatlarda aholining ko‘pchiligi tug‘ilishni cheklash usullaridan foydalanmaydi yoki ularni sotib olish imkoniga ega emas. Shuningdek, bu davlatlarda turmush qurish yoshini oshirish maqsadga muvofiq ekani ta’kidlanmoqda.

Demografik siyosatga Xitoy davlatining misoli e’tiborga loyiq. Mamlakatda nikoh yoshi oshirilgan va har oilaga bitta farzand siyosati joriy etilgan edi. Shunga qaramay, Xitoy hali ham dunyodagi eng ko‘p aholiga ega davlat hisoblanadi. BMT prognozlariga ko‘ra, 2050-yilgacha Hindiston aholisi soni bo‘yicha Xitoyni ortda qoldiradi. Yana bir muammo — aholining qarishi jarayoni. Masalan, Yaponiyada 1990-yilda aholining 12 foizi 65 yosh va undan katta bo‘lgan bo‘lsa, 2025-yilda bu ko‘rsatkich 27,3 foizga yetishi kutilmoqda. Aholining qarishi Germaniya, Italiya, Fransiya kabi mamlakatlarda ham davom etmoqda. Shuningdek, global oziq-ovqat muammosi ham dolzarb masala. Rivojlanayotgan mamlakatlarda aholi sonining tez o‘sishi oziq-ovqat ishlab chiqarish sur‘atlaridan oshib ketmoqda. BMT ma’lumotlariga ko‘ra, dunyoda 500 million kishi ochlikdan, 1 milliard kishi esa oziq-ovqat taqchilligidan aziyat chekmoqda. Shuning uchun har bir inson sog‘lom bo‘lishi uchun turli xil oziq-ovqat mahsulotlari iste’mol qilishi lozim.

Energetika sohasida esa dunyo hozirgi vaqtda ko‘mir, gaz va neft resurslarini keng miqyosda iste’mol qilmoqda. Ammo bu resurslarning tugab borishi va ekologik muammolarni keltirib chiqarishi olimlarni tashvishga solmoqda. Shu sababli quyosh, shamol va suv kabi qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish dolzarb

hisoblanadi. Xom ashyo muammosi ham global muammo bo‘lib, resurslarni tejamkor ishlatish va ularni qayta ishlab, yuqori qiymatli mahsulot tayyorlash iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili hisoblanadi. Masalan, Singapur misolida ko‘rish mumkinki, tabiiy boyliklarga ega bo‘lmasdan ham, sanoat va ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali yuqori iqtisodiy darajaga erishish mumkin. Shu sababli, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, mamlakatimizda ishlab chiqarishni rivojlantirish, sanoat korxonalarini ko‘paytirish, xom ashyoni qayta ishlash va aholini ish bilan ta’minlash strategik vazifa bo‘lib qolmoqda.

Rivojlangan mamlakatlarda import hajmi yuqori bo‘ladi. Chunki ular o‘zlarida mavjud xomashyodan foydalanish o‘rniga, rivojlanayotgan mamlakatlardan arzon narxda sotib olib, o‘z resurslarini zaxirada saqlab qolishni ma’qul ko‘radi. Yevropaning rivojlangan mamlakatlari, AQSH, Yaponiya va boshqa sanoati rivojlangan davlatlar ishlab chiqarishning yuqori darajasiga ega bo‘lgani uchun ko‘p miqdorda xomashyo import qiladi. Ularni qayta ishlab, keraklisini o‘z ehtiyojlari uchun qoldirib, qolganini eksport qiladi.

5-jadval

Mamlakatlarning import qilish salmog‘i (%)*

Metall	AQSH	MDH mamlakatlari	Yaponiya	Yevropa Ittifoqi mamlakatlari
Temir rudasi	36	0	99	90
Boksit	88	38	100	86
Mis	7	0	99	99
Qo‘rg‘oshin	85	0	73	74
Rux	53	0	53	81
Qalay	72	24	86	92
Oltin	43	0	96	99
Kumush	59	0	58	93
Platina	85	0	88	100
Marganes	99	0	97	99
Nikel	75	0	100	100
Xrom	88	0	99	97
Volfram	48	-	68	100

Kobolt	94	-	98	98
--------	----	---	----	----

*Manba: Ю.Н. Гладкий. Глобальная география. - М., 2001г, ст.199.

5-jadval ma'lumotlariga ko'ra, AQSH, Yaponiya va Yevropa Ittifoqi mamlakatlari MDH mamlakatlariga nisbatan ko'proq xomashyo import qiladi. Masalan, Yaponiya temir rudasi, boksit, mis, oltin, nikel, xrom va kobaltni to'liq import qiladi. AQSH esa marganes, xrom, kobalt, platina, qo'rg'oshin va boksit kabi resurslarni katta hajmda tashqi bozordan oladi. MDH mamlakatlari orasida esa ayrimlari boksit va kobalt import qiladi.

Dunyo okeani va ekologik muammolar: Dunyo okeanidan foydalanish insoniyat tarixida qadimdan boshlangan. Xristofor Kolumb, Fernando Magellan kabi sayyohlar yangi yerlarni kashf qilgan. Hozirgi kunda esa dunyo okeani global ekologik muammolardan biriga aylangan. Sanoat korxonalarini chiqindilari, rekreatsion zonalar, portlar, tabiiy resurslarni qazib olish va dengiz transporti faoliyati natijasida okean suvlarining ifloslanishi jiddiy xavf tug'dirmoqda.

Urbanizatsiya va shaharlar muammosi: Shaharlar, aglomeratsiyalar va megalopolislarga aholining ko'chib kelishi bir qator muammolarni keltirib chiqarmoqda: transport tirbandliklari, suv ta'minoti muammosi, ekologiya buzilishi, aholining zichligi oshishi, insonlarning tabiatdan uzoqlashishi, shovqin va stress holatlarining ko'payishi. Buning oqibatida odamlarning asab tizimi zaiflashmoqda, ishsizlik, jinoyatchilik, giyohvandlik va alkogolizm, avariylar soni ortmoqda.

Atmosfera va global isish; Atmosfera — sayyoramizni zararli kosmik nurlanish va ultrabinafsha nurlaridan asraydigan havo qobig'idir. Uning tarkibi azot (78,09%), kislorod (20,95%), argon (0,93%) hamda uglerod oksidi va boshqa gazlardan iborat. Ammo inson faoliyati natijasida atmosferaga sanoat korxonalarini va avtomobillardan turli kimyoviy zaharli moddalar chiqarilmoqda. Bu moddalar yog'ingarchilik orqali tuproqqa tushib, o'simliklar va inson organizmiga o'tadi. Natijada ekologik muammolar kuchayib, atmosfera, gidrosfera, litosfera va biosfera ifloslanmoqda. Bu esa inson salomatligi va iqlimga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Masalan, so'nggi yillarda kuz kelmasidan ba'zi daraxtlar bargi sarg'ayishi, odamlar orasida kasalliklarning ko'payishi, chaqaloqlar orasida tug'ma kasalliklar va allergiya ko'payib bormoqda.

Aholi sonining ortishi va demografik muammolar. Yer yuzida aholi soni tez sur'atlar bilan oshib bormoqda. Bugungi kunda dunyo aholisi 8 milliarddan oshdi.

BMT ma'lumotlariga ko'ra, 2050-yilda bu raqam 12 milliardga yetishi mumkin. Aholi soni oshgani sari oziq-ovqat, energetika, xomashyo, urbanizatsiya, demografiya, millatlararo munosabat va boshqa global muammolar ham kuchaymoqda. Rivojlangan mamlakatlarda aholining qarishi kuzatilmoqda. Agar bu holat davom etsa, ushbu davlatlar asosiy ishchi kuchidan mahrum bo'lishi mumkin. Shuning uchun ular demografik siyosat yuritib, tug'ilish darajasini oshirish ustida ish olib bormoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa aholi sonining haddan ortiq o'sishini cheklash va iqtisodiy o'sishni muvozanatli ta'minlash uchun demografik siyosat zarur. Aholi va iqtisodiyot o'sishi muvofiq bo'lsa, global muammolar sezilarli darajada kamayadi.

Hozirgi davrda dunyo mamlakatlari o'rtasidagi iqtisodiy, ekologik va demografik muammolar globallashtirib bormoqda. Rivojlangan davlatlar ishlab chiqarish salohiyatining yuqoriligi sababli ko'plab xomashyo turlarini tashqi bozordan import qilmoqda. Shu bilan birga, sanoat korxonalarini va transport vositalarini faoliyatini natijasida atmosfera, suv va tuproq qatlamlari jiddiy ifloslanmoqda. Bu esa global iqlim isishi, suv sathi ko'tarilishi va biosferada salbiy o'zgarishlarga olib kelmoqda. Aholi sonining keskin o'sishi esa oziq-ovqat, energetika, xomashyo va ekologiya muammolarini yanada kuchaytirmoqda. Rivojlangan mamlakatlar demografik qarish muammosiga duch kelayotgan bo'lsa, rivojlanayotgan davlatlarda esa ortiqcha aholi zichligi va urbanizatsiya jarayonlari ijtimoiy-iqtisodiy izchil rivojlanishga to'sqinlik qilmoqda. Shu bois, global ekologik muammolarni bartaraf etish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va demografik muvozanatni ta'minlash bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanish uchun tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati

1. Анохин А.А., Житин Д.В. География населения с основами демографии: Учебное пособие. – СПб. Изд-во СПбГУ, 2013. – 307 с.
2. Abdurahmonov Q.X., Abduramanov X.X. Demografiya. O'quv qollanma. - T.: Noshir nashriyoti. – 2011.
3. Bo'riyeva M.R., Egamova D.N. Dunyo aholisi: Rivojlanish jarayonlari (o'quv qo'llanma). – T.: Fan, 2008. – 156 b.
4. Копылов В.А. География населения. Учебное пособие. – М.: 1999. – 124 с.
5. 2014 World Population Data Sheet of the Population Reference Bureau.
6. Ата-Мирзаев О.Б. Народонаселение Узбекистана. - Т., 2009.
7. Axmedov E. O'zbekiston shaharlari mustaqillik yillarida. T., 2002.

8. Soliev A., Nazarov M. O'zbekiston qishloqlari (Qishloq joylar geografiyasi).-T.: 2009.
9. Bo'rieva M.R., Egamova D.N. Dunyo aholisi: Rivojlanish jarayonlari.-T.: 2008.

**МАСТ ҲОЛДА ТРАНСПОРТ БОШҚАРГАНЛИК УЧУН ЖИНОЙ
ЖАВОБГАРЛИК БЕЛГИЛАНГАН.**

Р.Корабаев

ЖИБ Ширин шаҳар суди
тергов судьяси

Бугунги кунда кундалик ҳаётимиздаги юмушларни бажаришда автомашинанинг ўрни беқиёслигини эътироф этиш лозим.

Дарҳақиқат, автомашиналарнинг ХХІ асрга келиб такомиллашган шакли инсониятга хавфсизлик ва кенг имкониятлар билан бир қатор қулайликларни олиб келган бўлса-да, бироқ ундан фойдаланувчига белгиланган қоидаларига риоя қилиш масъулиятини ҳам юклайди.

Автотранспорт воситаларидан йўлларда фойдаланишнинг қоидаларини ҳар қандай бузилиши оғир оқибатларга олиб келиши ҳеч биримизга сир эмас.

Хусусан, 2024 йил давомида Ўзбекистонда 9.364 та йўл-транспорт ҳодисаси расман қайд этилган бўлиб, уларда 8.901 киши жароҳатланган бўлса 2.203 киши ҳалок бўлган.

Йўл ҳаракати қатнашчиларининг маст ҳолатда бўлиши йўл транспорт ҳодисасини келтириб чиқарувчи асосий омиллардан бири ҳисобланади ва бу қонун билан қатъий тақиқланиб, бугунги кунда жиноий жавобгарликни келтириб чиқармоқда.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг 2025 йил 20 февралдаги “Йўл ҳаракати хавфсизлиги тизими такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Жиноят-процессуал кодексларига ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига кўшимча ва ўзгартиришлар киритиш ҳақида”ги 1033-сонли Қонуни билан бир қатор ўзгартириш ва кўшимчалар киритилди.

Юқоридаги қонун билан жиноят қонунчилиги “Транспорт воситасини мастлик ҳолатида бошқариш ёки текширувдан ўтишдан бўйин товлаш” учун жиноий жавобгарликни белгилайдиган ЖК 261¹-моддаси билан тўлдирилди.

Унга кўра, ҳайдовчиларнинг транспорт воситаларини мастлик ҳолатида ёки гиёҳвандлик воситалари, уларнинг аналоглари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар таъсири остида бошқариши, шундай қилмиш ёхуд мастлик ҳолатида ёки гиёҳвандлик воситалари, уларнинг аналоглари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар таъсири остида эканлигини аниқлаш учун текширувдан ўтишдан бўйин товлаганлиги учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса,

уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, икки йилдан уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёки икки йилдан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш,

Транспорт воситалари ҳайдовчиларининг мастлик ҳолатида ёки гиёҳвандлик воситалари, уларнинг аналоглари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар таъсири остида эканлигини аниқлаш учун текширувдан ўтишдан бўйин товлаши, шундай қилмиш ёхуд транспорт воситаларини мастлик ҳолатида ёки гиёҳвандлик воситалари, уларнинг аналоглари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар таъсири остида бошқарганлиги учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса,

уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, икки йилдан уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёки икки йилдан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланиши белгиланди.

Шунингдек, ушбу қонун билан Ўзбекистон Республикаси МЖТКнинг 131-моддаси қуйидаги таҳрирда ўзгартирилди.

Ҳайдовчиларнинг транспорт воситаларини алкоғолли ичимликдан мастлик ҳолатида ёки гиёҳвандлик воситалари, уларнинг аналоглари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар таъсири остида бошқариши, —

транспорт воситаларини бошқариш ҳуқуқидан уч йил муддатга маҳрум қилиб, базавий ҳисоблаш миқдорининг қирқ баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Худди шундай ҳуқуқбузарлик транспорт воситаларини бошқариш ҳуқуқи бўлмаган шахс томонидан содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг элик баравари миқдорида жарима солишга ёки ўн беш сутка муддатга маъмурий қамоққа олишга сабаб бўлади.

Шахсни маст ҳолда транспорт воситасини бошқарганлиги учун жавобгарликни бу каби қатъийлашишига Республика миқёсида 2021 йилда 40.542 та, 2022 йилда 47.365 та, 2023 йилда 41.866 та ва 2024 йилда 31.436 та ҳолатда транспорт воситасини маст ҳолда бошқарган шахслар аниқланганлиги сабаб бўлди.

Хусусан, жиноят ишлари бўйича Ширин шаҳар суди томонидан 2021 йил давомида 36 нафар, 2022 йил давомида 74 нафар, 2023 йил давомида 43 нафар, 2024 йил давомида 11 нафар ва 2025 йил 1-чорагида 8 нафар шахс транспорт воситасини маст ҳолда бошқарганлиги учун маъмурий жавобгарликка тортилган.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, шуни айтиш мумкинки транспорт воситасини маст ҳолда бошқариб, оилангизни моддий аҳволини оғирлашишига ёки жинойий жавобгарликка тортилишга сабаб бўлиб қолманг.

СУРАТЛАРДА МУХРЛАНГАН ҚАДИМИЙ БУХОРО

Фарида Казакова Санокуловна

Бухоро давлат музей кўриқхонаси “Хужжатлар фонди” фонд сақловчиси
ва илмий ходими

Шавкатов Шаҳзод амсулло ўғли

Бухоро Тасвирий санъат музей филиал раҳбари

Аннотация: Мақолада “Бухоро давлат музей кўриқхонаси “Хужжатлар фонди”да мавжуд фото коллекциялар ҳақида фикр юритилган. Айниқса Россиялик фотограф Димитрий Иванович Ермаков фото коллекциясидан ўрин олган фото суратлар тафсилоти ёритиб берилган.

Аннотация: В статье рассказывается о существующих коллекциях фотографий "Документального фонда" в Бухарском государственном музее-заповеднике. В частности, освещаются детали фотографий, которые из коллекции российского фотографа Дмитрия Ивановича Ермакова.

Бухоро давлат музей кўриқхонаси “Хужжатлар фонди” 1986 йилда “Совет даври бўлиmidан” ажратилган бўлиб, хронологик жиҳатдан фонд XIX асрнинг охири ва ҳозирги кунгача бўлган даврни ўз ичига олиб, бугунги кунда музейнинг энг катта фондларидан бири ҳисобланади. Фонд ўз навбатида тематикаси жиҳатидан бир нечта коллекцияларни ўз ичига олган. Фонднинг фотосуратлар коллекцияси тарихий, этнографик ҳамда экспозицион хусусиятига кўра жуда бой. Фото коллекцияда машхур рус кимёгари ва фотографи **Сергей Михайлович Прокудин-Горский**, Дания қироллигидаги географик жамиятнинг котиби **Оле Олуфсен**, XIX асрнинг машхур фотографи **Ф.Ордэ**, рус фотографари **Панов Иван Николаевич**, машхур рус санъатшуноси **С.Н. Юренов** томонидан топширилган фотосуратлар мавжуд.

Россиялик фотограф **Дмитрий Иванович Ермаков** фотосуратлари ҳам “Хужжатлар фонди” коллекциялари таркибига кириб ҳозирги кунда ёш авлод учун муҳим манба ҳисобланади.

Манбаларда таъкидланишича Д.И. Ермаков фотограф сифатида ўз фаолиятини 1860-йилларда Тифлисида бошлайди. Унинг муаллифлик мероси Россия, Грузия, Озарбайжон, Арманистон, Форс, Туркия тарихи ва маданияти учун алоҳида аҳамиятга эга. Ермаков бу мамлакатлар тарихига оид 1860 йилларнинг ўрталаридан 1910 йилларгача бўлган археологик, этнографик, топографик ва географик мавзудаги қирқ мингдан зиёд шиша негативлар ва юздан ортиқ фото

альбомларни яратади. Д.И. Ермаковнинг ижодий меросида Ўрта Осиё этнографиясига оид фотосуратлар жамланмаси ҳам мавжуд. Ушбу шиша негативлар ва фотосуратлар ҳозирда Грузия давлат музейида сақланмоқда¹.

1975 йилнинг 30 июнь санасида Бухоролик Граташвели Тамара Давидовна томонидан жами 69 та Д.И. Ермаков фотосуратлари Бухоро ўлкашунослик музейига қабул қилинган. Айнан бу фотосуратлар Д.И. Ермаков томонидан тасвирга олинганлиги тўғрисидаги маълумот шахсан Граташвили Тамара Давидовна томонидан Бухоро давлат музей-қўриқхонаси қабул далолатномаларини қайд қилиш китоби, 68-сонли далолатномасининг якунида ёзиб қолдирилган. Ҳозирги кунда фотосуратлар 1148/фотофонд инвентар рақам остида “Хужжатлар фонди”да сақланмоқда. Фотосуратлар майин фотоқоғозда чоп эттирилган бўлиб, ҳар бир фотосурат остида унинг қасқача изоҳи келтирилган.

Мана шу коллекциядан Бухоро воҳасига мансуб айрим суратлар ҳақида қисқача маълумот беришни лозим деб топдик.

1148/фф-3 рақамли фотосурат Бухоро аёллари сурати бўлиб, ушбу суратда миллий либос кийган турли ёшдаги аёллар ва қизларни кўришимиз мумкин.

1148/фф 4 фотосурат Бухоро воҳасида тасвирга туширилган бўлиб, “Ротный командир” яъни рота кўмондони деб номланган. Бухоро амирлигида бир неча баталён ёки юзлаб кўмондонлар, пиёда ва отликларнинг кўмондони вазифаларини Амир томонидан тайинланган беклар бажаришган.

Рота командири қора мундир, қора шим (шаравар), елкасида қизил пагон, бошида қора қарақўл телпаги, белида қимматбаҳо камар, кўкрагида нишон таққан

ҳолатда ҳарбий формада юрган. Кўмондон қилич, болта ва пичоқ билан қуролланган.

1148/фф-7 рақамли фотосурат Бухоро ошхоналаридан бирида тасвирга олинган бўлиб, унда шашлик (кабоб) пишираётган ошхона устаси ҳамда кўпгина бошида салла ва дуппи, эгнида алоча матосидан тикилган яктак кийган бухороликларни кўришимиз мумкин.

1148/фф-8 рақамли фотосурат «Бухарский министр» деб номланиб, унда Мухаммад Шариф девонбеги тасвирга олинган. Мухаммад Шариф –лашкарбоши, дипломат, бош закотчи-Бухоро амирлигида молия вазири лавозимида ишлаган. У амир Саид Абдулахадхоннинг энг яқин шахсий маслаҳатчиси бўлиб, инок даражасига эга эди. Бутун мамлакат ва амирнинг ўзи Мухаммад Шарифга отаси Мухаммадбийнинг Бухоро қушбеги лавозимидаги бўлажак вориси сифатида қараган. Унинг

отаси Мухаммадбий амир Музаффархоннинг энг яқин кишиларидан бири бўлиб, куллиқдан Бухоро маъмурияти бошлиғи даражасига ўтиб, Бухоро қушбегиси лавозимини эгаллаган. Мухаммад Шарифнинг ўзи амир Музаффархон қўл

остида Бухоронинг бош закотчиси ва ҳокими бўлиб ишлаган. Бухорода Россия императорлик сиёсий агентлиги очилганидан сўнг Муҳаммад Шариф Бухоро ҳукумати билан сиёсий агент ўртасидаги алоқада масъул бўлган.

Ушбу сурат “Русский пленник в Бухаре” яъни рус асири Бухорода деб номланади. Рус асири бошида куйи қатлам вакиллари орасида урф бўлган “Силкма чўгирма” (бу бош кийими кўй жунидан думалоқ шаклда ва катта ҳажмда тикилади)², эғнида яқтак кийган ҳамда чилим чекаётган ҳолатда тасвирга олинган.

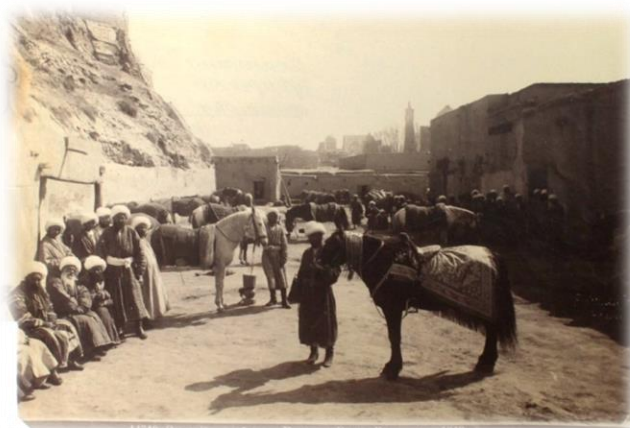

1148 рақамли фотосурат “Бухоро тўпчилари қисмидаги паст лавозимдаги тўпчилар” деб номланади. Ҳар бир давлатнинг тарихи унинг қуролли кучлари билан узвий боғлиқ, бироқ кўп солномаларда армия ҳақидаги маълумотлар ёритилмай қолмоқда. Аммо Бухоро тарихчилари туфайли бугун биз Бухоро амирлиги армияси ҳақида қизиқарли маълумотларни билиб олишимиз мумкин. 1837-йилда Амир тўпчилар батальони (тўпчи)ни ташкил қилади. Тўпчибоши лашкар унвонига эга бўлган Бухоро гарнизони бошлиғи, яъни ҳарбий артиллерия бошлиғи, бир вақтнинг ўзида хонлик ҳарбий қисмлари барча қўмондонларининг

бошлиғи ҳам бўлган; Шунинг учун у кўпинча уруш вазири (вазир-и-ҳарб) деб юритилган. Тўпчилар -Артиллерия амирлик армиясининг алоҳида бўлими бўлган.

1148/фф-17. Сурат “Бухоро амирининг отхонаси” деб номланган. Суратда: Закотхона, Кушбеги Поен (ҳаули Поен) отхонаси хизматкорлари ва бир неча зотли отлар тасвири мавжуд. Закотхона, Кушбеги Поен (Ҳавли Поен), Аркнинг Жанубий деворлари ёнида жойлашган. Ҳавли Поеннинг бутун биринчи ҳовлисини отхона, экипаж ва аравалар, иккинчи ҳовлисини еса концелярия идораси ҳовлиси орқали Регистонга кириш йўлаги егаллаган. Учинчи ҳовлида кўшбеги Поеннинг қабулхонаси, тўртинчи ҳовлида еса унинг шахсий ётоқхонаси жойлашган. Ховли Поен тўртта ҳовлидан иборат катта бир қаватли бино бўлган. Катта дарвоза биринчи ҳовлига олиб чиққан, у ерда амирнинг шахсий фойдаланиши учун зарур бўлган отлар айвон остида сақланган. Шунингдек, аёлларни ташиш учун ўнга яқин фойтунлар ва йигирматагача Қўқоннинг арб зотли отлари бўлган. Ҳовлини махсус "карвон "(карванбоши) бошқарган, учта катта отбоқар ("огалук") ва 50 тагача кичик отбоқарлар ("саиз") отларни назорат қилган. Кушбеги поеннинг асосий закотхонаси 1920 йилда Рус аскарларининг Бухорога бостириб кириши натижасида қаттиқ зарар кўрган ва вайрон бўлган.

1148/фф 22,33,57,58 рақамли суратлар “Бухоро еврейлари (яхудийлари)” деб номланган. Бухоро яхудийлари яхудий этник қатламига мансуб бўлиб, улар бошқа яхудийлардан ноёб хусусият ўзларининг тили билан ажратиб туришган. Бухоро яхудийлари ихчам гуруҳ бўлиб, бошқа этник вакилларида фарқли ўларок, бир уруғ жамоа бўлиб, алоҳида маҳаллада яшашган. Маҳалла–Кўхна (эски Маҳалла), Маҳалла-Нав (янги Маҳалла) ва Амиробод (Амир шаҳри) уларнинг маҳалласи бўлган. Ҳар бир маҳаллага жамоат аъзолари томонидан

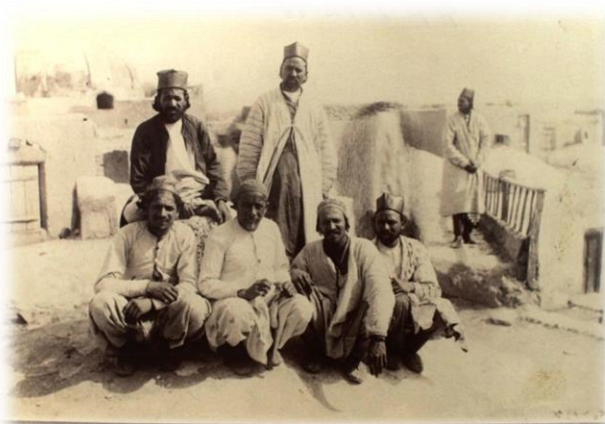

сайланган ёши улуғ оқсоқол - калонтар (Муҳтор) раҳбарлик қилган. Юқоридаги тасвирларда оқсоқол бошлиқ яҳудий гуруҳларини кўриш мумкин.

1148/фф-23. Бухородаги Намозгоҳ масжиди. Бу масжид—Бухоронинг жануби-ғарбида жойлашган Қурбон ҳайити (Ийд ал-Адҳа) ва Рамазон байрамларида ибодат қилиш учун мўлжалланган ибодат майдончаси ҳисобланади. "Намозгоҳ" сўзи намоз ўқиладиган жойни, худди муқаддас қилинган масжидда бўлгани каби маъноларни беради. Намозгоҳ масжиди тумандан келган улкан оломонга ва ҳатто рота кўшинларига намоз ўқиш учун жой ҳисобланилган. Намозгоҳ масжиди IX асрда Самонийлар ҳукмронлиги даврида қурилган деб тахмин қилинади.

1148/фф-34 “Бухара. Уличный торговец оружия под стеной” деб номланади. Суратда уч қария ва бир ёш боланинг қурол-яроғ сотиб турган тасвирини кўриш мумкин. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, Бухорода қадимда қурол-аслаҳалар сотадиган жой “Тови тиргарон” кўчасида жойлашган бўлиб, бу жой ҳозирда 6-мактаб ён томонига тўғри келади.

1148/фф 11, 48, 53. “Бухородаги ҳиндлар ва улар қўним топган карвонсарой”. 1890 йил. Бухорода ҳиндлар иккита карвонсаройни эгаллашган. Улардан бири-Мушки Субҳонқулихон (ёки Қарши саройи) бўлган. Бу ерда Ҳинд судхўрлари яшашган. Мушки Субҳонқулихон карвонсаройи эски Бухоро шаҳрининг марказий қисмида–қадимги Шахристон ҳудудида жойлашган бўлиб, О. А. Сухарева тавсифига кўра жариб Шахристонига тегишли бўлган. Карвонсарой 60 та хужрадан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бирида бир-иккитадан ҳиндлар истиқомат қилишган. Карвонсарой хазинага тегишли бўлиб, уларни ҳиндларга ижарага беришдан катта даромад олинган. Садриддин Айний ўзининг эсталикларида ҳинд судхўрлари ҳақида тўхталиб ўтади: “Ҳинд судхўрлари жуда ифлос юришар ва улардан бир даҳшатли ҳид келиб турар эди. Гарчи улар ҳар куни ювинишган бўлса-да, лекин бу ҳид йўқолмасди ва баъзида бутунлай чидаб бўлмас бўлиб қоларди. Айтишларича, ювинишдан сўнг улар танасига махсус мой суртишаркан. Уйларида чикқаётган қўланса ҳид эса остонадан бурунга уриларди. Пулдорларнинг касблари ҳатто ҳаётларидан ҳам ифлослироқ эди. Ҳатто шаҳар ва қишлоқдаги энг камбағал тиланчиларга ҳам пулни фақат юқори фоизлар эвазига қарзга беришарди. Қарздорларнинг энг муҳим гуруҳи Амир аскарлари эди. Улар ўндан йигирма тенеггача (бир ярим рублдан уч рублгача) қарз олишарди ва бу пулларни бўлак бўлак қилиб, бир ёки икки ой давомида аста-секин икки баравар фоизи билан қайтаришарди. Ҳиндлар ҳисоб-китобларини ҳеч қандай дафтарга ёзмас эдилар. Уларнинг барча қарздорлари саводсиз, оми одамлар эди. Улар ҳисоб-китобларни "саноқ таёқчаси" ёрдамида амалга оширардилар. Таёқнинг кенлиги икки сантиметр бўлган тўрт қиррали шаклга эга бўлиб катталиги ярим аршиндан ошмасди. Ҳар бир қарздор учун алоҳида саноқ чўпи бўлиб, унга ҳиндлар қарздорнинг исмини ва қарз миқдорини Ҳинд тилида ёзиб боришарди. Одатда судхўрлар ўз пулларини қарздорлардан кам кам

қилиб ундиришарди ва қарзнинг ҳар бир қисмини тўлашда санок чўпига чизик белгисини қўйишарди. Амир аскарларига маош тўланадиган кунга қадар, ҳиндулар ўз хоналарида иложсиз бекор ўтиришарди. Регистон майдонида аскарларга маош тўланар эди, мана шу кун саҳардан пулдорлар аскарлардан қарз ундириш мақсадида Амир кўрғони томон йўл олар эдилар”.

1148 /фф -56. “Имомларнинг қабрлари” деб номланган сурат. Суратда: Ҳазрати Имом мақбараси ва қабрлари тасвири мавжуд. Ҳазрати Имом қабристонини Бухородаги энг қадимги мусулмон зиёратгоҳларидан бири бўлиб, ушбу зиёратгоҳ шаҳар араблар томонидан босиб олинганидан кўп ўтмай, Бухоро биринчи намозгоҳининг шимолий чеккасида ташкил этилган. Бу ерда машҳур Ҳанафий Шайх таҳаллуси билан аталган, энг буюк ислом оламининг фиқиҳшунос ва илоҳиётчиси Абу Ҳавса Кабир ал-Бухорий-Ҳазрат Имом ёки хожат Барор (Ҳожа (келтирар) муваффақият, омад) (150/767-217/832) дафн этилган. Абу Хафс ал-Бухорий кўмилган жойлари атрофида кейинчалик қабристон пайдо бўлган.

1148/фф 61. Сурат “Қалъадаги камоқхона” деб номланади. Зиндан қадимги Шаҳристон тепалигининг Шимолий-ғарбий бурчагида, собиқ Хўжа Низомиддин Боло маҳалласи ҳудудида жойлашган. Қурилиш санаси XVIII асрга

тегишли. Айни пайтда бу ерда “Бухоро хуқуқ ва қонунчилик тарихи музейи” жойлашган.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, фотосуратлар Бухоро халқлари тарихини ёритувчи зарур ашё ҳисобланади. Чунки уларда ҳозирги кунда мавжуд бўлмаган ё бўлмаса архитектураси жиҳатидан қайта тикланган маданий меросимиз объектлари, амирлик даври ҳаёти ҳамда ўзбек этнографиясини ўзида мужассам этган тасвирлар туширилган. Ушбу фотосуратлар кейинги авлод учун муҳим тарихий манба бўлиб қолади.

-
1. Ермаков Дмитрий Иванович <https://ru.wikipedia.org>
 2. “Бош кийим ғифтихор рамзи” ЎЗА Ахмаджон Шокиров мақоласи.
horazmmiy/uz
 3. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси.

FORENSIC MEDICAL ASPECTS OF DETERMINING THE DURATION OF INJURY DEVELOPMENT

S.A.Khakimov, A.T.Ismailov

Tashkent state medical university, Republican scientific and practical center for
forensic medicine

Abstract

As in the 19th century, forensic medical professionals are now primarily focused on the macroscopic picture of hemorrhage with subsequent microscopic examination. When studying micropreparations, the cellular composition of the hemorrhage is assessed based on known data, personal knowledge and experience, circumstances of the incident (if indicated in the referral for forensic histological examination), and the victim's age.

Keywords: forensic medical histology; immunohistochemical research methods; duration of injury; hemorrhage; damage.

For centuries, forensic doctors have been looking for ways to solve the problem of determining the lifetime of traumatic hemorrhage. The most pressing and complex issue remains the timing of the formation of injuries from the moment of their receipt until the death of the victim. Despite the fact that researchers began studying this problem at the initial stages of the development of forensic medical practice, it has always remained relevant and was repeatedly emphasized at all-Russian scientific and practical conferences (1973-2022), congresses, and plenums of the Society of Forensic Medicalists.

This review summarizes existing literature data on the problem of studying the lifetime and duration of traumatic hemorrhages and the use of various research methods in forensic medical practice. I.P. Shishkin, analyzing the works of other authors and his own research, came to the conclusion that hemorrhages are accompanied by certain tissue reactions that increase over time; tissues have "experience." The "survival" of tissues and the insufficiently pronounced manifestations of the initial period of reparative processes in the damaged area are evidenced by the results of experimental studies, which show the similarity of changes in tissues in terms of morphological indicators in life- and death-related injuries. Both in the studied sample and in the specific case, after determining the expression of pro-inflammatory cytokines, which increased to 72 hours of the postmortem period in the damaged tissues, and the simultaneous increase in IL-6, tumor necrosis factor alfa (TNF- α), it can be said that

the damage was less than 30 minutes. Also, the main mediators of inflammation (cytokines, growth factor), collagen, when studying lesions, can be reliable indicators and markers for determining the viability or age of the wound. Some authors, having analyzed the data of previous studies, paid attention to the peculiarities of the course, the traumatic process depending on the influence of the external environment, and came to the conclusion that in damaged tissues, a sequence of morphological processes is observed, changing under many conditions, which can affect the degree of their severity and cause significant difficulties in diagnosis.

When studying injuries on corpses found in water bodies, there is no clear understanding of the methods for examining injuries exposed to prolonged water exposure. However, the experience of using a monoclonal anti-human antibody to glycophorin A (anti-GPA) to assess the presence of erythrocytes and their breakdown products has shown that extravasated erythrocyte residues can be detected in hemorrhages for at least 15 days outdoors and up to 1 week in water. The importance and reliability of studying anti-GPA and immunohistochemical staining to assess the viability of injuries in cadavers at various stages of decomposition have been confirmed.

The study of aquaporins 1 and 3 in various types of mechanical and thermal injuries did not give either positive or negative results, which indicates the need for further research and establishing sufficient sensitivity and specificity of this method.

Ponseau/Victoria blue B staining for collagen fibers and muscles was applied to a severely decomposed corpse (1.5 years after death). The method proved to be simple and suitable for diagnosing life trauma as an alternative.

Biophysical parameters (electrical resistance and electrical capacitance) allow for a high degree of accuracy in differentiating hemorrhage in putridly altered tissues. In putridly altered skin, the markers of triptase, glycophorin, IL-15, CD 15, CD 45, and MMP9 showed a high degree of expression within 15 days.

When examining frozen corpses, known algorithms should be followed, relying on already studied traits. It should also be remembered that during the rapid freezing of the corpse (during the first hours after death), the resulting hemorrhages in the soft tissues are microscopically almost indistinguishable from those during life, and to this day, this problem remains unresolved.

L.I. Gromov, N.A. Mityaeva (1965-1966) were among the first domestic histologists who began to observe cellular, vascular reactions in response to mechanical damage, including acute blood loss, under conventional light microscopy, and focused attention on the speed of death after injury, as well as on the general condition of the

body at the time of injury and after it. Subsequently, E.A. Kireeva, in her dissertation research, based on knowledge of blood filling in vessels, capillaries, cellular composition, reactive and proliferative changes in hemorrhages in soft tissues from the fracture area of the ribs, derived qualitative morphological indicators of the age of formation of fractures of the ribs.

The likelihood of postmortem chemotaxis of leukocytes was studied based on known data that neutrophils, detected 6-24 hours after damage, and a little later, 24-48 hours later, - monocytes and lymphocytes - are the first to strive towards the inflammation focus. In the conducted scientific research, such a process was not detected.

When studying hemorrhages in soft tissues, to assess morphological changes in them, the histologist relies not only on existing research results obtained by various authors but also on their own experience.

According to the conclusions of M.N. Chepurnenko and D.A. Chepurnenko, "reactive changes in cells and tissues in the wound process are based on the patterns of embryonic and postembryonic histogenesis; activation and proliferation of low-differentiated cells, their differentiation and interaction with subsequent adaptive restructuring of the regenerate."

As can be seen from Table. 1, there is no single approach or precise, unified time frame that accurately indicates the time elapsed from the moment of injury to the moment of the victim's death. The data obtained by authors over a long period of observation in this area do not always coincide, and sometimes differ significantly when morphologically assessing changes and cellular composition in lesions of both different and the same localization. D.V. Bogomolov and co-authors based on the RSME, V.E. Yankovsky and co-authors based on the KGUZ "Altai Regional Bureau of Forensic Medical Examination," S.V. Liskova based on the OBUZ "Bureau of Forensic Medical Examination" of the Kursk region compiled methodological recommendations based on the provisions of current regulatory documents and literature data, information letters. Domestic scientists have written original scientific articles analyzing and summarizing literary sources on the issue of the duration and lifetime of hemorrhages, showing the state, prospects, and problems in this matter, and noting the need to adhere to the principles of a systematic approach in the study of injuries.

In addition to standard histological staining, histochemical methods are used, which show the state of fibrin as an important factor in comprehensively assessing the duration of hemorrhages in soft tissues in rib fractures, mechanical injuries of soft tissues of various localizations, as well as for histological assessment of fibrin maturity

in blood clots, thrombi, and thrombotic emboli; these methods are based on age-related differential staining of fibrin (fibrin threads stain different colors over time).

The histomolecular method of mRNA research makes a significant contribution to forensic examination. Using a histomolecular approach based on mRNA expression showed that the differential expression of mRNA was demonstrated in premature and postmortem wounds. The expression of mRNA-205 and 21, detected using polymerase chain reaction, was significantly increased and increased within 24 hours after wound application, then sharply decreased. In damaged skin, an increase in CXCL1 mRNA levels was detected - up to 48 hours from the moment of injury and an increase in CXCR2 mRNA levels - after 48 hours. A study of the expression of chitinase-3-like protein 1 (CHI3L1) showed that wounds from the fourth to sixth day after injury can be clearly distinguished from other wounds based on a cutting value of 2.75, sensitivity of 92.31%, and specificity of 85.14%.

The analytical method (Western-Blotting) showed a marked decrease in LC3-II and a reciprocal increase in p62 compared to intact skin tissues, indicating a decrease in the level of autophagy in damaged tissues.

Also, one of the promising laboratory research methods is immunohistochemical immunohistochemical.

These research methods, according to A.M. Khromova and Yu.P. Kalinin, possess high informativeness, and according to V.P. Novoselova et al., allow for improving the quality of forensic medical examinations and objectifying expert conclusions. D.V. Bogomolov and co-authors, based on the analysis of literary sources, argue that the implementation of immunohistochemical methods in scientific and practical forensic medical examination will allow us to answer many questions that remain unanswered today. For a number of objective reasons, immunohistochemical methods have not yet been widely used in practical forensic medicine. It should also be noted that immunohistochemical methods "are additional to traditional histological research and do not replace it. Nevertheless, these methods help to identify pathological processes occurring at a deeper than tissue level and thus increase the accuracy and reliability of forensic histological diagnostics."

A.A. Khalikov and co-authors have written a number of scientific articles reflecting the provisions of his dissertation research, resulting in the development of a multifactorial regression formula that allows determining the duration of injury based on the complex of biophysical characteristics of tissue damage in the period of 10-60 hours, taking into account the influence of the age factor and alcohol concentration in the victim's blood at the time of death.

When studying the duration of hemorrhages using the impedance measurement method, an original method was developed, which uses the values of the skin's electrical resistance measured at different alternating current frequencies using an original measuring device. It has been established that there is a more intensive increase in the thermal conductivity of the skin in the area of hemorrhage in elderly people. This is determined by biophysical methods, therefore, it is clear that it is advisable to consider the age-related characteristics of the body when determining the age of hemorrhages.

When objectifying the assessment of hemorrhages by determining their thermal conductivity coefficient, the thermophysical properties of human skin were assessed. The obtained data required further research and refinement. The study of the chemiluminescence method to determine the lifetime and duration of skeletal muscle mechanical injury showed that the parameters of induced chemiluminescence of damaged muscle homogenates change regularly as the post-traumatic period increases.

Studying the duration of bodily injuries by contactless thermometric method in living individuals demonstrates its high accuracy and prospects for use. Sonography reliably identifies hematoma in soft tissues regardless of its duration; The "age" of the hemorrhage is determined up to 1 month and depends on the location; the use of ultrasound histography allows, with high probability, to determine the timing of hemorrhage formation in vivo. The results of ultrasonography examination of victims with post-traumatic hemorrhages lasting up to 1 month and more than 1 month, using such parameters as sensitivity, specificity, accuracy, demonstrate a high degree of reliability of this method. Studying the features of thermodynamics in the hemorrhage area and intact areas of symmetrical localization in living individuals using original objective methodology and original instrument gives grounds to assume that this research method is accessible and objective, but requires consideration of the individual characteristics of the examined person.

To correctly assess the changes occurring in the body after injury, it is necessary to know and understand the mechanism of the response reaction and its dynamics. The rate, dynamics, sequence, and nature of reactive changes are determined not only by the time of the post-traumatic period but also by the severity of injuries, the location of the injury, as well as concomitant pathology, the presence of chronic diseases, sex and age, which alter the immune system's response, and intoxications of various origins. It is also important to consider the scope of surgical interventions, drug therapy, etc.

At the present stage of forensic medicine development, there are no so-called "standards for conducting microscopic examination," the absence of a standardized protocol complicates the interpretation of the obtained data.

Conclusion To date, certain progress has been made in studying the lifetime and duration of damage formation, new research methods have been developed and implemented, both laboratory and instrumental, which have significantly influenced the understanding of reactive changes occurring in tissues. The application of the latest methods will make a great contribution to the development of forensic medicine. Nevertheless, some of these methods are complex and labor-intensive, requiring appropriate material and technical equipment, which is not available in all forensic histology departments and laboratories. Thus, the problem of lifetime and duration of damage formation cannot be considered solved and requires further study.

Literature

1. Shishkin I.P. Traumatic hemorrhages during life and posthumously: diss.... Dr. of Medical Sciences. St. Petersburg, 1895. 29 p.

2. Berg O.Yu., Pikuleva M.V., Isayev Yu.S. On the question of lifetime and duration of injury in mechanical injuries trauma // Current Issues of Forensic and Clinical Medicine. 2008. Issue. 10. P. 17-18.

3. Pikuleva M.V., Berg O.Yu., Isayev Yu.S. Features of diagnosing lifetime and duration of mechanical damage damage [internet] // Current Issues of Forensic Medicine and Expert Practice [accessed: 24.04.2023]. 2008. Issue. 14. Available at: <http://journal.forens-lit.ru/node/42>

4. Ye M.Y., Xu D., Liu J.C., et al. IL-6 and IL-20 as potential markers for vitality of skin contusion // J Forensic Leg Med. 2018. Vol. 59. P. 8-12. doi:10.1016/j.jflm.2018.07.010

5. Birincioğlu İ., Akbaba M., Alver A., et al. Determination of skin wound age by using cytokines as potential markers //J. Forensic Leg. Med. 2016. Vol. 44. P. 14-19. doi:10.1016/j.jflm.2016.08.011

6. Kondo T., Ishida Y. Molecular pathology of wound healing // Forensic Sci Int. 2010. Vol. 203, No 1-3. P. 93-98. doi: 10.1016/j.forsciint.2010.07.004.

7. Kondo T. Timing of skin wounds // Leg Med (Tokyo). 2007. Vol. 9,N 2. P. 109-114. doi: 10.1016/j.legalmed.2006.11.009

8. Osminkin V.A., Kuznetsova A.V., Vaseva M.A. On the issue of pathohistological diagnostics of lifetime and duration of mechanical damage // Problems of Expertise in medicine. 2004. Vol. 4, No. P. 36-37.

9. Konoreva A.K., Khasanyanova S.V. Determination of the lifespan and duration of injuries on bodies recovered from water bodies // Problems of Expertise in Medicine. 2010. No. 3-4.

10. Taborelli A., Andreola S., Di Giancamillo A., et al. The use of the anti-Glycophorin A antibody in the detection of red blood cells residues in human soft tissue lesions decomposed in air and water: a pilot study // Med Sci Law. 2011. Vol. 51, Suppl 1. P. S16-S19. doi: 10.1258/msl.2010.010107.

**QISHLOQ XO‘JALIGI ISHLAB CHIQRISHNING IQTISODIY
SAMARADORLIGI**

Jo‘rayev Sherali Xolmahamadovich

Surxondaryo viloyati hokimining o‘rinbosari – viloyat Investitsiyalar va tashqi savdo boshqarmasi boshlig‘i

Kirish Meva-sabzavot ekinlari dunyoning hamma mamlakatlarida yetishtiriladi. Har bir kishining yillik sabzavot iste‘mol qilishi 60 kg ni tashkil etib, bu fiziologik me‘yordan ko‘pchilik davlatlarda 1,5-3 baravar kamdir. Lekin Italiya, Ispaniya, Fransiyada bu me‘yor 150-200 kg ni tashkil etadi. Respublikamizda har bir sabzavot ekinlarining umumiy ishlab chiqarishdagi salmog‘i ham o‘zgarmoqda. Hozirgi paytda umumiy sabzavot ekinlar maydonining 35-38 foizini pomidor, 15-17 foizini -karam, 18-20 foizini piyoz va sarimsoq, 4-6 foizini - sabzi, 8-10 foizini - bodring, 2- 3 foizini - lavlagi, 9-10 foizini - boshqa sabzavot ekinlari, ya‘ni rediska, boyimjon, qalampir, kabachka, patisson, ko‘katlar va boshqalar egallaydi. O‘zbekiston sharoitida meva-sabzavot va ularni qayta ishlab chiqarishdan olingan asosiy mahsulotlarning iqtisodiy samaradorligini oshirish xalq xo‘jaligida muhim ahamiyatga ega.

Meva-sabzavotchilik mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotish jarayonlarida nisbatan juda katta hajmda mehnat, yer-suv va buyumlashgan moddiy va intellektual resurslardan keng foydalaniladi. Tarmoqdagi resurslardan samarali foydalanish orqali xalqimizning mehnat qilish va yashash sharoitlarini 40 tubdan yaxshilash imkoniyatini yaratish, bugungi kunning asosiy talablaridan biridir. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash texnologiyasini sifati va samaradorligining yuqoriligi jihatidan jahonda o‘ziga xos nufuzga ega bo‘lgan davlatlar (Niderlandiya, Isroil va h.k.) bilan hamkorlik mamlakatimiz qishloq aholisini ish bilan bandlik darajasining ortishi uchun xizmat qiladi.

O‘zbekiston asrlar davomida yaqin xorij quruq meva eksport qilgan. Hozirda esa mazkur sohaning eksport imkoniyatlarini yanada kengaytirish, sohaning haqiqiy iste‘molchilarnng dunyo bozoridan izlab topish imkoniyatlari yuqoridir. Respublikada Toshkent, Surxondaryo, viloyatlarida konserva va qandolat mahsulotlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan korxonalar keng tarqalgan. Respublika xalq xo‘jaligida, shuningdek, uning muhim bo‘g‘ini bo‘lgan agrosanoat majmuida aholi iste‘mol talabiga to‘liq javob beradigan sabzavot mahsulotlarining turli xillari va ularni bozor talablari asosida dastlabki qayta ishlash natijasida olingan yuqori sifatli

mahsulotlar ishlab chiqarish, ularning sifatiga putur yetkazmasdan iste'molga yetkazib berish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Meva-sabzavot mahsulotlari ishlab chiqarishda tannarx turlicha bo'lib, soha juda ko'plab mehnat resurslarini o'ziga jalb etadi. Shu bois, qishloq aholisi moddiy manfaatdorligini oshirish haqida o'ylaganimizda, avvalo, shunday sohalarda rentabellik, aholi olayotgan daromadlar va qolaversa mehnat unumdorligi qay holatda va uni qanday oshirishimiz kerakligi haqida izlanishlar olib borishimiz maqsadga muvofiqdir. Meva-sabzavot mahsulotlari ishlab chiqarishda turli vaqtlarda tannarx turlicha qiymatga ega bo'ladi. Ma'lumki, yil davomida xalqimizni oziq-ovqatga sanoatni xomashyoga, chorvani yem xashaklarga bo'lgan talabini yanada to'laroq qondirish ortiqchasini chetga chiqarish Respublikamiz bozor iqtisodiyotini hozirgi sharoitda eng dolzarb vazifalaridan biridir. Bu vazifani muvoffaqiyatli hal etishning muhim jabxalaridan biri, bizning fikrimizcha mavjud ekin maydonlaridan unumli foydalanib yana ko'proq qishloq xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqarishdir.

Masalan, olimlar tajriba dalalarida ekin maydonlarining qisqarmagan holda qo'shimcha ekinlardan mo'ljallangan hosil olish mumkinligini isbotlaydilar. Ana shu kabi keltirgan dalillardan foydalanib biz o'z oldimizga qishloq xo'jalik ekin maydonlarini, jumladan sabzavot ekin maydonlarining optimal struktura-sini aniqlashimiz maqsad qilib qo'ydik. Mamlakatimizda olib borilayotgan keng miqiyosli iqtisodiy o'zgarishlar boshqa sohalardagi kabi qishloq xo'jaligi sohasida ham xalqimizni talabini to'la qondiradigan mahsulotlar ishlab chiqarish va uni samaradorligini oshirish borasida ham sezilarli darajaga ega bo'lmoqda. 41 Bu esa o'z navbatida tabiiy resurslardan jumladan yer resurslaridan olingan va saqlash foydalanish masalalarini ham oldinga surmoqda. Bunda yer fondidan foydalanishni yahshilashni, ilmiy asoslangan aniq choratadbirlarini tizimini ishlab chiqish va qo'llash mumkindir. Ma'lumki, respublikamizda sug'orilib dehqonchilik qilinadigan yerlar umumiy yer fondining kam qismini tashkil etadi. Bu zaminda qishloq xo'jalik mahsulotlarining 90 foizdan ortirog'i yetishtirilmoqda. Ekin maydonlaridan unumli foydalanish ishlarini yanada takomillashtirish qishloq xo'jaligida isloxlarni yanada chuqirlashtirish borasidagi eng muhim yo'nalishlar haqida Bozor iqtisodiyoti sharoitidan maksimal o'simlikchilik mahsulotlari ishlab chiqarishda yuqori samaradorlikga erishish uchun nafaqat yer resurslarida balki boshqa muhim resurslar hisoblangan mineral o'g'itlar, yoqilg'i moylash materiallari, ozuqalardan ham optimal foydalanishni taqazo etadi. Shunday ekan bu boradagi ishlarni ilmiy-asoslashga, qolaversa iqtisodiy- matematik usullar va modellardan hamda komp'yuterlardan foydalangan xolda xalq etish bugungi kunning asosiy va muhim vazifalaridan biri bo'lib

hisoblanadi deb aytish mumkin. Bozor iqtisodiyoti sharoitida dehqonchilik mahsulotlari ishlab chiqarish va uni samaradorligi ekin maydonlarini tarkibini takomillashtirish aholining turmush darajasini yaxshilash, aholini oziq – ovqat mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishda asosiy iqtisodiy omil bo‘lib hisoblanadi hamda sanoatni xomashyoga, chorvachilikni yem-xashakka bo‘lgan talabini to‘liq qondirishdan zaruriyatni ta‘minlash uchun ham xizmat qiladi.

Xulosa Yerdan unumli foydalanishni ta‘minlashning muhim vositasi ilmiy jixatdan asoslangan qishloq xo‘jalik ishlab chiqarish tarkibini optimallashtirish muammolarini xal etib, ishlab chiqarishga qo‘llash bilan ekin maydonlarining tarkibini ixtisoslikka mos keladigan qilib to‘g‘ri belgilash va uni izchillik bilan mukammallashtirib borish, iqtisodiy jixatlari foydasiz va kam hosilli maydonlarga tegishli tibbiy-iqtisodiy xududlarda eng katta samara beradigan yuqori hosilli va juda qimmatli ekinlar bilan almashtirib borish zarurligi kelib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Choriev Q.A. Qishloq xo‘jaligida innovatsiyalar joriy qilish tizimini shakllantirish va rag‘batlantirish istiqbollari (uslubiy tavsiyalar). - Toshkent, 2014. - 30 b.
2. Umarov S.R. Suv xo‘jaligini innovatsion rivojlantirish yo‘llari. - Monografiya. - T.: Fan va texnologiyalar, 2017. - 177 b.
3. Muxitdinova N.K. Metodologiya innovatsionnogo razvitiya natsionalnoy ekonomiki. - Monografiya. - T.: Fan va texnologiyalar, 2016. - 188 b.
4. Umurzoqov O‘.P., Abdurahimov I.L. Suv xo‘jaligi menejmenti. - T.: IQTISOD-MOLIYA, 2008. - II-jild. – 469 b.
5. Abdug‘aniev A., Abdug‘aniev A. A. - Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti. Darslik. - T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2011. -244 bet.
6. Umurzaqov O‘., Toshboyev A., Toshboyev A. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti va menejmenti. – Toshkent, 2008.
7. Umurzoqov O'.P. va boshqalar. Suv xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti. O'quv qo'llanma. - T.: Iqtisod-moliya, 2008.

www.cummins.com

www.cumminsengines.com

www.perkins.com

www.cnh.com

UDK: 616.8-005+613.846

**TAMAKI MAHSULOTLARINI CHEKISH VA INSULT XAVFI
(ADABIYOTLAR SHARXI).**

Jabbarov Marks Taxirovich

Matyokubov Murod Otajonovich

Bobojanov Umidjon Adilbekovich

Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada chekishning inson salomatligiga, ayniqsa bosh miya va uning qon tomir tizimiga salbiy ta'siri tahlil qilingan. Ayniqsa, chekish bilan insult (miya insultlari) o'rtasidagi bog'liqlik ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Chekish qon tomirlarining torayishi, arterial bosimning ko'tarilishi va qonning ivuvchanligining ortishiga sabab bo'lib, bu omillar miya insultiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, maqolada sog'lom turmush tarzini shakllantirish va chekishni tashlash orqali insult profilaktikasini amalga oshirish bo'yicha tavsiyalar berilgan. Ushbu mavzu bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar chekishni kamaytirish yoki butunlay tashlash orqali jiddiy asoratlarning oldini olish mumkinligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: ishemik insult, gemorragik insult, tamaki, ateroskleroz, tomir endoteliysi, bosh miya, xavflar omillar.

**УПОТРЕБЛЕНИЕ ТАБАЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ И РИСК ИНСУЛЬТА (ОБЗОР
ЛИТЕРАТУРЫ)**

Жаббаров Маркс Тахирович

Матёкубов Мурод Отажонович

Бобожанов Умиджон Адилбекович

Ургенчский филиал Ташкентской Медицинской Академии

АННОТАЦИЯ

В данной статье проанализировано негативное влияние курения на здоровье человека, особенно на головной мозг и его сосудистую систему. Особое внимание уделено связи между курением и инсультом (цереброваскулярными нарушениями), которая раскрыта на основе научных источников. Курение способствует сужению кровеносных сосудов, повышению артериального давления и увеличению свертываемости крови, что может привести к инсульту. В статье также представлены рекомендации по профилактике инсульта за счёт формирования здорового образа жизни и отказа от курения. Исследования, проведённые по данной теме, подтверждают, что снижение или полный отказ от курения позволяет существенно уменьшить риск серьёзных осложнений.

Ключевые слова: ишемический инсульт, геморрагический инсульт, табак, атеросклероз, эндотелий сосудов, головной мозг, факторы риска.

TOBACCO USE AND STROKE RISK (LITERATURE REVIEW)

Jabbarov Marks Taxirovich

Matyokubov Murod Otajonovich

Bobojanov Umidjon Adilbekovich

Urgench Branch of Tashkent Medical Academy

ABSTRACT

This article analyzes the negative impact of smoking on human health, particularly on the brain and its vascular system. Special attention is given to the correlation between smoking and stroke (cerebrovascular disorders), based on scientific sources. Smoking contributes to the narrowing of blood vessels, increased blood pressure, and higher blood clotting, all of which can lead to stroke. The article also provides recommendations for stroke prevention through the adoption of a healthy lifestyle and smoking cessation. Studies conducted on this topic confirm that reducing or completely quitting smoking significantly decreases the risk of serious complications.

Keywords: ischemic stroke, hemorrhagic stroke, tobacco, atherosclerosis, vascular endothelium, brain, risk factors.

Insult global miqyosdagi eng katta sog'liq muammolaridan biri bo'lib, inson hayoti sifatiga va iqtisodiy tizimga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Insultdan kelib chiqadigan o'limlar va kasallanish holatlari, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda keskin o'sib bormoqda [5, 9]. Bu jarayonning muhim omillaridan biri sifatida tamaki mahsulotlarini chekish ko'rsatilgan. Ushbu maqolada tamaki chekish va insult turlari o'rtasidagi bog'liqlikka oid mavjud dalillar, uning patofiziologik mexanizmlari va jamoat salomatligiga bo'lgan ta'siri muhokama qilinadi.

Cekish va miya insultining aloqasi bo'yicha tadqiqotlar o'rtasida umumiy kelishuv (konsensus) yo'qligi sababli meta-tahlil o'tkazildi. Barcha chop etilgan ma'lumotlar o'rganildi va iloji boricha har bir tadqiqot uchun nisbiy xavf (relative risk) aniqlanib, meta-tahlilga qo'shilgan har bir tadqiqotning aniqlik darajasi hisobga olinib, umumiy nisbiy xavf hisoblab chiqildi. Barchasi bo'lib 32 ta alohida tadqiqot tahlil qilindi. Chekish bilan bog'liq miya insultining umumiy nisbiy xavfi 1.5 (95% ishonchlilik oralig'i 1.4 dan 1.6 gacha) bo'ldi. Nisbiy xavflar turli subtiplar bo'yicha sezilarli farqlarni ko'rsatdi: miya infarkti 1.9, miya qon ketishi 0.7, va subaraxnoidal qon ketishi 2.9. Nisbiy xavfga yoshning ta'siri ham qayd etildi va bu 55 yoshgacha 2.9, 55-74 yoshda 1.8, va 75 yoshdan kattalarda 1.1 ko'rsatkichga ega ekanligi aniqlandi. Chekadigan sigaretalar soni va nisbiy xavf o'rtasida bog'liqlik mavjudligi qayd etildi va xavf ayollarda erkaklarga nisbatan kichik ustunlikka ega ekanligi aniqlandi. 75 yoshgacha bo'lgan sobiq chekadiganlarda insult xavfi sezilarli darajada yuqori bo'lib qolishi (1.5) aniqlandi; barcha yoshlar bo'yicha sobiq chekuvchilarda nisbiy xavf 1.2 ko'rsatkichga ega bo'ldi. Meta-tahlil miya insulti xavfining ortishini chekish bilan bog'liq ekanligini kuchli dalil sifatida taqdim etadi. Shu sababli, insultni chekish bilan bog'liq kasalliklar ro'yxatiga kiritish zarur [8, 13].

Tamaki mahsulotlarini chekishning yurak-qon tomir tizimiga salbiy ta'siri keng o'rganilgan bo'lib, u ishemik va gemorragik insult xavfini oshiradi [6, 11].

Cekish erkaklar orasida trombotik va gemorragik insult xavfini oshirishi bilan bog'liq ekanligi ma'lum. Shu kabi aloqani ayollar orasida tekshirish maqsadida, 1976 yilda 30-55 yosh oralig'idagi, yurak kasalliklari, insult va saraton kasalliklaridan xoli 118 539 nafar ayolni o'z ichiga olgan istiqbolli koxorta tadqiqoti o'tkazildi. Sakkiz yil davomida (yiliga 908 447 odam) kuzatuv olib borildi va 274 ta insult holati aniqlanib, ulardan 71 tasi subaraxnoidal qon quyilishi, 26 tasi miya ichiga qon quyilishi, 122 tasi tromboembolik insult, 55 tasi esa yetarli ma'lumot bo'lmagani uchun tasniflanmagan.

Kuniga chekilgan sigaretalar soni insult xavfi bilan ijobiy bog‘liq ekanligi aniqlandi. Chekmagan ayollar bilan taqqoslaganda, kuniga 1 donadan 14 tagacha sigareta chekkan ayollarda yoshga moslashtirilgan nisbiy xavf 2.2 (95% ishonchlilik oralig‘i, 1.5 dan 3.3 gacha) bo‘ldi, 25 ta yoki undan ko‘p sigareta chekkan ayollarda esa nisbiy xavf 3.7 (95% ishonchlilik oralig‘i, 2.7 dan 5.1 gacha) bo‘ldi. So‘nggi guruhdagi ayollar orasida, subaraknoidal qon ketishining nisbiy xavfi chekmagan ayollarga nisbatan 9.8 (95% ishonchlilik oralig‘i, 5.3 dan 17.9 gacha) edi.

Nisbiy vazn, gipertoniya, diabet, yuqori xolesterin darajasi, oral kontratseptivlar ishlatish, postmenopauzal estrogen terapiyasi va alkogol iste‘moli kabi omillarni hisobga olgan holda, chekish va insult holatlari o‘rtasidagi aloqa ahamiyatli darajada o‘zgarmagan.

Bu istiqbolli ma'lumotlar yosh va o‘rta yoshdagi ayollar orasida chekish va insult o‘rtasida kuchli musbat bog‘liqlik borligini isbotlaydi. [4, 10]

Tamaki chekishning insult turlariga ta’siri:

Ishemik insult qon oqimi yomonlashishi natijasida yuzaga keladi. Ko‘plab tadqiqotlar tamaki chekishning ishemik insult xavfini oshirishi haqida xabar bergan. Meta-tahlillar natijalariga ko‘ra, har kuni tamaki chekish ishemik insult xavfini 50–60% ga oshiradi [13]. Shuningdek, passiv chekish ham ishemik insult xavfini oshirishda muhim omil sifatida qayd etilgan [2].

Gemorragik insult tamaki chekish bilan bog‘liqligi bo‘yicha ziddiyatli dalillarga ega. Ba’zi tadqiqotlar tamaki chekishning gemorragik insult xavfini oshirishini ko‘rsatsa [12], boshqa tadqiqotlar bu bog‘liqlikning ahamiyatli emasligini qayd etgan [5]. Bu ziddiyat tamakining qon bosimiga bo‘lgan ta’siri, qon ivish tizimi va tomir devorlari holati kabi omillar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Subaraxnoidal qon quyilishni klinik jihatdan insultning boshqa turlaridan ajratish mumkin bo‘lgani uchun, biz subaraxnoidal qon quyilishi deb tashxislangan holatlarni istisno qilgan holda insult bo‘yicha barcha ma'lumotlarni ko‘rib chiqdik. Bunda 35 ta alohida nisbiy xavf baholaridan keyin subaraxnoid qon ketishini istisno qilgan holda umumiy nisbiy xavf 1,43 ni (95% ishonchlilik intervali 1,33 dan 1,55 gacha) tashkil qildi [13].

Tamaki chekishning patofiziologik ta’sirlari:

Tamaki chekish arterial gipertenziya xavfini sezilarli darajada oshiradi, bu esa insultning asosiy xavf omillaridan biri hisoblanadi [15, 17]. Nikotin simpatik nerv tizimini faollashtiradi, bu o‘z navbatida qon bosimini oshirib, yurakga bo‘lgan yuklamani ko‘paytirishi mumkin [16].

Tamaki chekish trombotsitlarning faollashuvini kuchaytiradi, qon ivishiga olib keladi va tromb hosil bo'lish xavfini oshiradi [7]. Bu jarayon esa ishemik insult xavfini sezilarli darajada oshiradi.

Tamaki chekish ateroskleroz rivojlanishini tezlashtiradi, bu esa qon tomirlarining torayishiga va ishemik insult xavfining oshishiga olib keladi [1, 18]. Shuningdek, tamaki tutunidagi toksik moddalar endoteliy hujayralariga zarar etkazadi, bu qon tomirlarining elastikligini kamaytiradi.

Passiv chekish ham insult xavfini sezilarli darajada oshiradi. Turli tadqiqotlarda passiv chekuvchi shaxslarda ishemik insult xavfi 25–30% ga oshganligi qayd etilgan [2].

Tamaki chekishni kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlar insult xavfini sezilarli darajada pasaytirishi mumkin. Tamaki mahsulotlariga soliqlarni oshirish, jamoat joylarida chekishni taqiqlash va jamoatchilikka ta'lim berish kabi tadbirlar insult holatlarini kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi [3].

Tamaki chekish va insult o'rtasidagi bog'liqlikka oid tadqiqotlarda ayrim cheklovlar mavjud. Chekishning umumiy davomiyligi, iste'mol miqdori va shaxsiy omillar (masalan, dieta, jismoniy faoliyat) hisobga olinmagan holatlar natijalarga ta'sir qilishi mumkin. Shuningdek, anamnezda bemorning shaxsan o'zidan ma'lumot yig'ish ishonchlilikni pasaytirishi mumkin [6, 19].

Chekishni to'xtatish insult xavfini kamaytirishda sezilarli va tezkor foyda keltiradi, ayniqsa yengil chekuvchilarda (<20 sigareta/kuni); og'ir chekuvchilarda xavfning to'liq yo'qolishi kuzatilmaydi. Pipe yoki sigara chekishga o'tish deyarli hech qanday foyda bermaydi, bu esa chekishni to'liq tashlash zarurligini ta'kidlaydi. Chekishni to'xtatishning insult xavfi bo'yicha absolut foydasi gipertenziv shaxslar orasida eng katta bo'ladi. [14]

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) маълумотларига кўра, чекишни ташлаш инсулт хавфини тезда камайтиришга ёрдам беради. Чекишни ташлаган шахсларда 5 йил ичида инсулт хавфи умуман чекмаган инсонларники билан тенглашади [3, 20]. Shuning uchun, chekishni tashlashni qo'llab-quvvatlash va jamoat salomatligi dasturlarini kengaytirish juda muhimdir.

Xulosa

Tamaki chekish insult, ayniqsa, ishemik insult xavfini oshiradigan asosiy omildir. Uning qon bosimiga, qon ivish tizimiga va qon tomirlarining holatiga salbiy ta'siri insult xavfining ortishiga olib keladi. Jamoat salomatligi dasturlari, profilaktika tadbirlari va qonunchilik choralari orqali tamaki chekishni kamaytirish insult holatlarini sezilarli darajada kamaytirishga yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Ambrose J. A., Barua R. S. The pathophysiology of cigarette smoking and cardiovascular disease: an update //Journal of the American college of cardiology. – 2004. – T. 43. – №. 10. – C. 1731-1737.
2. Bonita R. et al. Passive smoking as well as active smoking increases the risk of acute stroke //Tobacco control. – 1999. – T. 8. – №. 2. – C. 156-160.
3. Bull F. C. et al. World Health Organization 2020 guidelines on physical activity and sedentary behaviour //British journal of sports medicine. – 2020. – T. 54. – №. 24. – C. 1451-1462.
4. Colditz G. A. et al. Cigarette smoking and risk of stroke in middle-aged women //New England Journal of Medicine. – 1988. – T. 318. – №. 15. – C. 937-941.
5. Feigin V. L. et al. Worldwide stroke incidence and early case fatality reported in 56 population-based studies: a systematic review //The Lancet Neurology. – 2009. – T. 8. – №. 4. – C. 355-369.
6. Hackshaw A. K., Law M. R., Wald N. J. The accumulated evidence on lung cancer and environmental tobacco smoke //Bmj. – 1997. – T. 315. – №. 7114. – C. 980-988.
7. Howard G. et al. Cigarette smoking and progression of atherosclerosis: The Atherosclerosis Risk in Communities (ARIC) Study //Jama. – 1998. – T. 279. – №. 2. – C. 119-124.
8. Hudayberganov N. Y., Jabbarov M. T., Matyoqubov M. O. THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF TRANSIENT CEREBRAL CIRCULATION DISORDERS IN THE DEVELOPMENT OF CEREBRAL STROKES IN EMERGENCY NEUROLOGY //ACTUAL PROBLEMS OF MODERN SCIENCE, EDUCATION AND TRAINING IN THE REGION. – 2017. – T. 2. – C. 131.
9. Kilichev I. A. et al. BRAIN STROKES IN ECOLOGICALLY UNFAVORABLE AREAS OF THE ARAL SEA REGION //Schizophr. Bull. – 2013. – T. 3. – C. 413-430.
10. Kilichev I. A. et al. Register of stroke in the desert-steppe zones of Uzbekistan //BIO Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – T. 65. – C. 04002.

11. Marks J. et al. Molecular-genetics aspects of migraine //International scientific review. – 2016. – №. 4 (14). – С. 212-215.
12. Qureshi A. I. et al. Cigarette smoking among spouses: another risk factor for stroke in women //Stroke. – 2005. – Т. 36. – №. 9. – С. e74-e76.
13. Shinton R., Beevers G. Meta-analysis of relation between cigarette smoking and stroke //British medical journal. – 1989. – Т. 298. – №. 6676. – С. 789-794.
14. Wannamethee S. G. et al. Smoking cessation and the risk of stroke in middle-aged men //Jama. – 1995. – Т. 274. – №. 2. – С. 155-160.
15. Wolf P. A. et al. Cigarette smoking as a risk factor for stroke: the Framingham Study //Jama. – 1988. – Т. 259. – №. 7. – С. 1025-1029.
16. Zevin S., Gourlay S. G., Benowitz N. L. Clinical pharmacology of nicotine //Clinics in dermatology. – 1998. – Т. 16. – №. 5. – С. 557-564.
17. Бобожанов У. А., Киличев И. А. STRUCTURE OF EPILEPTIC VESSELS IN CHILDREN RESIDING IN THE AREAL REGION AREA //Новый день в медицине. – 2019. – №. 3. – С. 70-72.
18. Бобожанов У. А., Садикова Г. К. CLINICAL AND DIAGNOSTIC CHARACTERISTICS OF CHILDREN'S EPILEPSY LIVING IN THE ARAL SEA REGION.
19. Киличев И. А., Адамбаев З. И., Матёкубов М. О. ДИНАМИКА НЕКОТОРЫХ ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ИНСУЛЬТА В ПУСТЫННО-СТЕПНЫХ ЗОНАХ УЗБЕКИСТАНА ЗА ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ //Медицинские новости. – 2022. – №. 1 (328). – С. 76-78.
20. Худайбергганов Н. Ю., Жаббаров М. Т., Матёкубов М. О. Неврологическая семиотика у больных желездефицитной анемией тяжелой степени //Национальный журнал неврологии. – 2017. – Т. 1. – №. S11. – С. 54-56.

БОШ МИЯ ИНСУЛЬТЛАРИНИНГ ХАВФ ОМИЛЛАРИ

Матёкубов М.О., Жаббаров М.Т., Бобожанов У.А.

Тошкент тиббиёт академияси Урганч филиали, Урганч ш.

Эпидемиологик тадқиқотлар натижасида инсултга олиб келувчи хавф омилларининг кенг спектри аниқланган бўлиб, булар инсултнинг бирламчи ва иккиламчи профилактикасида жуда муҳим ҳисобланади. Инсулт хавф омилларини иккита гуруҳга ажратиш мумкин: ўзгарадиган хавф омиллари ва ўзгармайдиган хавф омиллари. Ўзгарадиган хавф омилларига гипертензия, қандли диабет, қонда холестерин миқдорининг юқорилиги, юрак қон томир касалликлари, гиподинамия, бўлмачалар фибриляцияси, чекиш ва спиртли ичимликларни истеъмол қилиш кабилар киради [41, 59]. Ўзгармайдиган хавф омиллари унчалик кўп эмас, буларга ёш ва жинс, ирқий мансублик ва ирсият кабилар киради [12, 52].

Инсулт келиб чиқишининг конституционал хавф омиллари. Ёш инсултни аниқловчи кучли хавф омиллари бўлиб, 55 ёшдан кейин инсулт хавфи ҳар ўн йилда икки марта ошиб боради. Ёш омилга бошқа хавф омиллари таъсир давомийлигини маркери сифатида қараш мумкин [22, 23, 24, 54].

Бундан ташқари, бутун дунёда инсулт билан касалланиш аҳолининг ёш қатламида учраб, жиддий жисмоний, психологик ва ижтимоий оқибатларга олиб келмоқда. Шунингдек ёшлар орасида семизлик, жисмоний ҳаракат камлиги, спиртли ичимликлар истеъмоли, дислипидемия каби хавф омиллари ортган [5, 10, 27]. Ёшларда ва ўрта ёшдаги шахсларда геморрагик инсулт учраш частотаси ортган, натижада леталлик ва ногиронлик кўпайган. Хаттоки ногиронлик 10 мартагача ошиб кетган [4, 6, 19]. **Бошқа томондан бу тоифа аҳоли орасида инсултнинг кўп учраётганлигида диагностиканинг яхшиланганлиги ҳам катта рол ўйнайди** [3, 25].

Халқаро тадқиқотлар ёшга боғлиқ ҳолда у ёки бу хавф омиллари устунлик қилишини тасдиқлайди. Масалан, артериал гипертензия ўрта ва кекса ёшларда хавф омиллари ҳисобланиб, ёш ортиши билан артериал гипертензия

аҳамияти камайиб, инсултнинг бошқа хавф омиллари яъни бўлмачалар фибриляцияси ва атеросклерознинг аҳамияти ортиб боради [11, 26].

Кекса ёшда инсулт асосан атеросклеротик ўзгаришлар билан боғлиқ бўлиб, 70% ҳолатда кузатилади. Миокард қисқарувчанлик қобилиятининг пасайиши ҳам катта аҳамиятга эга бўлиб кенг тарқалган яъни 50% гача ва ундан кўпроқ ҳолатларда кузатилади. Бўлмачалар фибриляцияси эса кекса ёшдаги шахсларнинг 90% да қайд қилинган [31, 33].

Бош миёда қон айланишининг ўткир бузилишида иккинчи аҳамиятли конституционал хавф омили бўлиб жинс ҳисобланади [12, 56]. Кўпгина тадқиқотларда инсулт билан касалланганлар орасида эркаклар аёлларга нисбатан кўплиги қайд қилинган. Мета анализ натижаларига кўра инсулт эркаклар орасида аёлларга қараганда 33% кўп учрайди ва бу эркак жинси ишончли хавф омил эканлигини билдиради [2, 57]. Бироқ айрим хусусиятларига кўра инсултнинг эркакларда максимал устунлик қилиши 35 – 44 ёшда кузатилиб, 75 ёшга бориб камайиши аниқланган [43, 60].

Ирсий мойиллик. Оилавий анамнезида юрак ишемик касаллиги, инсулт, артериал гипертензия касалликларнинг бўлишига аслида юқори юрак қон томир касаллиги хавф омили сифатида қаралади. Қариндошларнинг биринчи авлод вакилларида бош миёда қон айланишининг ўткир бузилиши борлиги инсулт хавфини ирсияти тоза бўлган мижозларга қараганда 1,5 дан – 1,7 мартагача оширади [34, 63].

Инсулт ривожланишининг ўзгарадиган (бошқариладиган) хавф омиллари.

Артериал гипертензия инсултнинг энг кучли ўзгарадиган хавф омили ҳисобланади. Гипертония билан касалланган беморларда инсулт билан каслланиш эҳтимоли 3 -4 марта юқори бўлади [7, 20]. АҚБ ёшга мос кўрсаткичдан ҳар 7 мм.сим.уст. ортиши инсулт хавфини икки баробар орттиради [37]. Мета – анализ натижаларига кўра (1980 – 2002 йй) АГ тарқалганлиги катта ёшли дунё аҳолисининг 26,4 % да учраган. Прогностик ҳисобларга кўра бу кўрсаткич 2025 йилга бориб 60 % га етади, АГ тарқалганлиги ортиши инсулт билан касалланиш эҳтимолини оширади. Инсулт билан касалланганлар орасида АГ тарқалиши популяциядагидан 2 марта кўпроқдир [51].

МҚТК ва ЮИК га олиб келувчи сабаблар орасида гиперхолестеринемия АГ ва чекиш билан биргаликда асосий модификацияланувчи хавф омили эканлиги исботланган [18, 38, 44].

Инсульт билан касалланишга чекишнинг таъсири. АГ ва чекувчилар орасида инсульт билан касалланиш, АГ бор лекин чекмайдиганларга қараганда никотин дозасидан қатъий назар 2 баробар кўп учраган. Бундан ташқари тадқиқотлар шуни кўрсатадики, инсультнинг бошқа хавф омиллари бартараф қилинганда ҳам, чекиш инсульт хавфини, айниқса мия инфарктини келиб чиқишини ортиради. Инсульт хавфи сигаретлар миқдорининг ортиб бориши билан кўпайиб боради. Инсультнинг нисбий хавфи “оғир чекувчиларда” (қунига 40 та сигаретдан кўп), “енгил чекувчилар” га (қунига 10 та сигаретдан кам) қараганда икки мартаба юқоридир. Чекиш субарахноидал қон қуйилиш хавфини (САҚҚ) 2 – 4 мартагача орттириши ишончли даражада исботланган. Бунда инсульт хавфи чекишни 2 йилга тўхтатилганда камайиши ва 5 йилдан кейин чекмайдиганлар билан бир хил даражада бўлганлиги аниқланган [48].

Қандли диабет (ҚД) – бирламчи ва такрорий инсультга олиб келувчи асосий мустақил хавф омилларидан бири ҳисобланади. Инсульт билан касалланиш ҚД билан касалланган эркакларда 1,5 – 4 марта, аёлларда 2 – 6 марта, шу ёшдаги ҚД билан касалланмаган эркак ва аёлларга қараганда юқори бўлади [21, 50].

Инсульт билан касалланганлар орасида ҚД нинг тарқалиши 11 – 43 % ни ташкил этиб, бу умумий популяциядаги ҚД нинг (4 – 6 %) тарқалишидан кўпдир. ҚД билан касалланганларда 65 ёшдан кейин ЮИК дан кейин инсульт иккинчи асорат ҳисобланади. Инсульт ривожланишида ҚД нинг хавф омил сифатидаги аҳамияти охириги йилларда бутун дунё бўйича ортиб бормокда. ҚД билан касалланганларда кўпинча ишемик инсультнинг лакунар тури кўпроқ учрайди. Бироқ ҚД билан касалланган беморларда ГИ ривожланиш хавфи умумий популяциядагидан фарқ қилмайди [47].

ҚД заминида инсультнинг кечиши янада оғирроқ ва ёмонроқ оқибатларга олиб келади. ҚД билан оғриган беморларда инсультдан ўлим касалхона босқичида ҳам, касалликнинг узок муддатларида ҳам ҚД сиз инсульт ўтказган беморларга қараганда 2-5 баравар юқори бўлади. Қандли диабет билан оғриган шахсларда атеросклерозга мойиллик кучаяди, проатероген омилларнинг юқори

даражаси ва атипик қон липидлари даражаси мавжудлиги аниқланади. Ушбу ўзаро алоқадорликни тушуниш кўп жиҳатдан даволаш ва профилактика чоралари стратегиясини белгилайди [16].

Ишемик генезли юрак касалликлари инсулт учун муҳим хавф омилдир, масалан, юрак ритми бузилиши билан оғриган беморларда инсулт хавфи 3,5 баравар, анамнезида миокард инфаркти бўлган беморларда 2,9-5 баравар ортади [15]. Сурункали ёки пароксизмал бўлмачалар фибриляцияси (БФ) юрак клапани нуқсони бўлмаган тақдирда ҳам ишемик инсулт хавфини 4-5 баравар ошишига олиб келади. БФ сабабли келиб чиққан тромбоэмболия 10% ҳолатларда ишемик инсултга сабаб бўлиб, асосан кексалар орасида кўпроқ кузатилади. БФ нинг мавжудлиги инсулт ҳолатини оғирлаштиради ва касаллик прогнозини ёмонлаштиради. Баъзи беморларда БФ ташхиси биринчи марта инсулт пайтида аниқланади [1, 14].

Ўзгартирилиши мумкин бўлган хавф омиллари орасида семизлик ҳам хавфлилик даражаси бўйича кам аҳамиятга эга эмас. Кўпгина тадқиқотлар шуни кўрсатдики, тана вазни индексининг ортиши юрак-қон томир касалликлари хавфини оширади, шу жумладан юрак ишемик касаллиги ва инсулт хавфи ортишига олиб келади. Бироқ, сўнгги йилларда беморнинг жисмоний ҳолатини баҳолаш стратегияси ўзгарди. Маълум бўлишича, асосий морбид омил нафақат тана вазнининг ортиши, балки бел атрофи айланасининг катталаниши ёки абдоминал семизлик ҳамдир. Аёлларда бел айланасининг 80 см дан катта ва эркакларда 94 см дан катта бўлиши артериал гипертензия [40, 49] пайдо бўлишига олиб келади ва бу ўз-ўзидан юрак-қон томир касалликлари учун етакчи хавф омилдир. Шуни таъкидлаш керакки, семизлик ва тана вазнининг ортиши инсулт учун хавф омил сифатида ўрганилганда, БМҚАЎБ нинг ўзига хос алоҳида турига урғу берилмайди. Бу ЮҚТК патогенезига семизликнинг полиэтиологик таъсири билан боғлиқдир [8, 28, 36, 46].

Спиртли ичимликларни суиистеъмол қилиш ҳам ишемик, ҳам геморрагик инсулт учун тасдиқланган хавф омил ҳисобланади. Спиртли ичимликлар юрак-қон томир тизимига ва қон ивишига салбий таъсир кўрсатади [55, 62]. Спиртли ичимликларнинг кичик дозалари антитромботик таъсири туфайли нейропротектив ва кардиопротектив таъсири ҳақида далиллар мавжуд,

аммо илгари ўйланганидек, антиатеросклеротик таъсирга эга эмас [42]. Бошқа томондан, алкогольнинг юқори дозалари бирламчи ва такрорий инсулт билан касалланишнинг сезиларли даражада ортишига олиб келиши тасдиқланган. Шунингдек, спиртли ичимликларни суистеъмол қиладиган беморларда САҚҚ ва МИҚҚ ривожланиш хавфи спиртли ичимликларни истеъмол қилмайдиганларга қараганда уч барабар юқори эканлиги кўрсатиб ўтилган [55]. Ҳаёти давомида узок муддат мунтазам равишда юқори дозаларда спиртли ичимликларни истеъмол қиладиган шахсларда ИИ ривожланишининг эҳтимоллиги жуда юқори бўлиши кузатилган [13, 30].

Турли хил хавф омилларининг биргаликдаги таъсири инсулт хавфини оширади. Коморбид касалликлар барча инсулт ҳолатларининг 74,5% да учрайди. Баъзи муаллифларнинг фикрига кўра, гипертония ва диабетнинг комбинацияси инсулт билан оғриган беморларнинг 22,7 фоизида кузатилган. ҚД, инфарктдан кейинги кардиосклероз ва АГ касалликларининг кўшилиб келиши беморларнинг 7,8 фоизида қайд қилинган. Тадқиқот натижаларига кўра, коморбидлик даражасининг ортиб бориши оқибатида салбий функционал яқун ва леталлик даражаси кўпайиши ўртасида ижобий боғлиқлик мавжудлиги аниқланган [39].

Инсултнинг бошқа бир қатор хавф омиллари таклиф қилинган, бироқ улар камроқ ҳужжатлаштирилган. Ушбу хавф омилларидан баъзилари куйида келтирилган бўлиб, улар орал контрацептивларини қўллаш, васкулитлар, яллиғланиш жараёнлари, мигрен, уйқудаги апноэ, протромбин фаоллаштирувчи комплексининг етишмовчилиги, гипотензия, С-реактив оқсилнинг баланд бўлиши, нейроцистицеркозни ўз ичига олади [9, 29, 32, 35, 58].

Инсулт частотасининг юқори даражага кўтарилиши аҳолининг инсулт хавф омиллари ва унинг даракчилари тўғрисидаги маълумотлардан етарлича хабардор эмаслиги билан боғлиқ. Инсултга олиб келувчи хавф омиллар ҳақида аҳолини хабардор қилиш уларни инсултнинг олдини олиш чораларига риоя қилишига олиб келади, шу билан бирга инсултнинг ривожланиш белгиларини билиш инсулт билан касалланган беморларни тегишли шифохона бўлимларига ўз вақтида ётқизишга сабаб бўлади [53, 61].

Халқаро тадқиқотлар барча инсулт ҳолатларининг 88,1 фоизида 10 та хавф омили кузатилишини ишончли исботлади. Инсултнинг барча турлари учун

муҳим хавф омили - бу гипертония, чекиш, абдоминал семизлик, (бел / сон нисбати), нотўғри овқатланиш, мунтазам жисмоний фаолиятнинг етишмаслиги, ҚД, спиртли ичимликларни суиистеъмол қилиш, руҳий зўриқиш ва депрессия, юрак касалликлари, дислипидемия ҳисобланади [17, 22, 23, 24, 45, 52].

Хулоса: Шундай қилиб ўтказилган илмий адабиётлар таҳлили шуни кўрсатдики, гипертония касаллиги дунёнинг барча минтақаларида ирқий тафовутга қарамасдан инсультнинг асосий етакчи хавф омилларидан бири бўлиб қолмоқда. Келажакда ҳам инсульт ҳолатининг ортиб бориши кутилмоқда, бу асосан инсульт хавфи юқори бўлган давлатларда хавф омилларини яхшироқ билиб олишга бўлган талабни оширади.

Бугунги кунда **инсульт ўтказган беморларда тўлиқ даволашдан кўра унинг олдини олиш осонроқ ва самарали эканлиги исботланган.** Инсульт профилактикаси учун жамиятда инсульт ҳолатларини келтириб чиқарадиган хавф омилларини камайтиришга қаратилган чора тадбирларни олиб бориш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Armaganijan L. et al. New pharmacotherapy for stroke prevention in atrial fibrillation: update 2010 //Advances in therapy. – 2009. – Т. 26. – С. 1058-1071.
2. Asdaghi N. et al. Sex disparities in ischemic stroke care: FL-PR CReSD study (Florida–Puerto Rico Collaboration to Reduce Stroke Disparities) //Stroke. – 2016. – Т. 47. – №. 10. – С. 2618-2626.
3. Béjot Y., Delpont B., Giroud M. Rising stroke incidence in young adults: more epidemiological evidence, more questions to be answered //Journal of the American Heart Association. – 2016. – Т. 5. – №. 5. – С. e003661.
4. Belt G. S. Global Stroke Belt //Stroke. – 2015. – Т. 46. – С. 3564-3570.
5. Boot E. et al. Ischaemic stroke in young adults: a global perspective //Journal of Neurology, Neurosurgery & Psychiatry. – 2020. – Т. 91. – №. 4. – С. 411-417.
6. Cabral N. L. et al. Increase of stroke incidence in young adults in a middle-income country: a 10-year population-based study //Stroke. – 2017. – Т. 48. – №. 11. – С. 2925-2930.
7. Carey R. M., Whelton P. K., 2017 ACC/AHA Hypertension Guideline Writing Committee*. Prevention, detection, evaluation, and management of high blood pressure in adults: synopsis of the 2017 American College of Cardiology/American

- Heart Association Hypertension Guideline //Annals of internal medicine. – 2018. – T. 168. – №. 5. – C. 351-358.
8. Dorner T. E., Rieder A. Obesity paradox in elderly patients with cardiovascular diseases //International journal of cardiology. – 2012. – T. 155. – №. 1. – C. 56-65.
 9. Dulicek P. et al. Analysis of risk factors of stroke and venous thromboembolism in females with oral contraceptives use //Clinical and Applied Thrombosis/Hemostasis. – 2018. – T. 24. – №. 5. – C. 797-802.
 10. Ekker M. S. et al. Stroke incidence in young adults according to age, subtype, sex, and time trends //Neurology. – 2019. – T. 92. – №. 21. – C. e2444-e2454.
 11. Everett B., Zajacova A. Gender differences in hypertension and hypertension awareness among young adults //Biodemography and social biology. – 2015. – T. 61. – №. 1. – C. 1-17.
 12. Fredwall M. et al. Gender differences in exclusion criteria for recombinant tissue-type plasminogen activator //Journal of Stroke and Cerebrovascular Diseases. – 2016. – T. 25. – №. 11. – C. 2569-2574.
 13. Goldstein L. B. et al. Guidelines for the primary prevention of stroke: a guideline for healthcare professionals from the American Heart Association/American Stroke Association //Stroke. – 2011. – T. 42. – №. 2. – C. 517-584.
 14. Goto S. et al. Prevalence, clinical profile, and cardiovascular outcomes of atrial fibrillation patients with atherothrombosis //American heart journal. – 2008. – T. 156. – №. 5. – C. 855-863. e2.
 15. Gupta R., Wood D. A. Primary prevention of ischaemic heart disease: populations, individuals, and health professionals //The Lancet. – 2019. – T. 394. – №. 10199. – C. 685-696.
 16. Hosomi N. et al. Desirable low-density lipoprotein cholesterol levels for preventing stroke recurrence: a post hoc analysis of the J-STARS study (Japan statin treatment against recurrent stroke) //Stroke. – 2018. – T. 49. – №. 4. – C. 865-871.
 17. Hosomi N. et al. Pravastatin reduces the risk of atherothrombotic stroke when administered within six months of an initial stroke event //Journal of Atherosclerosis and Thrombosis. – 2018. – T. 25. – №. 3. – C. 262-268.
 18. HPS3/TIMI55–Reveal Collaborative Group. Effects of anacetrapib in patients with atherosclerotic vascular disease //New England Journal of Medicine. – 2017. – T. 377. – №. 13. – C. 1217-1227.
 19. Hudayberganov N. Y., Jabbarov M. T., Matyoqubov M. O. THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF TRANSIENT CEREBRAL CIRCULATION DISORDERS IN THE DEVELOPMENT OF CEREBRAL STROKES IN EMERGENCY

NEUROLOGY //ACTUAL PROBLEMS OF MODERN SCIENCE, EDUCATION
AND TRAINING IN THE REGION. – 2017. – T. 2. – C. 131.

- 20.Husain M. J. et al. Access to cardiovascular disease and hypertension medicines in developing countries: an analysis of essential medicine lists, price, availability, and affordability //Journal of the American Heart Association. – 2020. – T. 9. – №. 9. – C. e015302.
- 21.Jiang L. et al. Translating the diabetes prevention program into American Indian and Alaska native communities: results from the special diabetes program for Indians diabetes prevention demonstration project //Diabetes care. – 2013. – T. 36. – №. 7. – C. 2027-2034.
- 22.Johnson C. O. et al. Global, regional, and national burden of stroke, 1990–2016: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2016 //The Lancet Neurology. – 2019. – T. 18. – №. 5. – C. 439-458.
- 23.Johnson W. et al. Stroke: a global response is needed //Bulletin of the World Health Organization. – 2016. – T. 94. – №. 9. – C. 634.
- 24.Jousilahti P. et al. 40-year CHD mortality trends and the role of risk factors in mortality decline: the North Karelia project experience //Global heart. – 2016. – T. 11. – №. 2. – C. 207-212.
- 25.Kilichev I. A. et al. BRAIN STROKES IN ECOLOGICALLY UNFAVORABLE AREAS OF THE ARAL SEA REGION //Schizophr. Bull. – 2013. – T. 3. – C. 413-430.
- 26.Kilichev I. A. et al. Register of stroke in the desert-steppe zones of Uzbekistan //BIO Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – T. 65. – C. 04002.
- 27.Kim Y. D., Jung Y. H., Saposnik G. Traditional risk factors for stroke in East Asia //Journal of Stroke. – 2016. – T. 18. – №. 3. – C. 273.
- 28.Lavie C. J. et al. Healthy weight and obesity prevention: JACC health promotion series //Journal of the American College of Cardiology. – 2018. – T. 72. – №. 13. – C. 1506-1531.
- 29.Lawson T. R. et al. Tissue plasminogen activator (rt-PA) in acute ischemic stroke: outcomes associated with ambulation //Restorative neurology and neuroscience. – 2015. – T. 33. – №. 3. – C. 301-308.
- 30.Leon D. A. et al. Alcohol increases circulatory disease mortality in Russia: acute and chronic effects or misattribution of cause? //International journal of epidemiology. – 2010. – T. 39. – №. 5. – C. 1279-1290.

31. Li B. et al. Sex differences in outcomes and associated risk factors after acute ischemic stroke in elderly patients: a prospective follow-up study // *Journal of Stroke and Cerebrovascular Diseases*. – 2015. – T. 24. – №. 10. – С. 2277-2284.
32. Li F. et al. Oral contraceptive use and increased risk of stroke: A dose-response meta-analysis of observational studies. *Front Neurol*. 2019;(10): 993 [Электронный ресурс].
33. Marks J. et al. Molecular-genetics aspects of migraine // *International scientific review*. – 2016. – №. 4 (14). – С. 212-215.
34. Mensah G. A. et al. Decline in cardiovascular mortality: possible causes and implications // *Circulation research*. – 2017. – T. 120. – №. 2. – С. 366-380.
35. Mensah G. A., Roth G. A., Fuster V. The global burden of cardiovascular diseases and risk factors: 2020 and beyond // *Journal of the American College of Cardiology*. – 2019. – T. 74. – №. 20. – С. 2529-2532.
36. Mitchell A. B. et al. Obesity increases risk of ischemic stroke in young adults // *Stroke*. – 2015. – T. 46. – №. 6. – С. 1690-1692.
37. Muntner P. et al. Trends in blood pressure control among US adults with hypertension, 1999-2000 to 2017-2018 // *Jama*. – 2020. – T. 324. – №. 12. – С. 1190-1200.
38. Nam K. W. et al. Cerebral white matter hyperintensity is associated with intracranial atherosclerosis in a healthy population // *Atherosclerosis*. – 2017. – T. 265. – С. 179-183.
39. Nathaniel T. I. et al. Co-morbid conditions in use of recombinant tissue plasminogen activator (rt-PA) for the treatment of acute ischaemic stroke // *Brain injury*. – 2016. – T. 30. – №. 10. – С. 1261-1265.
40. Ng M. et al. Global, regional, and national prevalence of overweight and obesity in children and adults during 1980–2013: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2013 // *The lancet*. – 2014. – T. 384. – №. 9945. – С. 766-781.
41. O'Donnell M. J. et al. Global and regional effects of potentially modifiable risk factors associated with acute stroke in 32 countries (INTERSTROKE): a case-control study // *The lancet*. – 2016. – T. 388. – №. 10046. – С. 761-775.
42. Rehm J., Taylor B., Patra J. Volume of alcohol consumption, patterns of drinking and burden of disease in the European region 2002 // *Addiction*. – 2006. – T. 101. – №. 8. – С. 1086-1095.
43. Savitz S. I. et al. Stem cells as an emerging paradigm in stroke 3 // *Stroke*. – 2014.

44. Shahreyar M. et al. Hyperlipidemia: Management with proprotein convertase subtilisin/kexin type 9 (PCSK9) inhibitors //The Journal of the American Board of Family Medicine. – 2018. – Т. 31. – №. 4. – С. 628-634.
45. Sirimarco G. et al. Atherogenic dyslipidemia and residual cardiovascular risk in statin-treated patients //Stroke. – 2014.
46. Sliwa K. Heart failure can affect everyone: the ESC Geoffrey Rose lecture. Eur HeartJ41 (12): 1298–1306 [Электронный ресурс].
47. Stanaway J. D. et al. Global, regional, and national comparative risk assessment of 84 behavioural, environmental and occupational, and metabolic risks or clusters of risks for 195 countries and territories, 1990–2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017 //The Lancet. – 2018. – Т. 392. – №. 10159. – С. 1923-1994.
48. Syamlal G., Mazurek J. M., Dube S. R. Gender differences in smoking among US working adults //American journal of preventive medicine. – 2014. – Т. 47. – №. 4. – С. 467-475.
49. TRENDS O. Prevalence of obesity and trends in the distribution of body mass index among US adults, 1999-2010 //Jama. – 2012. – Т. 307. – №. 5. – С. 491-497.
50. Wapshott T. et al. Investigation of gender differences and exclusive criteria in a diabetic acute ischemic stroke population treated with recombinant tissue-type plasminogen activator (rtPA) //Journal of Vascular and Interventional Neurology. – 2017. – Т. 9. – №. 6. – С. 26.
51. Williamson J. D. et al. Effect of intensive vs standard blood pressure control on probable dementia: a randomized clinical trial //Jama. – 2019. – Т. 321. – №. 6. – С. 553-561.
52. Winovich D. T. et al. Factors associated with ischemic stroke survival and recovery in older adults //Stroke. – 2017. – Т. 48. – №. 7. – С. 1818-1826.
53. Zeng Y. et al. Knowledge of stroke warning signs and risk factors among patients with previous stroke or TIA in China //Journal of clinical nursing. – 2012. – Т. 21. – №. 19pt20. – С. 2886-2895.
54. Zimmerman M. S. et al. Global, regional, and national burden of congenital heart disease, 1990–2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017 //The Lancet Child & Adolescent Health. – 2020. – Т. 4. – №. 3. – С. 185-200.
55. Аксельрод А. С., Сыркин А. Л. Нарушения со стороны сердечно-сосудистой системы и их коррекция у пациентов с алкогольной зависимостью, прекративших употреблять алкоголь //Эффективная фармакотерапия. – 2013. – №. 49. – С. 22-33.

56. Бобожанов У. А., Киличев И. А. STRUCTURE OF EPILEPTIC VESSELS IN CHILDREN RESIDING IN THE AREAL REGION AREA //Новый день в медицине. – 2019. – №. 3. – С. 70-72.
57. Бобожанов У. А., Садикова Г. К. CLINICAL AND DIAGNOSTIC CHARACTERISTICS OF CHILDREN'S EPILEPSY LIVING IN THE ARAL SEA REGION.
58. Болотова М. Н. и др. Синдром обструктивного апноэ сна как независимый фактор риска развития сердечнососудистых осложнений //Кардиоваскулярная терапия и профилактика. – 2009. – Т. 8. – №. 5. – С. 103-112.
59. Каерова Е. В. и др. Анализ основных факторов риска развития инсульта //Современные проблемы науки и образования. – 2017. – №. 6. – С. 133-133.
60. Киличев И. А., Адамбаев З. И., Матёкубов М. О. ДИНАМИКА НЕКОТОРЫХ ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ИНСУЛЬТА В ПУСТЫННО-СТЕПНЫХ ЗОНАХ УЗБЕКИСТАНА ЗА ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ //Медицинские новости. – 2022. – №. 1 (328). – С. 76-78.
61. Орлова А. С. и др. Осведомленность населения о факторах риска и основных симптомах инсульта (обзор литературы) //Профилактическая медицина. – 2015. – Т. 18. – №. 6. – С. 91-96.
62. Остроумова О. Д. Алкоголь-друг или враг? //Эффективная фармакотерапия. – 2013. – Т. 49. – С. 8-12.
63. Худайбергганов Н. Ю., Жаббаров М. Т., Матёкубов М. О. Неврологическая семиотика у больных железодефицитной анемией тяжелой степени //Национальный журнал неврологии. – 2017. – Т. 1. – №. S11. – С. 54-56.

SUN'IY NAFAS APPARATINING BEMORLARGA FOYDALI VA NOJO'YA TA'SIRLARI

Axrorov Abror Ixtiyor og'li

Respublika Shoshilinch Tibbiy

Yordam Ilmiy Markazi Navoiy viloyat filiali,

+998942529300

Annotatsiya

Ushbu maqolada sun'iy nafas apparatining bemor organizmiga ko'rsatadigan foydali va nojo'ya ta'sirlari klinik nuqtayi nazardan yoritilgan. Zamonaviy intensiv terapiyada mexanik ventilyatsiya o'pkalarning gaz almashinuvini ta'minlashda, nafas olish mushaklari ishdan chiqqan hollarda, og'ir respirator sindromlarda hamda reanimatsion amaliyotda keng qo'llaniladi. Shu bilan birga, uning uzoq muddatli qo'llanilishi qator asoratlarni keltirib chiqarishi mumkin. Maqolada ushbu apparatning terapevtik imkoniyatlari va xavf-xatarlari, shuningdek, undan oqilona foydalanish bo'yicha ilmiy tavsiyalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy nafas, mexanik ventilyatsiya, asoratlar, barotravma, reanimatsiya, kislorod, pnevmoniya

Kirish

Sun'iy nafas apparatlari nafas olish faoliyati buzilgan, hushsiz yoki o'pka faoliyati yetarli bo'lmagan bemorlarda kislorod almashinuvini ta'minlash uchun qo'llaniladi. Ushbu apparatlar og'ir patologiyalarda, operatsiyalar vaqtida, reanimatsion holatlarda, COVID-19 kabi virusli infeksiyalar asoratlarida asosiy yordam vositasi sifatida xizmat qiladi. Klinika amaliyotida mexanik ventilyatsiyadan foydalanish chuqur bilim, aniq ko'rsatma va ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Sun'iy nafas apparatining foydali jihatlari: Sun'iy nafas apparati bemor hayotini saqlab qolishning muhim vositasi hisoblanadi. U organizmga kislorod yetkazib berib, karbonat angidridni chiqarishga yordam beradi. Bu esa hujayralar faoliyatini tiklashda muhim rol o'ynaydi. Nafas olish mushaklari zaiflashganda yoki to'liq ishdan chiqqanda, ventilator ularning o'rini bosadi.

Ventilyatsiya orqali o'pka alveolalari ochiq holatda saqlanadi, bu esa atelektazisning oldini olishga yordam beradi. Ushbu apparat pnevmoniya, o'pka shishi, COVID-19 asoratlari kabi og'ir holatlarda samarali qo'llaniladi. Ventilyatsiya reanimatsiya jarayonlarida, ayniqsa yurak va nafas to'xtashida, tez yordam ko'rsatishda muhim vositadir.

Operatsiyalar vaqtida, ayniqsa umumiy narkozda, bemorning o'z mustaqil nafas ololmasligi tufayli, sun'iy nafas hayotiy zaruratga aylanadi. Nafas chastotasi, chuqurligi, bosimi va o'pka sig'imi to'liq nazorat ostida bo'ladi. Bu esa fiziologik holatni barqaror ushlab turishga yordam beradi.

Sun'iy nafas apparati yordamida yurak-qon tomir tizimining faoliyati ham bilvosita barqarorlashtiriladi. Gipotenziya, gipoksemiya holatlarining oldini olishda u katta ahamiyatga ega. Noinvaziv ventilyatsiya usullari bemorni intubatsiyasiz holatda qo'llab-quvvatlab, sog'ayish jarayonini tezlashtiradi.

Shuningdek, sun'iy nafas olish terapiyasi uy sharoitida, surunkali nafas yetishmovchiligi bo'lgan bemorlarda qo'llanilishi mumkin. Bu holatda bemor hayot sifati yaxshilanadi va yotib qolish xavfi kamayadi.

Sun'iy nafas apparatining nojo'ya ta'sirlari: Sun'iy nafas apparatining uzoq muddatli qo'llanilishi ayrim nojo'ya ta'sirlarni yuzaga keltirishi mumkin. Eng keng tarqalgan asoratlardan biri bu ventilyator-assotsiyalangan pnevmoniyadir. Bunda steril bo'lmagan intubatsiya, traxeya orqali kiritilgan naychalar orqali infeksiya rivojlanadi.

Yana bir muhim xavf — bu barotravmadir. Alveolalarga yuqori bosimda havo yuborilishi ularning yorilishiga, pnevmotoraksga olib kelishi mumkin. Bu holat yurakning ishlashini ham izdan chiqaradi, gipotenziya, aritmiyalar paydo bo'ladi.

O'pkaning ortiqcha shishishi, ya'ni volutravma ham kuzatiladi. Bu alveolalarning haddan tashqari kengayishi natijasida to'qima zararlanishiga olib keladi. Biotravma esa o'pka to'qimalarida yallig'lanish mediatorlarining ko'payishi orqali butun organizmda sepsisga o'xshash holatni chaqiradi.

Uzun muddat intubatsiyada qolgan bemorlarda traxeya shilliq qavati, vokal kordlar va tovush yo'llarida shikastlanishlar kuzatiladi. Ba'zan extubatsiyadan keyingi trakeal stenoz, ovoz yo'qolishi, laringospazm holatlari ham rivojlanadi.

Nafas olish mushaklarining ishdan chiqishi, diafragmaning sustlashuvi uzoq muddatli sun'iy ventilyatsiyaning yana bir salbiy jihati hisoblanadi. Bu holat bemorning apparatdan ajralishini murakkablashtiradi.

Shuningdek, yurak-qon tomir tizimi faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatiladi. O'pka bosimi oshganda yurakka qaytuvchi venoz oqim kamayadi, bu yurak chiqishini pasaytiradi. Hazm va siydik tizimlari ham ishdan chiqishi mumkin, bu esa bemorning umumiy ahvolini yanada og'irlashtiradi.

Sun'iy ventilyatsiyada yotgan bemorlarda sedatsiyaga ehtiyoj yuqori bo'ladi. Bu esa ong buzilishi, deliriya, uzoq psixologik reabilitatsiyaga olib keladi. Ventilyatsiya yotoq rejimida bo'lishni talab qilgani sababli, bosim yaralari, muskul atrofiyasi, qon aylanishining buzilishi kuzatiladi.

Ushbu apparatlar resurs va iqtisodiy jihatdan ham katta yukni tashkil etadi. Doridarmon, monitoring, xizmat ko'rsatish va shifokor mehnati — barchasi katta xarajatlarni talab qiladi.

Xulosa

Sun'iy nafas apparatlari zamonaviy tibbiyotda ajralmas vosita hisoblanadi. Ular hayotni saqlab qolish, organizmning nafas olish faoliyatini tiklash, og'ir kasalliklarni davolashda muhim rol o'ynaydi. Biroq uning nojo'ya ta'sirlari va asoratlarini inobatga olgan holda, faqat aniq klinik ko'rsatmalar asosida, mutaxassislar nazorati ostida qo'llanilishi zarur. Klinika ordinatorlari uchun ushbu bilim va yondashuvlar amaliyotda muvaffaqiyatli va xavfsiz ishlashning asosini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Tobin MJ. Principles and Practice of Mechanical Ventilation. 3rd edition. McGraw-Hill Education, 2013.

Gattinoni L, Marini JJ. "Ventilator-induced lung injury: the anatomical and physiological framework." Critical Care Medicine. 2015; 43(3): 679–687.

Slutsky AS, Ranieri VM. "Ventilator-induced lung injury." New England Journal of Medicine. 2013; 369(22): 2126–2136.

Mancebo J. "Noninvasive ventilation in acute respiratory failure." Intensive Care Medicine. 2015; 41(1): 12–22.

Schmidt GA, Hall JB, Kress JP. Principles of Critical Care. 4th edition. McGraw-Hill Education, 2015.

World Health Organization. Clinical management of severe acute respiratory infection when COVID-19 is suspected. Interim guidance. WHO, 2020.

Kamal RM, El-Morshedy SM. "Ventilator Associated Pneumonia: Risk Factors and Prevention." Egyptian Journal of Chest Diseases and Tuberculosis. 2016; 65(1): 339–347.

MacIntyre NR et al. "Evidence-based guidelines for weaning and discontinuing ventilatory support." Chest. 2001; 120(6 Suppl): 375S–395S.

Esteban A et al. "Evolution of mechanical ventilation in response to clinical research." American Journal of Respiratory and Critical Care Medicine. 2002; 166(12): 1510–1514.

**RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA XALQARO
KOMPANIYALARDA BOSHQARUV USLUBLARINING O'ZGARISHI**

Shukurov Sherzod Xolmo`min o`g`li

Telfon raqam: 97-038-62-63

Anotatsiya; Ushbu maqolada global raqobat muhitida xalqaro kompaniyalarning boshqaruv uslublari va strategiyalarining raqamli transformatsiya sharoitida qanday o'zgarayotgani tahlil qilinadi. Tadqiqotda M. Porter, Bartlett va Ghoshal, Kim va Mauborgne kabi zamonaviy menejment nazariyalari asos qilib olinib, yetakchi transmilliy korporatsiyalarning yillik hisobotlari va xalqaro konsalting kompaniyalarining tahlillari o'rganildi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari va farmonlari doirasida milliy biznesda xalqaro boshqaruv uslublari raqamli transformatsiya kontekstida joriy etishning ahamiyati yoritildi. Tadqiqot natijalari xalqaro kompaniyalarning boshqaruv uslublari raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar, ijtimoiy mas'uliyat va ESG tamoyillariga asoslangan holda shakllanganini ko'rsatdi. Bundan tashqari, milliy kompaniyalar uchun xalqaro tajribalarni o'zlashtirish va zamonaviy boshqaruv tizimlarini joriy etish biznes samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishi ta'kidlandi.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, xalqaro kompaniyalar, boshqaruv uslublari, innovatsiyalar, ESG tamoyillari, milliy biznes, O'zbekiston Respublikasi qarorlari, strategik boshqaruv.

Аннотация; В этой статье будет проанализировано, как стили управления и стратегии международных компаний меняются в условиях цифровой трансформации в условиях глобальной конкуренции. В Исследовании М. За основу были взяты современные теории управления Портера, Бартлетта и гошала, Ким и Моборн, изучены годовые отчеты ведущих транснациональных корпораций и анализы международных консалтинговых компаний. Также в рамках постановлений и указов президента Республики Узбекистан была освещена важность внедрения международных стилей управления в национальном бизнесе в контексте цифровой трансформации. Результаты исследования показали, что стили управления международными компаниями формируются на основе принципов цифровых технологий, инноваций, социальной ответственности и ESG. Кроме того, для национальных компаний

освоение международного опыта и внедрение современных систем управления имеют важное значение для повышения эффективности бизнеса.

Ключевые слова: цифровая трансформация, международные компании, стили управления, инновации, принципы ESG, национальный бизнес, решения Республики Узбекистан, стратегическое управление.

Anotation; this article analyzes how the management styles and strategies of international companies are changing in the context of digital transformation in a global competitive environment. In The Study, M. Modern management theories such as Porter, Bartlett, and Ghoshal, Kim, and Mauborgne were taken as the basis and the annual reports of leading transnational corporations and analyses of international consulting companies were studied. Also, within the framework of decisions and decrees of the president of the Republic of Uzbekistan, the importance of introducing international management styles in national business in the context of digital transformation was highlighted. The results of the study showed that the management styles of international companies were formed based on the principles of digital technology, innovation, social responsibility and ESG. In addition, the acquisition of international experience and the introduction of modern management systems for national companies is important in improving business efficiency.

Keywords: digital transformation, international companies, management styles, innovation, ESG principles, national business, decisions of the Republic of Uzbekistan, strategic management.

Kirish

Zamonaviy global biznes muhiti raqamli transformatsiyaning tezkor rivojlanishi bilan yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Xalqaro kompaniyalar nafaqat milliy, balki global bozorlarda faoliyat yuritishda raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar va zamonaviy boshqaruv uslublaridan samarali foydalanishga intilmoqda. Shu sababli, boshqaruv strategiyalarini raqamli transformatsiyaga mos ravishda tanlash va ishlab chiqish kompaniyaning global muvaffaqiyati uchun muhim omilga aylanmoqda.

Xalqaro kompaniyalar global standartlashtirish, lokal moslashuv, innovatsion yetakchilik, gibrid boshqaruv va ESG (atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv) tamoyillariga asoslangan strategiyalarni birlashtirib, boshqaruv tizimlarini modernizatsiya qilmoqda. Bu yondashuvlar nafaqat kompaniyaning raqobatbardoshligini oshirish, balki uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan 2022-yil 18-iyuldagi PQ-327-sonli qaror hamda 2021-yil 6-apreldagi PF-6199-sonli farmon

raqamli transformatsiya va xalqaro boshqaruv uslublarini milliy biznesga joriy etishni rag'batlantiruvchi muhim hujjatlardir. Ular orqali xalqaro investitsion hamkorlikni rivojlantirish, eksportni oshirish va korxonalarda zamonaviy boshqaruv tizimlarini yo'lga qo'yish vazifalari belgilangan. Shunday ekan, xalqaro kompaniyalarning raqamli transformatsiya doirasidagi boshqaruv tajribasini o'rganish va milliy kompaniyalarda qo'llash mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirishda asosiy yo'nalishlardan biridir.

Usul (Metodologiya)

Ushbu tadqiqotda xalqaro kompaniyalar tomonidan global raqobat sharoitida qo'llanilayotgan boshqaruv uslublarining o'zgarishini chuqur o'rganish maqsadida ko'p komponentli metodologik yondashuv qo'llandi. Tadqiqotda nazariy-analitik, kontent tahlil, empirik kuzatuv hamda normativ-huquqiy hujjatlar tahlili metodlari birgalikda ishlatildi.

Birinchidan, tadqiqot nazariy asos sifatida klassik va zamonaviy menejment nazariyalarini olgan. Jumladan, M. Porterning raqobat ustunligi konsepsiyasi, SWOT va PESTEL tahlillari, Bartlett va Ghoshalning transmilliy menejment modeli, Chan Kim va Mauborgne tomonidan ilgari surilgan Blue Ocean Strategy hamda strategik rejalashtirishga oid differensial, narx ustunligi va fokus strategiyalari tadqiqotning nazariy bazasini tashkil etdi. Ushbu yondashuvlar xalqaro kompaniyalarning raqamli transformatsiya sharoitida boshqaruv uslublarini qanday o'zgartirayotgani va yangi strategiyalarni qanday tanlayotganini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Ikkinchidan, empirik tahlil usuli asosida so'nggi uch yil (2021–2024) davomida Apple, Toyota, Nestlé, Huawei, Unilever, McDonald's kabi yetakchi transmilliy kompaniyalarning yillik hisobotlari, korporativ strategiya bayonotlari va ESG hisobotlari batafsil tahlil qilindi. Ushbu tahlil orqali kompaniyalarning mintaqaviy strategiyalari, raqamli transformatsiyaga munosabati va innovatsiyalarni boshqarish uslublari o'rganildi.

Uchinchidan, xalqaro statistika va konsalting hisobotlari, xususan UNCTADning World Investment Report 2023, World Economic Forumning Global Competitiveness Report, shuningdek McKinsey, BCG va Deloitte kabi yetakchi kompaniyalarning tahlillari tadqiqot bazasiga kiritildi. Bu manbalar orqali global kompaniyalar orasida keng tarqalgan boshqaruv strategiyalari va ularning samaradorligi o'rganildi.

To'rtinchidan, O'zbekiston kontekstida milliy boshqaruv tizimini xalqaro standartlar va raqamli transformatsiya talablariga moslashtirish maqsadida Prezidentning 2022-yil 18-iyuldagi PQ–327-sonli qarori hamda 2021-yil 6-apreldagi

PF-6199-sonli farmoni asosida normativ-huquqiy tahlil amalga oshirildi. Ushbu hujjatlar milliy kompaniyalar uchun xalqaro boshqaruv uslublarini joriy etishning zaruriyati va istiqbollarini aniq belgilab berdi.

Tahlil (Muhokama)

Tadqiqot davomida tahlil qilingan xalqaro kompaniyalar faoliyati shuni ko'rsatdiki, global raqobat sharoitida muvaffaqiyat qozonayotgan korporatsiyalar boshqaruv uslublarini mahalliy muhitga moslashtirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish hamda barqaror rivojlanishni ta'minlashga yo'naltirmoqda. Masalan, Apple kompaniyasi bir necha mintaqalarda yagona mahsulot va xizmatlar dizaynini qo'llash orqali global standartlashtirish strategiyasini amalga oshiradi, bu esa xarajatlarni qisqartirish va marketing samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Toyota esa lokal ehtiyojlarga mos avtomobillar ishlab chiqarib, moslashuvchan ishlab chiqarish modeli va yuqori sifat standarti orqali bozorda yetakchilik qilmoqda.

Nestlé kompaniyasi turli hududlar uchun individual marketing va mahsulot siyosatini ishlab chiqish orqali "lokalizatsiyalangan boshqaruv" strategiyasini tanlagan. Masalan, Islom davlatlarida "halol" mahsulotlar liniyasi, Osiyo mamlakatlarida kam sho'rli va kam yog'li mahsulotlar orqali mijoz ehtiyojlariga moslashtirilgan takliflar taqdim etmoqda. Ushbu kompaniyalar Porterningning farqlash va fokus strategiyalarini uyg'unlashtirib, o'z brend imijini mustahkamlashga erishmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya xalqaro kompaniyalar boshqaruvining ajralmas qismiga aylangan. Sun'iy intellekt, katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data), avtomatlashtirilgan yetkazib berish zanjirlari va mijozlar bilan interaktiv aloqalar kabi yechimlar kompaniyaning global bozordagi raqobatbardoshligini belgilaydi. Deloitte va McKinsey kompaniyalarining so'nggi yillik tahlillariga ko'ra, raqamli texnologiyalarga sarmoya kiritgan kompaniyalar 25–30 foizgacha tezroq o'sish sur'atlariga erishmoqda.

Shuningdek, global kompaniyalar ESG tamoyillariga asoslangan strategik boshqaruvga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda. Ekologik toza ishlab chiqarish, gender tenglik, ijtimoiy barqarorlik va energiya samaradorligi kabi mezonlar xalqaro bozorlarda ustuvor ahamiyatga ega. Unilever, IKEA, Tesla kabi kompaniyalar ushbu yo'nalishda ilg'or strategiyalarni ishlab chiqib, faoliyatlarini "yashil iqtisodiyot" tamoyillariga moslashtirmoqda.

O'zbekiston korxonalarini esa xalqaro boshqaruv tajribalarini o'zlashtirish bosqichida turibdi. Milliy biznes sub'yektlari eksportga yo'naltirilgan, raqamli

texnologiyalarni faol qo‘llaydigan, moslashuvchan va ijtimoiy mas‘uliyatni inobatga olgan kompaniyalarga aylanishga intilmoqda.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, global raqobat muhitida faoliyat yuritayotgan xalqaro kompaniyalar boshqaruv uslublarini mukammal, moslashuvchan va o‘zgaruvchan tashqi sharoitlarga tez moslashadigan tizim asosida shakllantirmoqda. Muvaffaqiyatli kompaniyalar strategik boshqaruvda raqamli texnologiyalarni keng qo‘llash, innovatsion yondashuvni ustuvor qilish, ijtimoiy mas‘uliyatni birlamchi vazifa sifatida belgilash va korporativ madaniyatni global mezonlarga moslashtirish orqali jahon bozorlarida barqaror pozitsiyalarini saqlab qolmoqda. Differensial, fokus va global standartlashtirish strategiyalarining vaziyatga qarab uyg‘unlashtirilishi esa ularning muvaffaqiyat omillaridan biridir.

Shunday qilib, xalqaro kompaniyalar boshqaruv tajribasi — bu iqtisodiy barqarorlik, innovatsion rivojlanish va institutsional yuksalishning kompleks namunasi bo‘lib, uni o‘rganish va tatbiq qilish O‘zbekiston biznes muhitini jahon talablariga moslashtirish yo‘lida muhim qadam hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori PQ–327-son, 18-iyul 2022-yil. “Xalqaro investitsion va menejment strategiyalarini joriy etish to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni PF–6199-son, 6-aprel 2021-yil. “Eksport salohiyatini oshirish va korxonalarda menejment salohiyatini kuchaytirish haqida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 10-yanvardagi PQ-410-sonli Qarori. Innovatsion rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash va xalqaro standartlarga mos boshqaruv tizimlarini joriy etish bo‘yicha chora-tadbirlar. — Toshkent, 2024.
4. World Economic Forum. (2023). Global Competitiveness Report 2023.
5. Deloitte. (2023). Digital Transformation in Global Companies: Trends and Insights. Deloitte Insights.
6. McKinsey & Company. (2023). The State of Digital Transformation 2023. McKinsey Global Institute.
7. Porter, M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. — New York: Free Press, 1985. — 557 b.
8. Bartlett, C.A., Ghoshal, S. Managing Across Borders: The Transnational Solution. — Boston: Harvard Business School Press, 1989. — 378 b.

**TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA XALQARO
BAHOLASH NATIJALARI ASOSIDA O‘QITUVCHILAR MALAKASINI
OSHIRISH ZARURATI**

Jumayev Sanjar Soatmumin o‘g‘Li

Telfon raqam; +998-95-800-90-60

Anotatsiya; Ushbu maqolada o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda xalqaro baholash dasturlarining (PISA, PIRLS, TIMSS) natijalari asosida o‘qituvchilarning malakasini oshirish zarurati yoritilgan. Tadqiqot davomida xalqaro baholash tizimlarining natijalari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining va Vazirlar Mahkamasining ta‘limga oid rasmiy hujjatlari, shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida chuqur tahlil o‘tkazildi. Maqolada tanqidiy fikrlashning ta‘lim sifatiga ta‘siri, pedagogik faoliyatda innovatsion metodlardan foydalanish va malakali o‘qituvchining o‘quvchiga ko‘rsatadigan ijobiy ta‘siri ilmiy asosda yoritilgan. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, o‘qituvchilarning doimiy ravishda malakasini oshirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha metodik tayyorgarligini kuchaytirish xalqaro baholash natijalarini yaxshilashda asosiy omil hisoblanadi.

Kalit so‘zlar; Tanqidiy fikrlash, xalqaro baholash dasturlari, PISA, PIRLS, TIMSS, o‘qituvchilarning malakasini oshirish, ta‘lim sifati, innovatsion pedagogika, funksional savodxonlik, metodik tayyorgarlik, zamonaviy ta‘lim.

KIRISH (INTRODUCTION)

Bugungi kunda ta‘lim sifatini oshirish, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish davlatlar va xalqaro ta‘lim tizimlarining ustuvor vazifalaridan biridir. Xalqaro baholash dasturlari – PISA, PIRLS va TIMSS o‘zaro taqqoslash imkoniyatlarini yaratib, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va tanqidiy fikrlash darajasini aniqlashda muhim manba hisoblanadi. Ushbu dasturlarning natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash salohiyatini samarali rivojlantirish uchun o‘qituvchilarning malakasini muntazam oshirish va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni o‘zlashtirish zarurati mavjud.

O‘zbekiston Respublikasi ta‘lim siyosatida ham o‘qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish va innovatsion metodlarni joriy etish ta‘lim sifatini yaxshilashning asosiy yo‘nalishlari sifatida belgilangan. Prezident Shavkat Mirziyoyevning ta‘lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha qarorlari va Vazirlar Mahkamasining farmonlari ta‘lim

jarayonida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda o'qituvchilarning roli va malakasini oshirish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Shu bois, xalqaro baholash dasturlarida aniqlangan muammolar va kamchiliklar asosida o'qituvchilarni doimiy kasbiy rivojlantirish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonini samarali tashkil etish bugungi ta'lim tizimining dolzarb vazifalaridan biridir. Ushbu maqolada xalqaro baholash natijalari tahlil qilinib, o'qituvchilar malakasini oshirishning ahamiyati va zarurati ilmiy jihatdan asoslanadi hamda amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

USUL (METHODS)

Ushbu tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining va Vazirlar Mahkamasining ta'lim sohasidagi rasmiy hujjatlari asosida o'qituvchilarning malakasini oshirish zarurati tahlil qilindi. Xususan, Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-iyundagi PQ-2907-sonli "O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha davlat siyosatini yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori ta'lim sifatini oshirishda o'qituvchilarning malakasini muntazam oshirish, innovatsion metodlarni joriy etish zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu qarorda tanqidiy fikrlash va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari sifatida belgilanadi.

Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 15-iyundagi 345-sonli "Umumta'lim maktablarida ta'lim sifatini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi" farmoni o'qituvchilarning kasbiy malakasini doimiy ravishda oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish va baholash tizimini takomillashtirish vazifalarini belgilaydi. Mazkur hujjatlar o'qituvchilarning tanqidiy fikrlash salohiyatini rivojlantirishda o'qituvchilarning bilim va ko'nikmalarini oshirishning muhimligini amaliy asoslaydi.

Tadqiqotda ushbu qaror va farmonlarning matnlari, shuningdek, xalqaro baholash dasturlari — PISA, PIRLS, TIMSS hisobotlari tahlil qilindi. Ushbu hujjatlar asosida O'zbekiston ta'lim tizimida o'qituvchilarning malakasini oshirish jarayonini samarali tashkil etish uchun zarur strategiyalar aniqlanib, ularning tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi roli o'rganildi.

NATIJARLAR (RESULTS)

O'zbekiston Respublikasi ta'lim siyosati va xalqaro baholash natijalari o'rganilganda, mamlakatimizda funksional savodxonlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha mavjud strategik hujjatlar va chora-tadbirlar milliy ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirishga xizmat qilayotgani aniqlandi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida amaliy va interaktiv metodlarni keng joriy etish,

o'qituvchilarning malakasini oshirish, o'quvchilarning mustaqil fikrlash va baholash ko'nikmalarini shakllantirishda samarali natijalar beradi.

Xalqaro baholash dasturlari — PISA, PIRLS va TIMSS hisobotlari o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalari va funksional savodxonlik darajalarida farqlar mavjudligini ko'rsatadi. Jumladan, O'zbekistonning so'nggi yillardagi natijalari xalqaro o'rta darajada bo'lib, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining yetarli darajada shakllanmagani haqida signal beradi. Ushbu ko'rsatkichlarning pastligi, asosan, o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlarini yetarlicha egallamasligi bilan bog'liq ekanligi aniqlangan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-2907-sonli qarori va Vazirlar Mahkamasining 345-sonli farmoni doirasida amalga oshirilayotgan malaka oshirish dasturlari, pedagoglarning innovatsion usullarni o'zlashtirishiga, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha yangi metodikalarni amaliyotga joriy qilishiga yordam bermoqda. Biroq, ushbu dasturlarni yanada kengaytirish va sifatini oshirish zarurati mavjudligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'qituvchilarning malakasini doimiy ravishda oshirish jarayonida quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratish samarali bo'ladi:

- Tanqidiy fikrlash va analitik yondashuvlarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish uchun pedagoglarni maxsus o'quv kurslari bilan ta'minlash.
- Xalqaro baholash standartlari va talablariga mos baholash vositalarini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish.
- Innovatsion va interfaol ta'lim texnologiyalarini keng qo'llash orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rag'batlantirish.
- O'qituvchilarni malaka oshirish jarayonida nazorat va baholash tizimlarini takomillashtirish.

Natijada, o'qituvchilar malakasini oshirish ta'lim sifatini yaxshilash, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish hamda xalqaro baholash natijalarini yaxshilashda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlil

Xalqaro baholash dasturlari natijalari va O'zbekiston ta'lim siyosatida belgilangan maqsadlar o'rtasida yaqqol bog'liqlik mavjud. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning malakasini oshirish tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu fikrni Dewey (1910) ning ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish haqidagi ta'lim falsafasi va Paul hamda Elder (2006) ning tanqidiy fikrlashni o'qitish metodologiyasi ham qo'llab-quvvatlaydi. Ularning

ta'kidlashicha, o'qituvchining malakasi va pedagogik mahorati o'quvchilarni mustaqil, ijodiy va analitik fikrlashga yo'naltirishda muhim omildir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-2907-sonli qarori hamda Vazirlar Mahkamasining 345-sonli farmoni pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga keng imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq, Xolmatov (2020) tadqiqotida ko'rsatilganidek, malaka oshirish dasturlarida innovatsion pedagogik texnologiyalarni yanada kengroq joriy etish zarur. Shu bilan birga, PISA natijalari bo'yicha o'quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasi pastligi, pedagoglarning ushbu sohada metodik jihatdan to'liq tayyor emasligini ko'rsatadi.

Bloom (1956) ta'lim maqsadlarini shakllantirishda yuqori darajadagi tafakkur faoliyatlari, jumladan tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga katta ahamiyat beradi. Shunday ekan, o'qituvchilarni doimiy malaka oshirish jarayonida ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha amaliy va nazariy bilimlarni chuqurlashtirish zarur.

Ta'limda funksional savodxonlik va tanqidiy fikrlashning birgalikda rivojlanishi o'quvchilarning hayotdagi muammolarni mustaqil va samarali hal etish qobiliyatini oshiradi. UNESCO (2017) ham ta'lim sifatini oshirishda malakali o'qituvchilar va tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi pedagogik yondashuvlarning o'rnini katta ekanligini ta'kidlaydi.

Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston ta'lim tizimida o'qituvchilarning malakasini oshirish tizimini xalqaro standartlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida takomillashtirish lozimligi aniqlandi. Bu esa nafaqat tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga, balki ta'lim sifatining umumiy ko'rsatkichlarini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib ayatdigan bo'lsak Ushbu maqolada xalqaro baholash dasturlari natijalari tahlil qilinib, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda o'qituvchilarning malakasini oshirish zarurati ilmiy asosda ko'rsatildi. PISA, PIRLS va TIMSS kabi xalqaro dasturlar natijalari o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik yondashuvlarni egallashlari va doimiy malaka oshirishlari o'quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasiga bevosita ta'sir qilishini isbotladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining va Vazirlar Mahkamasining ta'lim sohasidagi qarorlari, jumladan PQ-2907-sonli qaror va 345-sonli farmon, o'qituvchilar malakasini oshirishni ta'lim tizimining ustuvor vazifasi sifatida belgilaydi va bu yo'nalishda amaliy chora-tadbirlarni joriy etishni taqozo etadi. Shuningdek, ilmiy tadqiqotlar va xalqaro ekspertlarning fikrlariga ko'ra, malakali va innovatsion pedagog

kadrlar tayyorlash o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil natijalari o'qituvchilarning malakasini oshirish jarayonini yanada samarali qilish uchun yangi pedagogik metodlar, innovatsion texnologiyalar, shuningdek, xalqaro baholash standartlariga mos baholash vositalarini ishlab chiqish va qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Bu esa ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarni zamonaviy hayotga tayyorlashda muhim shartdir.

Kelgusida O'zbekiston ta'lim tizimida o'qituvchilar malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish, malaka oshirish dasturlarini kengaytirish va pedagoglarni tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha doimiy nazorat qilishga alohida e'tibor qaratish zarur. Shu tariqa, ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish samaradorligi oshib, milliy ta'lim tizimining xalqaro maydondagi raqobatbardoshligi mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 15-iyundagi 345-sonli qarori. Umumta'lim maktablarida ta'lim sifatini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-2907-sonli qarori. (2017). O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha davlat siyosatini yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyevning PQ-2907-sonli qarori. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti.
4. Piaget J. The Origins of Intelligence in Children. – New York: International Universities Press, 1952.
5. Dewey, J. (1910). How We Think. Boston: D.C. Heath & Co.
6. Paul, R., & Elder, L. (2006). Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Pearson.
7. Xolmatov, Z. (2020). Innovatsion pedagogik texnologiyalar va tanqidiy fikrlash. Ta'lim va Innovatsiyalar, 3(2), 45-52.

Raxmanova I.M.

Buxoro davlat universiteti

Musiqqa ijrochiligi va madaniyat kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ko'p asrlik an'anaviy musiqqa ijodining serqatlamligi, marosim, urf-odat, turli hodisa va tadbirlar bilan bevosita bog'langan folklor, xalq ijodi, og'zaki an'anadagi professional musiqqa yo'llari, An'naviy musiqqa ijodining tarixiy ko'rinishlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: musiqqa, an'ana, ijrochilik, milliy qadriyat.

O'zbek xalqining musiqqa madaniyati juda uzoq tarixga ega. Tarixiy taraqqiyot davomida xalq mumtoz musiqasi, an'anaviy kasbiy musiqqa, xalq bastakorlik yo'llari, shuningdek, folklor - havaskorlik musiqiy merosi singari shaklan va usluban bir-biriga yaqin ijrochilik ko'rinishlari bir-birini to'ldirib keldi. Ushbu musiqiy merosimiz bugungi kunimizda ham ma'naviy madaniyatimizning bir bo'lagi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz, ma'naviy boyligimizga bo'lgan e'tibor davlat miqyosiga ko'tarildi. Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq otabobolarimizdan, ajdodlarimizdan qolgan ma'naviy boylklarni, jumladan, musiqiy madaniyatni avaylab asrash, tiklash borasida, qolaversa, zamon bilan hamohang qadam tashlash borasida talaygina ishlar qilindi. Bu borada o'tgan ajdodlarimiz bizlarga meros qilib qoldirib ketgan ulkan ma'naviy boyligimiz asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda.

“Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish - xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir” mavzusida Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning davlatimiz ziyolilari bilan uchirashuvida: madaniyatimiz va san'atimizni rivojlanish hamda bu boradagi ijobiy tendensiyalar bilan birga, ayrim salbiy holatlar, ularning jamiyat hayotidagi ta'sirini xolisona va tanqidiy baholab, o'z yechimini kutayotgan dolzarb muammolar va ularni bartaraf etish. Ijodiy uyushmalar, Madaniyat vazirligi hamda uning tarkibidagi birlashma va tashkilotlar faoliyatini chuqur tahlil etib, ijodkor ziyolilarning bugungi kunda jamiyat hayoti, islohotlar jarayonidagi o'rni va vazifasini oshirish deb ta'kidlab o'tdilar.

Tarixdan ma'lum, ma'naviyatimizning asosiy bo'g'ini bo'lgan musiqiy madaniyatimiz, an'anaviy qo'shiqlarimiz, maqom ijrolari hamisha xalqimizning kundalik hayotida ma'naviy ozuqa sifatida e'tirof etib kelingan. Xalq og'ir kunlarida musiqadan najot izlagan, xursandchilik kunlarida ham qo'shiq va musiqa ularga hamroh bo'lgan.

Zero, bugungi muborak mustaqillikka erishgan kunimizda, o'zligimizni anglab borayotgan bir davrda ulkan ma'naviyatimizning bir bo'lagi bo'lgan, otabobolarimizdan meros bo'lib kelgan milliy musiqiy madaniyatimizga suyanish, an'anaviy qo'shiqlarimizga murojaat qilish tabiiy bir holdir. Bularning barchasi barkamol avlod tarbiyasida, yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy musiqa va qo'shiqlarimiz odamlarni hamisha iymonga, mehr-oqibatga, odamiylikka chorlab kelgan. Ashula, musiqa, raqs, folklor ijrochiligi san'ati milliy musiqa san'atining xalq hayoti va ijodi bilan chambarchas bog'liq holda paydo bo'lgan va rivojlanib kelgan qadimiy san'at turlaridan hisoblanadi. Ayniqsa, xalqimizning an'anaviy ruhdagi qo'shiqlari o'lmas meros bo'lib, barcha davrlardagidek bugun ham «labbay» deb javob bermoqda. Lekin shu bilan bir qatorda faqat tarixga sajda qilmay, bugungi kunning ruhiga mos tarzda qo'shiqlar yaratish esa milliy mafkuramizni rivojlantirishda bosh omillardan bo'lmish musiqiy sanhat bilan shug'ullanayotgan barcha mutaxassis va sanhatkorlarga muhim vazifa qilib qo'yilishi tabiiydir. Mamlakatimiz tamomila yangi jamiyat, yangi turmush va yangi hayotni boshlab yubordi. Odamlarimiz qalbi, tafakkuri va tasavvurida o'zgarishlar paydo bo'ldi.

Musiqiy madaniyat o'zining serqirraligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, o'zining chuqur ildizlari qadimgi davrlarga yetib boradigan o'zbek xalqining boy musiqa merosi hozirgi kundalik hayotimizdan ham tushgani yo'q. U xalq ijodining yuksak namunalari, folklor ijrochiligi, kuy tuzilishi, mazmunan rivojlangan cholg'u va ashula asarlari, dostonlar ijrochiligi hamda murakkab ijrochilik turkumi atalmish maqom musiqasini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, xalq musiqiy madaniyatida o'zlarining barcha davrlarda sezilarli hissalarini qo'shib kelayotgan xalq bastakorlarining ijodi ham salmoqli o'rin tutadi.

Urf-odat, marosim va bayramlar tarkibiga mehmondo'stlik an'analari, axloq-odob bilan bog'liq urf-odatlar, farzand tarbiyasi bilan bog'liq marosimlar, beshik to'yi, ism qo'yish marosimi, sunnat to'yi, sovchilikka borish, kelin salom, milliy va mahalliy miqyosda o'tkaziladigan sayllar, hasharlar, tomoshalar, bayramlar va boshqalarni kiritish mumkin.

MAROSIM inson hayotida muhim hodisalar sodir bo'lganida vujudga keladi va kishilar hayotidagi eng muhim voqyealarni (masalan, tug'ilish, uylanish, o'lim) qayd etadi, rasmiylashtiradi. O'zbek oilalarida yosh oilalarni tarbiyalash uchun o'ziga xos ma'naviy "zina" sifatida xizmat etadigan, chaqaloq tug'ilgandan, to'ulg'ayib, yangi oila qurgungacha bo'lgan hayotiy muhim voqyealarni qayd qiladigan marosimlar tizimi ("Chaqaloq dunyoga kelishi", "Ism berish", "Chaqaloq chilla", "Beshik to'y", "Soch to'y", "Tish to'y", Birinchi qadam", "Sunnat to'y", "Muchal yosh", "Nikoh to'y" kabilar) vujudga kelgan.

BESHİK TO'YI - o'zbeklar oilasida to'ng'ich farzand tug'ilishi sharafiga o'tkaziladigan tantanali marosim hisoblanadi. Bu udum O'zbekiston viloyatlarida o'ziga xos xususiyatlari bilan bir-biridan farq qiladi. Beshik bilan bog'liq turli xil urf-odatlar bor. Masalan, beshikni hych qachon ikki kishi ikki tomonidan ko'tarmaydi, uni faqat bir kishi ko'tarishi lozim. Beshik doimo toza joyda saqlanadi. Undan foydalanilmaganda ham asbob-anjomlari bilan yig'ib toza joyga qo'yib qo'yiladi. Oilada tug'ilgan keyingi farzandlarning hammasi ana shu beshikdan foydalanadi, ya'ni oilada tug'ilgan keyingi farzandga boshqa yangi beshik olinmaydi. Chaqaloqning yaqinlari davrasida beshikka solish xalq tilida "beshik to'yi" marosimi ham deyiladi. Bu udum O'zbekistonning turli hududlarda turlicha tartibda o'tkaziladi. Odatda beshik to'ng'ich farzandga qizning ota-onasi tomonidan beriladi. Marosim oilaviy marosim shaklida o'tkaziladi. Unda kelin va kuyov tomoning eng yaqin qarindoshlari qatnashadi va yoshi ulug' momolar yosh onaga bolani beshikka solish (belash) tartibini o'rgatishadi.

Boychechak marosimi – turkiy xalqlarda ko'klam kelishi bilan bahorning ilk guli – boychechak chiqqanligi munosabati bilan o'tkaziladi. Bahor bilan bog'liq «Lola», «Gul» kabi ko'plab sayillarning ibtidosida «Boychechak» marosimi turadi. Boychechak sayli qish qahratonidan omon chiqqan xalqning shukronalik bayrami hamdir. Qadimda bu marosim qish va ko'klamning kurashini ifodalagan. Bunday marosim va bayramlar tog' bag'rida, qiradirlarda, bog'larda o'tkazilgan. Marosim yerli xalq hayotida muhim sanalgan va unga maxsus tayyorgarlik ko'rilgan. Boychechak sayli dastlab kattalar va bolalar ishtirokida o'tkazilgan. Hozirgi kunda faqat bolalar tomonidan nishonlanadi. Bolalar guruh-guruh bo'lib qishloq yaqinidagi qir-adirlardan boychechak terib kelishadi. Bunda guruhlar o'rtasida raqobat ham kechishi mumkin. Qaysi guruh qishloqqa birinchi bo'lib boychechak keltirsa eng ko'p sovg'a-salomlar ularga beriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1.Ergashev, O. (2004). O'zbek musiqasi va uning tanqidi. Toshkent: Sharq nashrlari.

2.Baxromov, F. (2015). Musiqiy tanqid va uning rivojlanishi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

3.Shamsiyev, B. (2013). O'zbek klassik musiqasining tanqidi. Toshkent: Musiqa nashriyoti.

4.Sultonov, B. (2009). Musiqiy tanqid va musiqashunoslik: O'zbek musiqiy madaniyati. Toshkent: Fan.

5.Qodirov, Sh. (2011). O'zbekiston musiqasi va uning bugungi kunda tanqidi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi nashriyoti.

HUQUQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA YOSHLARNING IJTIMOIY ROLINI OSHIRISH

SUBANOV Olimjon Suyarkul o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
Malaka oshirish instituti Yuridik fanlar kafedrası
katta o'qituvchisi, dotsent (+99893) 551-71-30

Annotasiya. Mazkur maqolada ichki ishlar organlari kadrlarining salohiyatini oshirishda huquqiy asoslarning, xususan, Kasbiy madaniyat va xizmat intizomi Kodeksining o'rni va ahamiyati yoritilgan. Kodeksning xizmat intizomi, ma'naviy tarbiya va korrupsiyaga qarshi kurashdagi roli tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ichki ishlar organlari, kadrlar salohiyati, xizmat intizomi, kasbiy madaniyat, Kodeks, huquqiy asoslar, islohotlar, korrupsiyaga qarshi kurash, xizmatga yaroqlilik, ma'naviy-axloqiy tarbiya, ichki ishlar xodimi, xizmat tartibi, normativ-huquqiy hujjat.

ПОВЫШЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ РОЛИ МОЛОДЕЖИ В ФОРМИРОВАНИИ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. В статье рассматриваются роль и значение правовых основ, в частности Кодекса профессиональной культуры и служебной дисциплины, в повышении квалификации сотрудников органов внутренних дел. Анализируется роль Кодекса в формировании служебной дисциплины, морально-нравственном воспитании и борьбе с коррупцией.

Ключевые слова: органы внутренних дел, кадровый потенциал, служебная дисциплина, профессиональная культура, Кодекс, правовые основы, реформы, борьба с коррупцией, годность к службе, морально-нравственное воспитание, сотрудник органов внутренних дел, порядок прохождения службы, нормативный правовой акт.

INCREASING THE SOCIAL ROLE OF YOUTH IN THE FORMATION OF LEGAL CULTURE

Annotation. The article examines the role and importance of legal frameworks, in particular the Code of Professional Culture and Service Discipline, in improving the

qualifications of employees of internal affairs bodies. The role of the Code in the formation of service discipline, moral and ethical education and the fight against corruption is analyzed.

Key words: internal affairs bodies, personnel potential, service discipline, professional culture, Code, legal framework, reforms, the fight against corruption, fitness for service, moral and ethical education, employee of internal affairs bodies, the procedure for passing service, regulatory legal act.

Yangi O‘zbekistonning istiqboli, uning kelgusidagi rivoji va taqdiri jamiyat a‘zolari, ayniqsa, yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ijtimoiy ongda huquqiy qadriyatlarni qaror toptirish, qonun ustuvorligini ta‘minlash va qonuniylikni mustahkamlashga bog‘liq. Jumladan, referendum yo‘li bilan qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizda Oila, bolalar va yoshlarga oid alohida bobning kiritilgani ham masalaning mohiyati va ko‘lami naqadar kengligini anglatadi.

Shuningdek, Konstitutsiyamizning 77-moddasida “Ota-onalar va ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar o‘z farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishi, ularning tarbiyasi, ta‘lim olishi, sog‘lom, to‘laqonli va har tomonlama kamol topishi xususida g‘amxo‘rlik qilishga majbur...” ekanligi to‘g‘risidagi konstitutsiyaviy normaning mustahkamlangani yoshlar tarbiyasi uchun mas‘ul shaxslar kategoriyasi va ularning majburiyatini asosiy qonunimizda aniq mustakamlab qo‘yyayotgani ham fikrimizning dalilidir.

Konstitutsiyamizning 79-moddasida esa “Davlat yoshlarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, ekologik huquqlari himoyaqilinishini ta‘minlaydi, ularning jamiyat va davlat hatida faol ishtirok etishini rag‘batlantiradi.

Davlat yoshlarning intellektual, ijodiy, jismoniy va axloqiy jihatdan shakllanishi hamda rivojlanishi uchun, ularning ta‘lim olishiga, sog‘ligini saqlashga, uy-joyga, ishga joylashishga, bandlik va dam olishga bo‘lgan huquqlarini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi”⁴⁸ deya konstitutsiyaviy darajada belgilanishi mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosatining naqadar dolzarbligini ko‘rsatadi. Shu bois yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish masalasiga kompleks tarzda yondashish, unda davlat organlari bilan birga nodavlat-notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining ijtimoiy sherikligini uyg‘un ravishda amalga oshirish, yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash ustuvor vazifa sanaladi.

Agar mamlakatimiz aholisining 64 foizini yoshlar tashkil etishini insobatga olsak, masalaning ustuvor ahamiyat kasb etishi ma‘lum bo‘ladi. Ya‘ni, yurt taraqqiyoti uchun mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir, huquqiy madaniyati yuksak yoshlarni tarbiyalashning samarali tizimini yaratish strategik vazifa sanaladi.

Prezident Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganidek: «Qonunlarga hurmat odamlarimizning huquqiy ongi va madaniyati asosida shakllanadi. Ya'ni, ayrim kishilar jazodan qo'rqib qonunga itoat etsa, boshqalar bolalikda olgan tarbiyasiga ko'ra qonunni hurmat qiladi. Shu bois, birinchi navbatda, aholi, ayniqsa, yoshlar o'rtasida huquqiy tarbiyani keng yo'lga qo'yishimiz lozim»⁴⁹.

Tabiiyki, yuqoridagi fikrlar yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirishga yo'naltirilgan faoliyatimizda ham dasturulamal bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, "...yoshlar o'rtasida huquqiy niglizm holatlarini bartaraf qilish, ularda huquqbuzarliklarning jamiyat vadavlat taraqqiyoti uchun salbiy illat ekanligiga oid dunyoqarash shakllanishini targ'ib qilishga qaratilgan kompleks targ'ibot tadbirlarini tashkil qilish"⁵⁰ga ham bevosita nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Zero, huquqiy tarbiya va axloqiy, madaniy saviya barkamol yoshlar ma'naviyatining uzviy tarkibiy qismi sanaladi.

Mamlakatimizda 2022-2026 yillarga mo'ljallab amalga oshirilayotgan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining maqsadi inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish, mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirishdan iboratdir. Binobarin, olib borilayotgan islohotlar samaradorligini tubdan oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratish, fuqarolarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, mamlakatni modernizatsiyalash va hayotning barcha sohalarini erkinlashtirish ham asosiy maqsad hisoblanadi. Bu taraqqiyot strategiyasining 70-maqsadida Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish⁵¹ sifatida belgilangani ham bejiz emas.

Huquqiy madaniyat muayyan jamoada yashovchi odamlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatining yuksakligi darajasi, yuridik normalar va yuridik faoliyat (huquq ijodkorligi, huquqni qo'llash, huquqni muhofaza qilish faoliyati)ning yuksalish darajasi bilan belgilanadi. Uning negizini huquq haqidagi bilimlar va uning talqinlari, shuningdek, unga muvofiq bo'lgan sa'y-harakatlar tashkil etadiki, bularning barchasi jamiyatda fuqarolar huquqiy madaniyati darajasi bilan bevosita bog'liq.

Huquqiy madaniyat bu har bir jamiyatda huquqning ijtimoiy qadriyat sifatida mavjud bo'lishi va rivojlanishida ifodalanadigan huquqiy ong va qonuniylik hamda yuridik amaliyotning real ahvoli, qonunchilikning sifatdarajasi bo'lib, u mazkur jamiyatning o'ziga xos yuridik boyligi ham sanaladi. Aynan shu bois aholi, ayniqsa muhim ijtimoiy qatlam sanalmish yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish vazifasi davlat va jamiyatimizning huquqiy asoslarini yanada mustahkamlashni talab

etadi. Yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish vazifasining dolzarbligi yoshlarning har bir yangi avlodi oldingi ajdodlar tajribasini o'rganib, yangi ijtimoiy munosabatlarni anglashi, ularga moslashish va jamiyat taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shishga intilishi bilan izohlanadi. Bu holat esa o'z navbatida, huquqiy madaniyatni shakllantirishning yangi usul, shakl va vositalarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Madaniyat — insoniyat tarixida uning ma'naviy jabhasini tashkil etuvchi muhim omildir. Madaniyat tushunchasi o'zida falsafiy, tarixiy, etnografik, psixologik, sotsiologik va boshqa yo'nalishlarni mujassam etgan va u mazkur soha vakillarining e'tiborini o'ziga tortib kelgan. O'zbek tilining izohli lug'atida:

«1. Madaniyat (arab. sivilizatsiya) — jamiyatning ishlab chiqarish, ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy hayotida qo'lga kiritgan yutuqlari majmui.

2. Biror ijtimoiy guruh, sinf yoki xalqning ma'lum davrda qo'lga kiritgan shunday yutuqlari darajasi.

3. O'qimishlilik, ta'lim-tarbiya ko'rganlik, ziyolilik, ma'rifat.

4. Madaniyatli shaxs talablariga javob beruvchi sharoit», deb ta'rif beriladi[1].

O'zbekiston milliy ensiklopediyasiga ko'ra: «Madaniyat jamiyat, inson, ijodiy kuch va qobiliyatlari, tarixiy taraqqiyotning muayyan darajasi. Kishilar hayoti va faoliyatining turli ko'rinishlarida, shuningdek, ular yaratadigan moddiy va ma'naviy boyliklarda ifodalanadi. «Madaniyat» tushunchasi muayyan tarixiy davr (antik madaniyat) konkret jamiyat, elat va millat (o'zbek madaniyati), shuningdek, inson faoliyati yokiturmushining o'ziga xos sohalari (masalan, mehnat madaniyati, badiiy madaniyat, turmush madaniyati)ni izohlash uchun qo'llaniladi. Tor ma'noda «madaniyat» atamasi kishilarning faqat ma'naviy hayoti sohasiga nisbatan ishlatiladi. «Madaniyat» arab tilidagi «madina» — shahar so'zidan kelib chiqqan. Arablar kishilar hayotini ikki turga: birini badaviy yoki sahroi turmush; ikkinchisini madaniy turmush deb ataganlar. Badaviylik — ko'chmanchi holda dashtu sahrolarda yashovchi xalqlarga, madaniylik — shaharda o'troq holda yashab, o'ziga xos turmush tarziga ega bo'lgan xalqlarga nisbatan ishlatilgan.

Yevropada «madaniyat» deyilganda, dastlab insonning tabiatga ko'rsatadigan maqsadga muvofiq ta'siri, shuningdek, insonga ta'lim-tarbiya berish tushunilgan (lot. «cultura» — yerni ishlash, parvarishlash; ruschadagi «kultura» so'zi ham shundan olingan). Madaniyat faqat mavjud norma va urf-odatlariga rioya qilish istagini rag'batlantirishni ham o'z ichiga olgan.

Yuqorida ta'kidlanganidek, «madaniyat» keng ma'noda inson aqlzakovati va faoliyatining mahsuli hisoblanadi. Hozirgi kungacha «madaniyat» tushunchasiga mutaxassislar tomonidan berilgan yuzlab ta'riflarga asoslanib biz uning quyidagi

umumiy xarakterli belgilarini qayd etamiz: birinchidan, eng muhimi madaniyatda jamiyatdagi insonning ko'p qirrali mehnat faoliyati o'z aksini topgan bo'ladi; ikkinchidan, madaniyat o'zida inson faoliyatining jamiyatdagi imkoniyati natijalarini aks ettiradi; uchinchidan, madaniyatning mohiyatan insonparvar, yaratuvchanlik va umuminsoniy qadriyatlarni birlashtirish kabi xususiyatlari har bir insonga, butun jamiyatga xosligi bois ahamiyatlidir.

Bizningcha, madaniyat insonning dunyoga, jamiyatga hamda o'ziga munosabatlarining keng sohasini: savod chiqarish va oddiy axloq me'yorlariga rioya etishidan boshlab, u yuksak ma'naviy qadriyatlardan bahramand bo'lish darajasiga qadar masofani qamrab oladi. Ma'lumki, umumiy madaniylik va o'qimishlilikdagi kamchiliklar yoshlarning huquqiy va siyosiy ongiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Yoshlarda jamiyat huquqiytizimiga bo'lgan qiziqishning sustligi ularda huquqiy madaniyatining past bo'lishiga olib keladi. Mazkur holatni ilmiy-nazariy jihatdan o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman madaniyat haqida fikr yuritganimizga sabab uning, ya'ni huquqiy madaniyatning rivojlanishidagi yetakchilik rolini ilmiy-nazariy asoslashdan iborat.

Huquqiy davlatni barpo etish va fuqarolik jamiyatini shakllantirishda muayyan huquqiy ong va madaniyatga ega bo'lgan yoshlarga ehtiyoj mavjud. Biroq, huquqiy madaniyat o'z-o'zidan vujudga kelib qolmaydi, uni yoshlarimizda erta bolalikdan boshlab ijtimoiy institutlar yordamida shakllantirish zarur.

Shuning uchun huquqiy tarbiyani Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev e'tirof etganidek: "...maktabgacha ta'lim tizimidan boshlashimiz, bu boradagi ilk ko'nikmalar ona allasi kabi farzandlarimiz qalbidan umrbod joy olishi zarur" [2].

O'spirin yoshlarning aksariyati o'z konstitutsiyaviy huquqlarini ma'lum darajada biladi. Biroq, konstitutsiyaviy burchlariga kelganda, ahvol ancha salbiy. Bu jamoatchilik fikrini o'rganish «Ijtimoiy fikr» markazi bilan 2015 yil sentabr oyida noyuridik yo'nalishdagi o'rta maxsus kasbhunar ta'limi tizimi muassasalari o'quvchi yoshlari o'rtasida o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot jarayonida aniqlandi.

O'quvchi yoshlarga «Sizning qanday konstitutsiyaviy huquqlaringiz mavjud?» degan savol berilganda, respondentlarning faqat 52,3 foizi ijobiy javob berishdi. Jumladan, respondentlarning 45,0 foizi ta'lim olish; 28,6 foizi so'z erkinligi; 26,7 foizi kasb tanlash va mehnat qilish; 14,5 foizi dam olish; 13,3 foizi sifatli tibbiy xizmatdan foydalanish; 10,1 saylovlarda qatnashish huquqlarim bor, deb javob berishgan. «Sizning qanday konstitutsiyaviy burchlaringiz bor?», degan savolga so'ralganlarning 14,1 foizi qonunlargaitoat etish; 10,3 foizi ta'lim olish; 9,5 foizi ota-onaga ko'maklashish; 5,9 foizi soliqlarni o'z vaqtida to'lash; 5 foizi tarixiy yodgorliklarni

asrash; 2,5 foizi bolalar tarbiyasi, oila qurish va uni ta'minlash, degan javoblarni berishdi. Sotsiologik so'rov davomida o'quvchi yoshlar o'zlarining konstitutsiyaviy huquqlarini konstitutsiyaviy burchlariga nisbatan yaxshiroq bilishi ma'lum bo'ldi. O'quvchi yoshlarning huquq va burchlarini teng anglamasligiga huquqiy ta'lim, huquqiy tarbiya hamda huquqiy targ'ibotning innovatsion zamonaviy, ta'sirchan uslublari hamda ilmiy-nazariy asoslarining yaratilmaganligi sabab bo'lgan.

Ijtimoiy madaniyatning muhim yo'nalishi sanalmish huquqiy madaniyat ham tadqiqotchilar uchun muhim izlanish ob'ektiga aylandi. Xususan, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab huquqiy madaniyat ilmiy jamoatchilik, huquqshunoslar tomonidan nazariy jihatdan e'tirof etila boshlandi. Huquqiy madaniyat insonning huquq, jamiyat va davlatga bo'lgan munosabati hamda jamiyat va davlatning har bir insonga, uning huquq va manfaatlariga bo'lgan munosabati bilan mohiyatan aloqador sanaladi.

Huquqiy madaniyat huquqiy tizim yuksalishining o'lchovi bo'lib, ayni vaqtda, ijtimoiy, huquqiy va siyosiy institutlarning xalqchilligi, aholining savodxonlik darajasi, huquqiy ongi hamda jamiyatdagi huquqiy mafkura bilan o'zaro bog'liq.

Mustaqilligimizning dastlabki davrida huquqiy madaniyat masalasi quyidagicha ta'riflandi: «Huquqiy madaniyatning yuqori darajada bo'lishi huquqiy davlatning o'ziga xos xususiyatidir. Bozor iqtisodiyotini shakllantirish sharoitida huquqiy madaniyatni oshirish muhim ish hisoblanadi. Shu bilan birga, huquqiy madaniyat saviyasi qabul qilingan qonunlar soni bilan emas, balki ushbu qonunlarning barcha darajalardaijro etilishi bilan belgilanadi. Ushbu muhim ishda odamlarda qonunlarga va normativ-huquqiy hujjatlarga nisbatan chuqur hurmat hissini tarbiyalash alohida ahamiyatga egadir. Zero, huquqiy normalar odamlarongiga singgan va ular orqali amal qilgan taqdirdagina yashaydi va ro'yobga chiqadi». Faqat qonunlarga asoslangan va ma'rifiy oqilona boshqaruv orqaligina huquq hamda erkinliklari yuridik kafolatlangan, yuqori huquqiy maqomga ega huquqiy faol shaxsni tarbiyalash mumkin.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoev huquqiy madaniyatning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi: «... qonun ustuvorligini ta'minlashda huquqiy madaniyatni yuksaltirish, fuqarolarni qonunga hurmat ruhida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi». Binobarin, huquqiy madaniyatning zaruriyati davlatimizning strategik maqsadi bo'lgan huquqiy davlat qurish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish bilan bevosita bog'liq.

Huquqiy madaniyat bo'yicha shug'ullangan olimlar: «Huquqiy madaniyat xalqimizning azaliy an'alariga, udumlariga, tiliga, diniga, ruhiyatiga asoslangan holda insof va iymon, adolat va qonuniylik, insonga yuksak hurmat va e'tibor, sabr-toqat kabi ma'rifat va haqiqat tuyg'ularini ongimizga singdirishga xizmat qiladi.

Shuning uchun ham kishilarning fikrini, dunyoqarashini mustaqilligimiz yo‘lida fidokorona mehnat qilishga yo‘naltirilgan huquqiy madaniyatni yuksaltirish hayotiy zaruriyatdir»⁵⁶, deb qayd etishgan. Mazkur fikrdan ma‘lum bo‘ladiki, huquqiy madaniyat faqat tor va formal yuridik tushuncha emas. Huquqiy madaniyat jamiyatimizda mavjud milliy qadriyatlar, ma‘naviyat kabi ustuvor tushunchalar bilan bevosita bog‘liqligi bois ham uni yuksaltirish bugungi kundagi ustuvor vazifalardan sanaladi.

Huquqiy madaniyat — shaxs va jamiyatning huquqiy faoliyat sohasida erishgan ijobiy darajalari holatini xarakterlovchi hamda sub‘ektning yuridik normalarga nisbatan huquqiy ongi va darajasining yuksalishi, shuningdek, davlat yoki fuqarolik jamiyati tomonidan fuqarolarning huquq va erkinliklari ta‘minlanishining kafolatlanganligini anglatuvchi ijtimoiy hodisadir. Huquqiy madaniyat jamiyatning ijtimoiy-huquqiy ongi va huquqiy faolligi hamda qonunchilik yuridik faoliyatning rivojlanganlik darajasi kabi tarkibiy qismlardan iborat. Jamiyat huquqiy madaniyati aholining huquqiy ongi qay darajada shakllanganligiga bevosita bog‘liq.

Jamiyat huquqiy madaniyati uning huquqiy ong darajasi, huquqiy institutlar faoliyatining samaradorligi, mamlakatda qonunchilik holati va rivojlanganlik darajasi hamda xalqaro va milliy huquq normalarining o‘zaro nisbati kabi belgilar bilan tavsiflanadi. Shaxsning huquqiy madaniyati — bu huquqni tushunish, idrok etish va uni qo‘llashni anglatadi. Shaxsning huquqiy madaniyati huquqiy ong bilan uzviy aloqador bo‘lib, bevosita unga tayanadi. Shaxs huquqiy madaniyatining asosiy elementlari tarkibiga: individning huquqiy ongi; shaxsning huquqqa itoatkorlik va unga bo‘ysunish xulq-atvori; shaxsning huquqiy faolligi kabilar kiradi. Huquqiy madaniyatning tahlili qonun chiqaruvchi organ, huquqni qo‘llovchi sub‘ektlar orqali, fuqaro va jamiyatning huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish maqsadini amalga oshirishda insonning ijtimoiy-iqtisodiy, ma‘naviy ehtiyojlari, huquq va erkinliklarini ta‘minlashda huquqiy qadriyatlarni anglash, idrok etish hamda tushunish uchun zarur bo‘ladi.

Xulosa: Yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish – Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti, qonun ustuvorligi va fuqarolik jamiyati qurilishi yo‘lida hal qiluvchi omildir. Konstitutsiyaviy islohotlarda yoshlarga alohida e‘tibor qaratilishi, ularning huquq va manfaatlari davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylanganini tasdiqlaydi. Huquqiy madaniyatning shakllanishi esa faqat ta‘lim tizimi yoki jazodan qo‘rqitish orqali emas, balki erta yoshdan boshlab ongli tarzda huquqiy tarbiya, ijtimoiy institutlarning faol hamkorligi, milliy qadriyatlar asosida yuritiladigan targ‘ibot ishlari orqali amalga oshirilishi lozim.

Bugungi globallashuv va islohotlar sharoitida yoshlar ongida huquqiy qadriyatlar, fuqarolik mas'uliyati, qonuniylikka hurmat singari tushunchalarni chuqur singdirish zarurati dolzarb bo'lib bormoqda. Huquqiy madaniyat – bu shaxsning huquqiy ongi, huquqqa hurmat va faol fuqarolik pozitsiyasi bilan uzviy bog'liq bo'lgan ijtimoiy hodisadir. Mazkur yo'nalishdagi ishlar nafaqat davlat organlari, balki butun jamiyat zimmasidagi umumiy va uzluksiz vazifa sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. J.P. — T.: «O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi» davlat ilmiy nashriyoti, 2006. — 521-b..
2. Konstitutsiya va qonun ustuvorligi — huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining eng muhim mezonidir. Prezident Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 27 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. Xalq so'zi, 2019-yil 8-dekabr.

Mahmudov Farhod Baxodir og'li

Student of TerDMAU

Email: farxodmaxmudov@gmail.com

Phone number: +998 93 215 53 06

Abstract: This article discusses the role of feed in poultry farming and its effects on the poultry organism. In modern poultry farming, preparing a proper and balanced feed ration is an important factor in achieving high productivity, maintaining poultry health, and increasing economic efficiency.

Keywords: Poultry farming, feed, feeding, biological additives, productivity, poultry health, rational nutrition, protein, vitamins, growth rate, feed quality, animal husbandry, economic efficiency.

Poultry farming today is one of the fastest-growing and highly economically efficient sectors worldwide. This field plays an important role in meeting the population's demand for meat and eggs, producing healthy food products, and increasing export potential. The successful management of poultry farming depends on many factors, among which the issue of feed takes a leading place. All vital processes of an animal's body – growth, development, productivity, and resistance to diseases – directly depend on the quality and balance of nutrition. Proper and rational feeding of poultry is of decisive importance for their healthy growth, improvement of product quality, and the overall efficiency of the farm. Today, in poultry farms, biological active feed additives, mineral complexes, and vitamins are widely used to formulate new types of feed. This article provides a comprehensive analysis of the role of feed in poultry farming, its impact on physiological processes, and directions of practical application.

The importance of feeding in poultry

Poultry, especially chickens, due to their biological characteristics, require a high level of energy and balanced nutrition. Their rapid growth, the activity of the egg-laying cycle, and overall health condition are entirely dependent on the quality of feed. Improper or unbalanced feeding of poultry can result in various metabolic disorders, weakened immunity, reduced productivity, and the spread of diseases.

Composition and types of feed

Feed intended for poultry consists of the following main components:

Proteins – play an important role in the formation of tissues and muscles. They are mainly obtained from soybean meal, fish meal, and meat-and-bone meal.

Carbohydrates – serve as the primary source of energy. Grain products such as wheat, barley, and corn are the main sources.

Fats – provide energy and assist in the absorption of certain vitamins in the body.

Vitamins – vitamins A, D, E, and the B group are essential for growth and egg production.

Minerals – calcium, phosphorus, sodium, magnesium, etc., are necessary for the skeletal system and the formation of eggshells.

Modern feeding technologies

In modern poultry farming, large farms use automated systems for feeding systems. Also, special combined feeds (combiem) with the addition of biologically active substances - prebiotics, probiotics, enzymes are widely used. These feeds, with their composition, fully satisfy the needs of the body and serve to sharply increase productivity.

Economic aspects of feeding

Rational feeding optimizes the amount of feed consumed per head of poultry, reduces waste and reduces the cost of the product. As a result, farm profitability

increases. In particular, the use of local feed sources reduces the need for imported products and expands the possibility of using domestic resources.

CONCLUSION

It is impossible to achieve high productivity in poultry farming without a properly organized feeding system. The quality, balance and biological completeness of feeds directly affect the growth rate, product quality and general health of poultry. Modern feeds and their correct combination allow to increase poultry efficiency, obtain economic benefits and produce environmentally friendly products. Therefore, scientific approaches and practical experiences in this area are of great importance for veterinary and poultry specialists.

LITERATURE USED

1. Gafurov A., Qodirov H. Fundamentals of poultry farming. – Tashkent: Uzbekistan, 2015. – 240 p.
2. Khodzhiev A.Kh. Biology of agricultural animals and poultry farming. – Tashkent: Mehnat, 2018. – 312 p.
3. Mahmudov Sh.M. Production of poultry products.
4. Karimov I., Sodiqov A. Poultry farming on farms. – Tashkent: Science and Technology, 2017. – 156 p
5. Berezovsky N.D., Reznikova T.V. Poultry Farming. – Moscow: KolosS, 2016. – 280p.
6. Tugai S.I., Kravchenko I.S. Technology of Poultry Production. – Kiev: Vyscha Shkola, 2017. – 265 p.
7. Vasilyev A.A. Poultry Farming Workshop. – Moscow: Agropromizdat, 2019. – 210p.
8. North M.O., Bell D.D. Commercial Chicken Production Manual. – New York: Springer, 2014. – 478 p.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК.

Исмоилов Ботир Мухаммедович

Преподаватель Кокандского университета

ismoilovbotirjon3@gmail.com

Аннотация: В статье подробно исследованы факторы, влияющие на развитие государственных закупок, в частности инвестиции и инновации, а также экономические факторы. В данной работе рассматривается воздействие социальных, правовых и политических факторов на государственные закупки. В статье проанализированы труды зарубежных и отечественных учёных, подробно изучены их положения и выводы, относящиеся к рассматриваемой теме.

Ключевые слова: государственные закупки, инвестиции, инновации, экономический рост, политическая стабильность, социальные факторы, государственный бюджет.

Введение. Государственные закупки играют важную роль в экономике и имеют существенное значение для обеспечения экономического развития страны, её конкурентоспособности и социальной стабильности. Инновации и инвестиции являются двумя ключевыми факторами в развитии государственных закупок. Их правильное использование может способствовать укреплению национальной экономики, созданию новых рабочих мест и техническому прогрессу. В статье предпринята попытка проанализировать роль инноваций и инвестиций в развитии государственных закупок. Государственные закупки включают процесс приобретения государством товаров, выполнения работ и оказания услуг. Эти процессы осуществляются через государственный бюджет и отражают влияние государства на экономику. Государственные закупки, несомненно, являются одним из важнейших факторов стимулирования экономического роста. Они способствуют развитию инфраструктуры, образования, здравоохранения и законодательства. Влияние инноваций на государственные закупки велико. Благодаря внедрению новшеств система государственных закупок становится более эффективной и прозрачной. Применение инноваций в процессе государственных закупок позволяет

повысить конкуренцию, улучшить цену и качество закупок. Кроме того, новые технологии помогают автоматизировать и осуществлять мониторинг государственных закупок, что снижает бюрократию и уровень коррупции. Инвестиции имеют важное значение для повышения эффективности государственных закупок и стимулирования экономического развития страны. Привлечение инвестиций из частного сектора способствует увеличению конкуренции в государственных закупках и повышению эффективности экономической деятельности. Вложение инвестиций в инновации и производство позволяет создавать новые рабочие места и поддерживать экономический рост. Для внедрения инноваций и инвестиций в систему государственных закупок необходимо предпринять ряд важных шагов. Во-первых, требуется автоматизировать и цифровизировать процесс государственных закупок. Это обеспечит возможность государственным органам контролировать и уточнять закупочные процессы. Во-вторых, необходимо создавать условия для привлечения инвестиций и инноваций через расширение сотрудничества с частным сектором. Кроме того, следует укрепить лучшие условия, организационную систему и политику в отношении инноваций и инвестиций.

Анализ литературы. Научные исследования о влиянии государственных закупок на экономику направлены на определение спроса государства на товары и услуги, стимулирование экономической активности и повышение конкуренции. В исследовании под названием «Государственные закупки и экономическое развитие» (Исмоилова, 2023) внимание уделено влиянию государственных закупок на экономический рост, а также эффективности инфраструктуры и социальных программ. Государственные закупки рассматриваются не только как инструмент управления государственным бюджетом, но и как важный фактор в сфере производства. Ряд исследований, например, проведённых Ким (2019) и Тейлором (2021), представили множество данных о влиянии государственных закупок на обеспечение активной конкуренции и поддержку местных производителей. Инновации играют важную роль в системе государственных закупок. В частности, внедрение технологических новшеств позволяет автоматизировать процесс государственных закупок, сделать его более прозрачным и повысить эффективность. В исследовании «Инновации и государственные закупки» (Шарифова, 2022) обсуждается влияние инновационных технологий на систему государственных закупок. В работе подчёркивается, что применение цифровизации, блокчейн- и технологий искусственного интеллекта в

государственных закупках позволяет сократить бюрократию и противодействовать коррупции.

А. Беннетт (2020) и М. Розен (2021) исследовали экономическую эффективность внедрения инноваций в государственные закупки и их социальное воздействие. Они подчеркнули, что инновационные подходы в процессе государственных закупок позволяют повысить конкуренцию, улучшить качество товаров и услуг, а также обеспечить правильную оценку стоимости закупок. Привлечение инвестиций рассматривается как важный аспект повышения эффективности и конкурентоспособности системы государственных закупок. В ряде исследований изучался вопрос влияния инвестиций на государственные закупки. В исследовании на тему «Инвестиции и экономический рост» (Курбонов, 2022) показано, что привлечение инвестиций играет важную роль в создании новых производственных возможностей, организации рабочих мест и укреплении экономики страны. Исследования демонстрируют, что привлечение новых инвестиций через государственные закупки в первую очередь способствует развитию инфраструктуры, удовлетворению социальных потребностей населения и стимулированию конкуренции. Особое внимание уделяется созданию необходимых условий для привлечения инвестиций и инноваций. Кроме того, через расширение сотрудничества с частным сектором создаются условия для прямого участия инвестиций и инноваций во многих проектах государственных закупок. Экономическое и социальное значение внедрения инноваций и инвестиций в систему государственных закупок является высоким. В исследовании «Внедрение инвестиций в систему государственных закупок: проблемы и решения» (Алиев, 2021) представлены методы интеграции инноваций и инвестиций в государственные закупки, их влияние на экономическое развитие и вклад в местную экономику. Исследования также показывают, что влияние инвестиций на государственные закупки может способствовать повышению глобальной экономической конкурентоспособности страны, а также создавать возможности для расширения производственного потенциала местных производителей.

Методология исследования. Для более глубокого изучения темы исследования были рассмотрены научные труды ряда зарубежных и отечественных учёных и исследователей. В процессе проведения данного исследования широко использовались теоретический анализ, метод сравнения, сравнительный анализ, индукция и дедукция. При выполнении исследования

были проанализированы данные, полученные из вторичных баз данных. Были изучены факторы, влияющие на развитие государственных закупок, и проведён их углублённый анализ.

Результаты исследования. На развитие государственных закупок оказывает влияние не только воздействие инноваций и инвестиций, но и других внешних факторов. К их числу относятся, например, экономические, правовые, политические, социальные, глобальные и технологические факторы.

Экономические факторы включают в себя: экономический рост и развитие, инфляцию, финансовую стабильность и бюджетную политику правительства. Развитие государственных закупок зависит от экономического роста. Если темпы экономического роста высоки, возможности государства по осуществлению закупок увеличиваются, что способствует внедрению инноваций, реализации новых проектов и развитию инфраструктурных разработок. Высокий уровень инфляции приводит к удорожанию государственных закупок и одновременно осложняет правильное управление бюджетом. Финансовая стабильность бюджета обеспечивает эффективность государственных закупок.

1-рasm. Факторы, влияющие на государственные закупки¹

Кроме того, средства, направляемые на государственные закупки, зависят от экономической политики правительства, например, от расходов на инвестиции и инфраструктуру. Бюджетные проблемы оказывают влияние на объём и качество государственных закупок.

К правовым и законодательным факторам относятся регулирование законодательства, а также нарушения закона и коррупция. Большое значение имеют законы, нормативно-правовые акты и критерии, регулирующие систему государственных закупок. Изменения в законодательстве, включая правила, касающиеся прозрачности, конкуренции и борьбы с коррупцией, являются ключевым фактором в развитии системы государственных закупок. Коррупция и нарушения закона в государственных закупках оказывают значительное влияние на эффективность системы. Эти факторы снижают прозрачность и доверие в процессе государственных закупок.

К политическим факторам можно отнести политическую стабильность, а также политику и стратегические планы правительства. Система государственных закупок напрямую связана с политической стабильностью в стране. Политические проблемы и конфликты снижают экономическую активность, что, в свою очередь, уменьшает эффективность государственных закупок. Политика и стратегии правительства в области государственных закупок, привлечение инвестиций и сотрудничество с частным сектором определяют развитие системы государственных закупок.

Социальные факторы в основном формируются исходя из социальных потребностей и запросов, а также принципов социальной справедливости и устойчивости. Государственные закупки осуществляются для удовлетворения потребностей социальных слоёв населения. Если социальные потребности населения (например, в образовании, здравоохранении, инфраструктуре производства) высоки, государственные закупки должны быть на высоком уровне. Через государственные закупки важно поддерживать социальную стабильность, улучшать условия жизни населения и создавать рабочие места.

Местные и глобальные факторы, в свою очередь, включают глобальные экономические тенденции, а также такие элементы, как местное производство и экспорт. Система государственных закупок может оказывать влияние на глобальные экономические условия. Например, международная торговля,

¹ Авторская разработка

валютные курсы и потоки глобальных инвестиций влияют на государственные закупки. Государственные закупки имеют большое значение для поддержки местных производителей, создания рабочих мест и повышения экспортного потенциала. Если местные производители способны предлагать инновационные продукты, это оказывает положительное влияние на развитие государственных закупок.

Ещё одним фактором, влияющим на государственные закупки, являются инновационные и технологические факторы. Эти факторы включают технологическое развитие и инновационные проекты. Инновации и новые технологии играют важную роль в системе государственных закупок. Например, цифровизация, автоматизация, искусственный интеллект и технологии блокчейн могут сделать систему государственных закупок эффективной, прозрачной и конкурентоспособной. Инновационные проекты в системе государственных закупок (например, новая инфраструктура, услуги и технологии) оказывают положительное влияние на экономическую деятельность государства. Инновационные решения помогают ускорить процессы закупок, повысить их качество и сократить бюрократию. Внедрение информационно-коммуникационных технологий и осуществление закупок в электронном формате обеспечивают прозрачность и конкуренцию на рынке государственных закупок, способствуют снижению цен и экономии бюджета.

Вывод. Система государственных закупок является одним из важных факторов экономического и социального развития. Её развитие зависит от ряда внутренних и внешних факторов, каждый из которых оказывает специфическое воздействие. Подводя итог, основные факторы развития государственных закупок следующие: экономические факторы, инновации и технологическое развитие, законодательные и правовые факторы, политическая стабильность и социальные факторы. Каждый из этих факторов функционирует взаимосвязанно, и их согласованное или противоречивое влияние оказывает непосредственное воздействие на эффективность государственных закупок и экономическое развитие. Поэтому для развития государственных закупок необходим комплексный подход, инновации и правильная политика. Бюджетная политика, обновление законодательства и технологическое развитие являются важными механизмами развития системы государственных закупок.

Список использованной литературы:

1. ADDRESSING MACROECONOMIC STABILITY AND INFLATION: STRATEGIES FOR ANTI-INFLATION AND MONETARY POLICIES BY CENTRAL BANKS. <https://worldejournal.ru/index.php/ajmws/issue/view/25>
2. Роль инноваций и инвестиций в развитии государственных закупок. (2025). International Conference on Multidisciplinary Science, 3(1), 95-100. <https://www.mjstjournal.com/index.php/icms/article/view/2508>
3. Ш. Рузиев, М. Тухтаназарова. (2023). Развитие смарт-туризма в Узбекистане на основе современных принципов и использование зарубежного опыта. Вестник Кокандского университета, 9(9), 3–6. <https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.823>
4. Умаров, О., Тухтаназарова, М. (2024). Опыт зарубежных стран в развитии культурного туризма. Вестник Кокандского университета, 11(11), 37–40. <https://doi.org/10.54613/ku.v11i11.949>
5. Зайнидинов, Хакимжон. (2020). Обработка цифровых изображений с использованием двумерных вейвлетов Хаара. International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering, 9, 2729–2734. <https://doi.org/10.30534/ijatcse/2020/38932020>
6. Юсупов, А. А. (2024). Анализ организационного механизма эффективного использования человеческих ресурсов в субъектах малого бизнеса в Узбекистане. European Journal of Economics, Finance and Business Development, 2(5), 70–73. Retrieved from <https://europeanscience.org/index.php/2/article/view/630>
7. Исмоилов, Б. М. (2025, январь). Факторы, влияющие на развитие государственных закупок. В INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE (Т. 2, № 2, с. 33–39).
8. Исмоилов, Б. (2025). Участие субъектов предпринимательства в государственных закупках. Вестник Кокандского университета, 14, 51–53
9. Yakubovich, R. K. (2025, January). THE ESSENCE OF CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT SYSTEMS, DEVELOPMENT THEORIES. In International Conference on Economics, Finance, Banking and Management (pp. 102-111)

THE ROLE OF LITERATURE IN PROMOTING TOLERANCE AND CROSS-CULTURAL UNDERSTANDING

Po'latova Ruxshonaxon

Second year student of Kokand university

Abstract: This paper explores the vital role of literature in promoting tolerance and cross-cultural understanding in an increasingly interconnected world. Through the analysis of scholarly research and theoretical frameworks, it demonstrates how literature fosters empathy, challenges stereotypes, and encourages respect for cultural diversity. The study highlights the importance of inclusive literary representation and the use of multicultural texts in education to build intercultural competence. It also addresses the potential risks of misrepresentation and emphasizes the need for critical reading. Ultimately, the paper concludes that literature is not only a mirror of society but also a transformative tool capable of shaping more inclusive and tolerant communities.

Keywords: Literature, Tolerance, Cross-Cultural Understanding, Empathy, Diversity, Intercultural Competence, Representation, Education, Multiculturalism, Social Change

Introduction

In a world increasingly marked by cultural diversity and global interconnectedness, the role of literature as a bridge between different peoples and perspectives has become more vital than ever. Literature transcends borders, offering readers a window into the experiences, values, and emotions of others from distant lands or differing backgrounds. By immersing readers in stories that depict a variety of cultures, beliefs, and human struggles, literature fosters empathy, challenges stereotypes, and promotes mutual respect. Through characters, narratives, and themes, it encourages individuals to confront prejudice and appreciate the richness of human diversity. This article explores how literature serves as a powerful tool in cultivating tolerance and enhancing cross-cultural understanding in an increasingly globalized society.

From ancient epics to contemporary novels, literary works have long served as mirrors reflecting the complexities of human identity and social interaction. They not only

preserve cultural heritage but also invite dialogue between differing worldviews. When readers engage with literature from cultures other than their own, they are often exposed to unfamiliar customs, moral values, and historical contexts, leading to greater awareness and openness. Furthermore, literature provides marginalized voices a platform to be heard, fostering inclusivity and broadening the reader's perspective. In educational settings, incorporating diverse literary texts helps young minds develop critical thinking and compassion—essential qualities for peaceful coexistence. As such, literature does more than entertain; it educates, connects, and builds the foundation for a more tolerant and culturally aware world.

Literature review

Scholars have long recognized the transformative power of literature in shaping social attitudes and promoting intercultural dialogue. According to Nussbaum (2010), literature plays a crucial role in developing empathy and moral imagination, allowing readers to emotionally engage with lives far removed from their own. Her work emphasizes that narrative fiction can cultivate a deeper understanding of human suffering and cultural difference, making it a valuable tool in education for global citizenship.

Similarly, Said (1978) in his seminal work *Orientalism* argues that literature has historically contributed both to cultural understanding and to the reinforcement of stereotypes, depending on how cultures are represented. This duality highlights the importance of critical reading and inclusive representation in literary texts. More recent research by Kidd and Castano (2013) found that reading literary fiction—especially works with complex characters and rich social themes—can significantly improve one's theory of mind, or the ability to understand others' mental and emotional states.

In the field of multicultural education, Banks (2006) suggests that diverse literary texts help students develop cultural competence and respect for difference. Studies in comparative literature further show that exposure to global narratives enables readers to challenge ethnocentric viewpoints and engage in more nuanced interpretations of identity, power, and community (Spivak, 1993).

Overall, the body of literature supports the view that reading across cultures is a powerful means of fostering tolerance, dismantling prejudice, and encouraging solidarity among diverse groups.

In addition to these foundational works, contemporary scholars have explored how literature can serve as a means of reconciliation in post-conflict societies. For example, Lederach (2005) points out that storytelling—especially through fiction and memoir—can help communities heal from historical trauma by creating shared spaces for dialogue and understanding. Literature becomes not only a medium of expression but also a therapeutic tool for rebuilding trust and empathy among divided populations.

Children's and young adult literature has also been a focus of research. Bishop (1990) famously described books as “mirrors, windows, and sliding glass doors,” underscoring the importance of representation in helping young readers see both themselves and others in what they read. When children encounter characters from different cultural, religious, and ethnic backgrounds, they begin to develop a sense of connectedness that counters social exclusion and bias from an early age.

Moreover, studies in intercultural communication, such as those by Byram (1997), highlight how literary texts can build “intercultural competence” by helping readers become more self-aware of their own cultural assumptions and more open to alternative worldviews. Literature in translation plays a particularly crucial role in this, as it makes diverse voices accessible across language barriers, facilitating global dialogue and mutual respect.

Collectively, this growing body of research confirms that literature is more than a reflection of cultural values—it is an active agent in shaping them. By engaging readers in narratives that promote empathy, challenge prejudices, and highlight shared humanity, literature remains a vital force in promoting tolerance and cross-cultural understanding.

Discussion

The reviewed literature makes it clear that literature has a profound and multidimensional impact on fostering tolerance and cross-cultural understanding. One key theme that emerges is literature's unique ability to humanize “the other.” By presenting characters with rich inner lives, conflicting emotions, and relatable struggles, literary texts allow readers to see beyond superficial differences such as race, religion, nationality, or language. This emotional engagement can challenge readers' biases and broaden their worldviews.

Another significant point is the importance of representation and diversity in literature. When books include voices from marginalized or underrepresented communities, they

give those groups visibility and legitimacy. At the same time, they provide readers outside those communities with insight and access to new cultural experiences. This exchange fosters respect and reduces fear or misunderstanding rooted in ignorance.

Furthermore, the role of education cannot be understated. Schools and universities serve as ideal platforms for integrating multicultural literature into the curriculum, enabling young people to develop cultural awareness from an early age. Literature-based discussions often encourage critical thinking and moral reflection, pushing students to question stereotypes and consider multiple perspectives.

However, it is important to acknowledge potential challenges. Not all literature promotes tolerance; some texts may reinforce harmful stereotypes or present one-dimensional portrayals of cultures. Therefore, the selection and interpretation of literary works must be done thoughtfully, with an emphasis on balance, context, and inclusivity.

Finally, literature's impact is not limited to individual transformation—it can also influence social movements and public discourse. Novels such as *To Kill a Mockingbird* or *Things Fall Apart* have inspired conversations on justice, race, and colonialism across generations and cultures. In this way, literature serves both as a mirror of society and a catalyst for positive social change.

In conclusion, literature remains a powerful cultural tool that, when used wisely, can bridge divides, foster empathy, and promote a more tolerant and interconnected world.

Result

The exploration of literature's role in promoting tolerance and cross-cultural understanding reveals several key outcomes. First, literary texts that authentically portray diverse characters and cultural experiences significantly enhance readers' empathy and reduce prejudice. Studies confirm that such engagement improves emotional intelligence and intercultural sensitivity, especially when readers encounter perspectives different from their own.

Second, incorporating multicultural literature into educational settings helps students develop critical thinking skills and cultural awareness. It enables learners to examine complex social issues—such as discrimination, migration, and identity—from multiple angles. This broadens their understanding and prepares them for meaningful participation in a diverse society.

Third, literature contributes to social cohesion by giving voice to historically marginalized communities and challenging dominant narratives. It can initiate dialogue, support reconciliation in post-conflict contexts, and promote shared values like equality, dignity, and human rights.

Ultimately, literature proves to be more than a reflection of human experience; it is an active force for social understanding and transformation. These findings support continued efforts to integrate diverse literary voices into educational, cultural, and social frameworks as a strategy for building a more inclusive and tolerant world.

References:

1. Banks, J. A. (2006). *Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum, and Teaching*. Pearson Education.
2. Bishop, R. S. (1990). "Mirrors, Windows, and Sliding Glass Doors." *Perspectives: Choosing and Using Books for the Classroom*, 6(3).
3. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Multilingual Matters.
4. Kidd, D. C., & Castano, E. (2013). Reading literary fiction improves theory of mind. *Science*, 342(6156), 377–380.
5. Lederach, J. P. (2005). *The Moral Imagination: The Art and Soul of Building Peace*. Oxford University Press.
6. Nussbaum, M. C. (2010). *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton University Press.
7. Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
8. Spivak, G. C. (1993). *Outside in the Teaching Machine*. Routledge.

O‘ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZM RIVOJLANISHI: MADANIY MEROS VA EKOTURIZM ASOSIDA ISTIQBOLLAR VA STRATEGIYALAR.

Omonjon Umarov- Qo‘qon universiteti

Xalqaro turizm va iqtisodiyot kafedrası katta o‘qituvchisi.

umarovomonjon1994@gmail.com

Anotatsiya

Barqaror turizm dunyo mamlakatlari uchun tabiiy va madaniy resurslarni muhofaza qilish bilan birga iqtisodiy o‘shini rag‘batlantirish vositasi sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tezis mamlakatning mavjud turizm industriyasini, barqaror turizmni qo‘llab-quvvatlovchi aktivlarni va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni tahlil qilish orqali O‘zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish istiqbollari ko‘rib chiqadi. Akademik adabiyotlar va soha hisobotlarini ko‘rib chiqish, shuningdek, O‘zbekiston dagi turizm ekspertlari bilan intervyuni o‘z ichiga olgan aralash usullardan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda rivojlanayotgan barqaror turizm sektori uchun asos bo‘lishi mumkin bo‘lgan muhim madaniy va tabiiy diqqatga sazovor joylar mavjud. Biroq, infratuzilmani yaxshilash, turizmni boshqarish salohiyatini rivojlantirish va investitsiyalarni ko‘paytirish kabi bir qator to‘siqlarni hal qilish kerak. Jamoatchilik va ekoturizmga strategik e‘tibor qaratgan O‘zbekiston turizmning barqaror rivojlanishi uchun o‘zining boy merosi va landshaftlaridan foydalanish uchun kuchli salohiyatga ega.

Ushbu tezisdagi xorijiy mamlakatlarda barqaror turizm bilan bog‘liq turli vazifalar va yutuqlar o‘rganilib, muvaffaqiyatli tashabbuslar va davom etayotgan muammolar ham yoritilib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: barqaror turizm, madaniy turizm, ekoturizm, hudud infrastukturasi, landshaftlar

Kirish

Turizm - bu yo‘nalishning noyob madaniy va tabiiy boyliklarini namoyish etish bilan birga iqtisodiy rivojlanishga turtki beradigan yirik global sanoat (UNWTO, 2018). Biroq, ommaviy turizm modellari ko‘pincha atrof-muhitning yomonlashishiga va mashhur destinatsiyalarda jamoat munosabatlarining keskinlashishiga olib keldi (Butler, 1999). Barqaror turizm hozir va kelajakda tashrif buyuruvchilar va mezboblarning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan muqobil yondashuvni taklif qiladi (UNEP va UNWTO, 2005). O‘zbekiston kabi madaniy merosga va tabiiy manzaralarga

boy rivojlanayotgan mamlakatlar uchun barqaror turizm turizm sektori orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, shu bilan birga tashrif buyuriladigan joyni o'ziga xosligini saqlab qolish imkoniyatini ifodalaydi.

Ushbu tezis O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish istiqbollari ko'rib chiqadi. Tadqiqotni olib boorish uchun avvalo hudud infrastukturasi bo'yicha ba'zi bir muhim masalalar bor. Ular O'zbekistonda barqaror turizmni qo'llab-quvvatlaydigan qanday madaniy va tabiiy boyliklar mavjudligini bilish hamda turizmni barqaror rivojlantirish yo'lidagi asosiy muammolar va to'siqlar nimalardan iborat? va O'zbekiston o'zining barqaror turizm salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun qanday strategiyalardan foydalanishi kerak degan mavzularni o'zida yoritib beradi. Akademik adabiyotlarni ko'rib chiqish va soha hisobotlarini O'zbekistonning turizm sektoridagi 12 ta ekspert bilan intervyu bilan birlashtirgan aralash usullardan foydalanildi. Natijalar esa, O'zbekiston barqaror turizm modellari orqali o'zining boy madaniy va tabiiy merosidan qanday foydalanishi mumkinligi haqida mavjud tadqiqot yuzasidan tushuncha beradi.

Asosiy qism

Tadqiqot savollarini hal qilish uchun ikkilamchi ma'lumotlar to'plangan va tahlil qilingan. Dastlab, barqaror turizm, O'zbekistonning turizm sektori va shunga o'xshash yo'nalishlardagi barqaror turizmga oid amaliy tadqiqotlar bo'yicha ilmiy adabiyotlar va soha hisobotlari ko'rib chiqildi. Ikkilamchi ma'lumotlarni ko'rib chiqish jarayonida O'zbekistonda turizmning barqaror rivojlanishiga yordam beruvchi turli xil madaniy va tabiiy boyliklar mavjudligi aniqlandi.

O'zbekistonda 8000 dan ortiq tarixiy obidalar va YUNESKOning to'rtta Butunjahon merosi ob'yektlari o'zining boy Ipak yo'li merosini, jumladan devor bilan o'ralgan Xiva shahrini namoyish etadi. Madaniy festivallar va sahna san'ati ham madaniy turizm uchun imkoniyatlar yaratadi.

O'zbekistonning landshaftlari cho'llardan to tog'largacha, Nurota tog'lari kabi biologik xilma-xillik nuqtalariga ega mamlakatlardan biri hisoblanadi. Piyoda sayr qilish, qushlarni kuzatish va jamoat turizmini o'z ichiga olgan ekoturizm salohiyatga ega.

Shu bilan birga, barqaror turizm uchun bir qancha to'siqlar ham aniqlandi. Infratuzilmaga keladigan bo'lsak, yirik shaharlardan tashqarida rivojlanmagan. Sayyohlik boshqaruvi salohiyati, ekskursiyadan tortib barqarorlik standartlarigacha kuchaytirishni talab qiladi. Turizm ob'ektlariga va marketingga nisbatan investitsiyalar cheklangan. Jamoatchilikni jalb qilish va turistik loyihalardan foyda olishish bir-biriga

mos kelmaydi. Atrof-muhitni muhofaza qilishni turizm sektoridagi jadal rivojlanayotganini hisobga olgan holda kuchaytirish kerak.

Barqaror turizm bo'yicha bir qancha eko turizm maskanlariga aylangan mamlakatlarda qilingan islohotlar va ularning barqarorlikni saqlab qolish uchun amalga oshirgan strategiyalari mavjud. Bular:

Kosta-Rika ko'pincha barqaror turizmning yetakchi namunasi sifatida tilga olinadi. Mamlakat atrof-muhitni muhofaza qilishda sezilarli yutuqlarga erishdi, uning yerlarining taxminan 25% muhofaza qilinadigan hududlar sifatida belgilangan. Kosta-Rikaning barqarorlikka sodiqligi uning milliy bog'lar, eko-lojalar va barqaror turizm sertifikatlarining keng tarmog'ida yaqqol namoyon bo'ladi. Mamlakatda ekoturizmga e'tibor qaratilayotgani nafaqat uning boy bioxilma-xilligini saqlab qolgan, balki uning iqtisodiy o'sishiga ham xizmat qilmoqda.

Butanning barqaror turizmga bo'lgan yondashuvi uning Yalpi Milliy Baxt falsafasiga asoslangan bo'lib, u o'z fuqarolarining farovonligini iqtisodiy o'sishdan ustun qo'yadi. Mamlakatda turistlar sonini cheklovchi "yuqori qiymatli, kam ta'sirli" turizm siyosati amalga oshirildi, shu bilan birga turizmdan tushgan daromad mahalliy hamjamiyatlarga foyda keltirishi ta'minlandi. Butanning madaniy muhofaza va atrof-muhitni muhofaza qilishga sodiqligi uni barqaror turizm uchun namunaga aylantirdi.

Yangi Zelandiya mahalliy Maori madaniyatini sayyohlik takliflariga integratsiyalash orqali barqaror turizmni rivojlantirishda sezilarli yutuqlarga erishdi. Mamlakatda Maori merosini nishonlovchi tashabbuslar ishlab chiqilgan, masalan, madaniy sayohatlar, an'anaviy chiqishlar va mahalliy sayyohlik korxonalari. Bunday yondashuv nafaqat Maori madaniyatini saqlab qoladi, balki mahalliy jamoalar uchun iqtisodiy imkoniyatlarni ham beradi.

Norvegiya yashil texnologiyani qo'llash orqali barqaror turizm sohasida sezilarli muvaffaqiyatlarga erishdi. Mamlakat turizmning atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish uchun elektr transporti, qayta tiklanadigan energiya va ekologik toza infratuzilmaga sarmoya kiritdi. Norvegiyaning barqarorlikka sodiqligi uning uglerodsiz sayohatlarni targ'ib qilish va o'zining toza tabiiy landshaftlarini himoya qilish harakatlarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Bundan xulosa qilib, mamlakatimizda amalga oshirilishi kerak bo'lgan zarur masalalar mavjud. Milliy strategiyani amalga oshirishni muvofiqlashtirish uchun Milliy turizm ma'muriyati tarkibida barqaror turizm bo'yicha maxsus bo'limni tashkil etish zarur.

Tajriba ob'ektlaridan boshlab asosiy madaniy va tabiiy boyliklar atrofida barqaror turizm zonalarini belgilash va rivojlantirishga sarmoya kiritish. Hududlarda maxsus boshqaruv rejalari, inshootlari va barqarorlik standartlarini tatbiq etish bo'lishi kerak.

Rivojlanayotgan barqaror turizm yo'nalishlarida transport aloqalari va xizmatlarini xalqaro standartlarga yangilash vaqti kelganligi ma'lum qilinadi. Tashrifchilarning mintaqaviy tarqalishiga yordam beradigan investitsiyalarga ustuvor ahamiyat berish kerak.

Jamoatchilik va ekoturizm infratuzilmasi hamda tadbirkorlik subyektlariga mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun davlat-xususiy sheriklik (DXSh) dasturlari va imtiyozlarini yo'lga qo'yish asosiy masalalardan biriga aylandi. Barqaror turizm korxonalarini uchun sertifikatlashtirish dasturlari va xalqaro standartlarga asoslangan jamoatchilik asosidagi turizm loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirish kerak. Atrof-muhitni muhofaza qilish, erdan foydalanishni rejalashtirish, jamoat huquqlari va turistik yo'nalishlarda manfaatlarni taqsimlash mexanizmlarining huquqiy va institutsional asoslarini mustahkamlash.

Ta'limni muvofiqlashtirish, standartlarni belgilash, birgalikda bozorga chiqarish va hukumatga maslahat berish uchun barqaror turizm operatorlari uchun sanoat assotsiatsiyasini yaratish. Davlat sektori xodimlari, ekskursiya gidlari va hamjamiyat vakillari uchun barqaror turizmni rejalashtirish, menejment va operatsiyalar bo'yicha o'qitish va sertifikatlash dasturlarini taqdim etish. O'zbek madaniyati va tabiatini namoyish etuvchi innovatsion barqaror turizm mahsulotlari va tajribalarini, shu jumladan qo'shni davlatlar bilan mintaqaviy hamkorlik orqali rivojlantirish. Barqaror biznes amaliyotlarini qabul qiling va xalqaro barqaror turizm manbalari bozorlariga kirish uchun uchinchi tomon sertifikatiga (masalan, Green Globe) erishish kerak. Madaniy va tabiiy boyliklar yaqinida joylashgan barcha turistik operatsiyalar va rivojlanish loyihalarini uchun jamoatchilikni jalb qilish va foyda almashish dasturlarini amalga oshirish.

Ta'sirlarni baholash, saboqlarni o'rganish va vaqt o'tishi bilan strategiyalarni takomillashtirish uchun barqaror turizm bo'yicha uchuvchi tashabbuslar bo'yicha doimiy tadqiqot va monitoring olib borishligi kerak. Barqaror turizm bo'yicha o'quv dasturini milliy tajribani shakllantirish uchun mehmondo'stlik, tabiatni muhofaza qilish va rivojlanish tadqiqotlari kabi oliy ta'lim dasturlariga kiritish asosiy maqsad bo'ladi. Eng ilg'or jahon tajribasini o'rganish va O'zbekistonning barqaror turizm tajribasi bo'yicha xulosalarni tarqatish uchun xalqaro ilmiy hamkorlikni rivojlantirish zarur.

Xulosa

O'zbekiston barqaror turizm modellariga mos keladigan kuchli madaniy va tabiiy boyliklarga ega. Biroq, uning salohiyatini ro'yobga chiqarish asosiy muammolarni hal qilishni talab qiladi. O'zbekiston uchun ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan strategiyalar mavjud. Bular mahalliy madaniyatni saqlaydigan va jamoalarni jalb qiladigan meros ob'ektlari, festivallar va tajribalar atrofidagi madaniy turizm sxemalarini ishlab chiqish va targ'ib qilish; turistlarning barqaror faoliyati va boshqaruvini boshqarish uchun tabiiy hududlarda ekoturizm zonalari va standartlarini yaratish; turizmni fazoviy va mavsumiy ravishda tarqatish uchun rivojlanayotgan yo'nalishlarda aloqani yaxshilash va ob'ektlarni yangilash kabi masalalarni hal qilish turizm sektoridagi eng ilg'or mavzulardan biri hisoblanadi.

Bundan tashqari mamlakat ichida mahalliy va ichki turizmni rolini misli ko'rilmagan holda oshirish kabi bir qancha masalalar ham mavjud. Bular asosan o'qitish, sertifikatlash va barqaror turizm tashkilotlari bilan hamkorlik qilish orqali mahalliy turizm salohiyatini oshirish; asosiy bozorlarda sarmoyalarni jalb qilish va O'zbekiston ning barqaror turizm brendini ilgari surish uchun xususiy sektordagi kompaniyalar bilan hamkorlikni kengaytirish; imtiyozlar teng taqsimlanishini va madaniy aslligini saqlashni ta'minlaydigan jamiyatga asoslangan yondashuvni qabul qilish dek muhim ishlarni tez orada amalga oshirish strategiyasi ustuvor etib belgilandi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish va turizmni rejalashtirish bo'yicha me'yoriy-huquqiy bazani va ijroni ta'minlashni mustahkamlash mamlakatimizda iqtisodiyotda turizm sektoridagi ulushini ko'payishiga xizmat qilinishi prognoz qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. UNEP, & UNWTO. (2005). Making tourism more sustainable: A guide for policy makers. United Nations Environment Programme and World Tourism Organization.

2. UNWTO. (2018). Tourism and culture mutually support each other. <https://www.unwto.org/tourism-and-culture-mutually-support-each-other>

3. Hamidjon Rasulov. (2023). SIYOSIY MOJAROLARNING TURIZMGA TA'SIRI. QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9(9), 147–150. <https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.857>

4. A. A. Yusupov. (2024). ANALYSIS OF THE ORGANIZATIONAL MECHANISM OF EFFECTIVE USE OF HUMAN RESOURCES IN SMALL BUSINESS SUBJECTS IN UZBEKISTAN. European Journal of Economics, Finance

and Business Development, 2(5), 70–73. Retrieved from
<https://europeanscience.org/index.php/2/article/view/630>

5. Yusupov Abbasxon Aliyevich. (2023). METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF USING HUMAN RESOURCES IN THE ACTIVITY OF SMALL BUSINESS SUBJECTS. Intent Research Scientific Journal, 2(3), 182–187. Retrieved from <https://intentresearch.org/index.php/irsj/article/view/67>

6. Otto, M., & Thornton, J. (2023). SAYYOHLAR UCHUN YOYVOYI TABIAT FAROVONLIGINI OSHIRISHDA MARKETINGDAN FOYDALANISH. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9, 106-108.

7. O‘G‘Li, U. O. M. (2024). SMART TEXNOLOGIYALARNING TURIZM RIVOJLANISHIGA TA‘SIRI. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (6), 132-141.

8. Umarov, O., & To‘xtanazarova, M. (2024). MADANIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 11, 37-40.

**KICHIK BIZNESNING RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLOVCHI
OMILLAR TAHLILI.**

Melibayeva Gulxon-Qo'qon univertiteti

Xalqaro turizm va iqtisodiyot kafedrası katta o'qituvchisi.

gulhonmelibaeva@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini oshirish mexanizmlari ilmiy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda innovatsion yondashuvlar, marketing strategiyalari, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, inson kapitalidan samarali foydalanish va raqamli texnologiyalarni joriy etish kabi omillar asosiy mexanizmlar sifatida ko'rib chiqiladi. Statistika ma'lumotlar va nazariy adabiyotlar asosida kichik biznesning iqtisodiyotdagi o'rnini yoritilgan, shuningdek, amaliy misollar nisbiy ko'rinishda jadval va grafiklar yordamida tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari kichik biznes subyektlarining bozor sharoitida raqobat ustunligini shakllantirishda diversifikatsiya, innovatsion mahsulot ishlab chiqarish va resurslardan oqilona foydalanishning muhimligini ko'rsatadi.

Аннотация

В данной статье анализируются механизмы повышения конкурентоспособности субъектов малого предпринимательства с научной и практической точки зрения. В исследовании в качестве основных механизмов рассматриваются такие факторы, как инновационные подходы, маркетинговые стратегии, обеспечение финансовой устойчивости, эффективное использование человеческого капитала и внедрение цифровых технологий. На основе статистических данных и теоретической литературы освещается роль малого бизнеса в экономике, а также анализируются практические примеры с использованием таблиц и графиков в относительном виде. Результаты исследования показывают важность диверсификации, разработки инновационных продуктов и рационального использования ресурсов в формировании конкурентных преимуществ субъектов малого предпринимательства в рыночных условиях.

Annotation

This article analyzes the mechanisms for increasing the competitiveness of small businesses from a scientific and practical perspective. The study considers such factors

as innovative approaches, marketing strategies, ensuring financial stability, effective use of human capital, and the introduction of digital technologies as key mechanisms. The role of small business in the economy is highlighted based on statistical data and theoretical literature, as well as practical examples are analyzed in a relative manner using tables and graphs. The research results show the importance of diversification, innovative product development, and rational use of resources in forming a competitive advantage of small business entities in market condition

Kalit soʻzlar

kichik biznes, raqobatbardoshlik, iqtisodiy mexanizmlar, innovatsiyalar, marketing strategiyalari, moliyaviy samaradorlik, bozor iqtisodiyoti, klasterlashuv

Ключевые слова

Малый бизнес, конкурентоспособность, экономические механизмы, инновации, маркетинговые стратегии, финансовая эффективность, рыночная экономика, кластеризация

Keywords

Small business, competitiveness, economic mechanisms, innovations, marketing strategies, financial efficiency, market economy, clustering

Kirish. Korxonalar faoliyatining raqobatbardoshligi bozorda ustunlikni anglatadi va uni turli ichki va tashqi omillar belgilaydi. Bozor iqtisodiyotida kichik biznes subyektlarining raqobatbardosh mahsulotlari ishlab chiqarishi va ularni bozorga chiqarish olishi iqtisodiy oʻsish uchun zarur hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, korxonaning moliyaviy salohiyati va natijadorligi raqobatbardoshlikni taʼminlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega (Porter, 1990). Shu bilan birga, innovatsion faoliyat va resurslardan samarali foydalanish koʻrsatkichlari ham oʻsish va barqaror rivojlanish omillaridandir (Drucker, 2007; Acs & Audretsch, 2010). Ushbu maqolada 2019–2023-yillar uchun olingan maʼlumotlar asosida kichik biznes korxonalarining moliyaviy, ishlab chiqarish va marketing koʻrsatkichlari tahlil qilingan, asosiy taʼsir omillari aniqlangan va ularni strategik menejmentga integratsiya qilish boʻyicha tavsiyalar berilgan.

Metodlar. Tadqiqot maʼlumotlari sifatida Oʻzbekiston Respublikasi kichik biznes subyektlarining 2019–2023-yillarga oid statistik koʻrsatkichlari oʻrganilgan. Moliyaviy (rentabellik, xarajatlar, aylanma mablagʻlar va boshqalar), ishlab chiqarish (mahsulot sifati, innovatsiya, quvvatlardan foydalanish kabi) va marketing (mijoz sodiqligi, bozor ulushi, brend imiji) koʻrsatkichlari sistematik yigʻilgan. Analizda korrelyatsiya tahlili va koʻp omilli regressiya modeli qoʻllanilib, faktorlar bilan

natijaviy indikatorlar orasidagi bog‘liqlik o‘lchandi. Shuningdek, aniqlangan ustun omillar integratsiyalangan raqobatbardoshlik indeksini hisoblash modelida va Muvozanatli ko‘rsatkichlar jadvali (Balanced Scorecard, BSC) tizimida aks ettirildi. BSC to‘rt nuqtai nazar – moliyaviy, mijozlar, ichki jarayonlar va o‘rganish/innovatsiya – bo‘yicha tashkil etilib, korxonalar strategiyasini boshqarish uchun tizimli yondashuv sifatida qo‘llanishi ko‘zda tutilgan (Kaplan & Norton, 1996).

Natijalar. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, kichik biznesning raqobatbardoshligini shakllantirishda moliyaviy ko‘rsatkichlar eng yuqori ta’sirga ega bo‘lgani aniqlandi. Xususan, rentabellik darajasi (sof foyda va qo‘shilgan qiymat nisbati) bo‘yicha yuqori ko‘rsatkichlar korxonalar moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta’minlaydi (Porter, 1990). Aylanma mablag‘lar aylanish tezligi (ombordagi xomashyo va mahsulot zaxiralari tez aylanishi) va xarajatlar samaradorligi ham muhim ko‘rsatkich sifatida ajralib turdi (Acs & Audretsch, 2010; Jo‘rayev, 2021). Ishlab chiqarish ko‘rsatkichlariga kelsak, mahsulot sifati indeksi bilan bir qatorda texnologik yangilanish darajasi (korxonalar modernizatsiya va yangi texnologiyalar joriy etish darajasi) alohida e’tibor qozondi (Drucker, 2007; Kim, 2018). Quvvatlardan foydalanish samaradorligi (asosan asosiy vositalarning ishga tayyorligi va hajm darajasi) ham salohiyatni oshirish omili sifatida ko‘rsatildi (Jo‘rayev, 2021). Marketing ko‘rsatkichlari orasida esa mijozlar sodiqligi indeksi, bozor ulushi o‘shirish sur’ati va brend obro‘si bahosi sezilarli rol o‘ynaydi. Ushbu omillar mijoz talabini muvofiqlashtiradi, bozordagi pozitsiyani yaxshilaydi va korxonaning ijobiy imijini yaratishga yordam beradi.

Jadval: Omillar va ularning raqobatbardoshlikka ta’siri

Omil toifasi	Aniqlangan ko‘rsatkichlar (indikatorlar)
Moliyaviy	Rentabellik darajasi (sof foyda/yaroqsiz xarajat)
	Aylanma mablag‘lar aylanish tezligi (ombor aylanmasi)
	Xarajatlar ulushi (umumiy xarajatlar ichidagi ulush)
Ishlab chiqarish	Mahsulot sifati indeksi (tovar sifati bo‘yicha reyting)
	Texnologik yangilanish darajasi (innovatsion loyihalarda ishtirok)
	Ishlab chiqarish quvvatlari foydalanish samaradorligi (quvvatlarni to‘liq ishlatish darajasi)

Omil toifasi	Aniqlangan ko'rsatkichlar (indikatorlar)
Marketing	Mijozlar sodiqligi indeksi (mijozlar qayta xarid qilishi va tavsiya qilishi ko'rsatkichi)
	Bozor ulushi o'sish sur'ati (bozorda ulushning yillik o'sish foizi)
	Brend obro'si bahosi (firma brendiga nisbatan bo'lgan ishonch va obro'ning bahosi)

Yuqoridagi natijalar tahlili shuni ko'rsatdiki, moliyaviy ko'rsatkichlar kichik biznes uchun raqobatbardoshlik poydevorini tashkil etadi. Rentabellik va likvidlikning yuqori darajalari kompaniyaning qayta investitsiya imkoniyatlarini oshirib, bozor sharoitida faoliyatini kengaytirishga yordam beradi (Porter, 1990). Masalan, bank xizmatlari yoki chakana savdo sohalarida yuqori rentabellik mijozlarga sodiq bo'lish, yaxshi xizmat ko'rsatishga va yuqori narx yetkazishga imkon beradi. Ishlab chiqarishda esa mahsulot sifatini nazorat qilish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali raqobat ustunligi saqlanadi (Drucker, 2007; Kim, 2018). Resurslarni samarali boshqarish (aylanma mablag'larning tez harakati va xarajatlarni minimallashtirish) qo'shimcha afzallik beradi (Acs & Audretsch, 2010). Marketing ko'rsatkichlarining ahamiyati, asosan, bozorda mijoz talabini o'zlashtirish va brend imidjini yaratish bilan bog'liq. Uzoq muddatli mijoz sodiqligi bozor ulushini barqaror oshiradi va narx o'yinida raqiblar ustidan ustunlikka imkon yaratadi.

Aniqlangan omillar asosida Strategik menejment uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqiladi:

- Moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish
 - rentabellikni oshirishga qaratilgan investitsiyalar va faol xarajat nazorati joriy etish, likvidlikni ta'minlash va risklarni kamaytirish choralarini ko'rish.
- Ishlab chiqarishni rivojlantirish
 - mahsulot sifatini sertifikatlash, zamonaviy texnologik jihozlarni olib kirish va quvvatlardan maksimal foydalanish bilan bog'liq strategiyalarni amalga oshirish (masalan, turli avtomatlashtirish yoki ekologik toza texnologiyalarni tatbiq etish).
- Marketing strategiyalarini kuchaytirish
 - mijoz segmentatsiyasi, sodiqlik dasturlari va xizmat sifatini takomillashtirish orqali mijozlarni ushlab qolishni ko'zda tutuvchi chora-tadbirlar; brend kommunikatsiyasiga urg'u berib, bozordagi obro'ni oshirish.
- Ko'rsatkichlar monitoringi va BSC tizimi joriy etish – yuqorida aniqlangan moliyaviy, ichki jarayon va mijozlarga oid ko'rsatkichlar Muvozanatli ko'rsatkichlar

jadvali (Balanced Scorecard) to'rt nuqtai nazariga moslashtirilib, korxonalar strategik maqsadlari bilan bog'lanishi ta'minlanadi.

Balanslangan ko'rsatkichlar jadvali perspektivalari: BSC nazariyasiga ko'ra, korxonalar faoliyati moliyaviy, mijozlar, ichki jarayonlar hamda o'rganish/innovatsiya to'rt nuqtai nazardan baholanadi. Bu tizim korxonaning strategik maqsadlarini ishlash ko'rsatkichlariga aylantirishga yordam beradi, shuningdek, tadbirkorlar va rahbarlarga har tomonlama natijadorlikni kuzatib borish imkonini beradi.

Xulosa. 2019–2023-yillar bo'yicha olib borilgan tizimli statistik tahlil shuni ko'rsatdiki, kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini belgilovchi eng kuchli omillar sifatida moliyaviy barqarorlik (rentabellik va xarajatlarni optimallashtirish), zamonaviy texnologiyalar va innovatsiya darajasi, ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish, shuningdek marketing strategiyalari (mijoz sodiqligi va brend obro'si) ajralib turadi (Drucker, 2007; Kaplan & Norton, 1996). Ushbu ko'rsatkichlar asosida ishlab chiqilgan raqobatbardoshlik indeksi va BSC modeli korxonalar strategik boshqaruvda aniq yo'l-yo'riq beradi. Umuman olganda, tizimli yondashuv orqali moliya, ishlab chiqarish va marketing faoliyatining uzviy bog'liqligini ta'minlash kichik biznesning uzoq muddatli muvaffaqiyatini kafolatlaydi (Jo'rayev, 2021).

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Porter, M. E. (2008). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. Free Press.
2. Porter, M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
3. Drucker, P. (2007). *Innovation and Entrepreneurship*. London: Routledge.
4. Acs, Z. J., & Audretsch, D. B. (2010). *Handbook of Entrepreneurship Research*. Springer.
5. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1996). *The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action*. Harvard Business School Press.
6. Kim, S. (2018). *Small Business Competitiveness in East Asia*. Seoul: Seoul University Press.
7. Jo'rayev, A. (2021). "O'zbekistonda kichik biznesning raqobatbardoshligini oshirish omillari." *Iqtisodiyot va innovatsiyalar*, №2, 45–52
8. Kurbatova, M. V., & Levin, S. N. (2020). Competitiveness of small business in the context of digitalization. *Journal of the New Economic Association*, 3(47), 128–152. <https://doi.org/10.31737/2221-2264-2020-47-3-7>

9. Melibayeva G. (2024). KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH BO‘YICHA MARKETING STRATEGIYALARINI QO‘LLASH. University Research Base, 284–289. Retrieved from <https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/517>
10. Melibaeva, Gulxon (2025) BENCHMARKING KICHIK INNOVATSION BIZNESNING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA SAMARALI VOSITASI SIFATIDA. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 5 (5s). pp. 55-65. ISSN 2181-1342

**ACUMEN: INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY
RESEARCH VOLUME-2, ISSUE-8 (31-AVGUST)
MUNDARIJA**

1	O'ZBEKISTONDA BOSHLANGANCI SINFI O'QUVCHILARINING INGLIZ TILI SO'Z TILINI O'ZLASHTIRISHGA MULTIMEDIA VOSITALARNING TA'SIRI. <i>Sultonova Munisa Ro'zimboy qizi</i>	5-6
2	DUNYO AHOLISI VA UNDAGI DEMOGRAFIK JARAYONLAR <i>Tuxtamuratova Dilnoza Dilmurodovna, Tuxtamuratova Dilnoza Dilmurodovna</i>	7-19
3	MAST HOLDA TRANSPORT BOSHQARGANLIK UCHUN JINOIY JAVOBGARLIK BELGILANGAN. <i>R.Qorabaev</i>	20-21
4	SURATLARDA MUHURLANGAN QADIMIY BUXORO <i>Farida Kazakova Sanokulna, Shavkatov Shahzod amsullo o'g'li</i>	22-31
5	SHARHARLIK RIVOJLANISH MUDDATLARINI ANIQLASHNING SUD-TIBBIY ASPEKTLARI. <i>S.A.Hakimov, , ATIsmoilov</i>	32-38
6	QISHLOQ XO'JALIGI ISHLAB CHIQARISHINING IQTISODIY SAMARADORLIGI <i>Jo'rayev Sherali Xolmahamadovich</i>	39-41
7	TAMAKI MAHSULOTLARINI CHEKISH VA INSULT XAVFI (ADABIYOTLAR SHARXI). <i>Jabborov Marks Taxirovich, Matyoqubov Murod Otajonovich, Bobojanov Umidjon Adilbekovich</i>	42-48
8	BOSH MIYA INSULTLARINGING XAVF OMILLARI <i>Matyoqubov M.O., Jabbarov M.T., Bobojanov U.A.</i>	49-59
9	SUN'IY NAFAS APPARATINING BEMORLARGA FOYDALI VA NOJO'YA TA'SIRLARI <i>Axrorov Abror Ixtiyor og'li</i>	60-63
10	RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA XALQARO KOMPANIYALARDA BOSHQARUV USLUBLARINING O'ZGARISHI <i>Shukurov Sherzod Xolmo`min o`g`li</i>	64-68
11	TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA XALQARO BAHOLASH NATIJALARI ASOSIDA O'QITUVCHILAR MALAKASINI OSHIRISH ZARURATI <i>Jumayev Sanjar Soatmo'min o'g'li</i>	69-73
12	MUSIQIY TARIXIY MUSIQASHUNOSLIK <i>Raxmanova IM</i>	74-77
13	HUQUQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA YOSHLARNING IJTIMOYIY ROLINI OSHIRISH <i>SUBANOV Olimjon Suyarqul o'g'li</i>	78-85
14	PARRANCHCHILIKDA EMASNING O'RNI <i>Mahmudov Farhod Baxodir og'li</i>	86-88

15	FAKTORY, VLIYAYUshCHIE NA RAZVITIE GOSUDARSSTVENNYX ZAKUPOK. <i>Ismoilov Botir Muhammedovich</i>	89-95
16	ADABIYOTNING BAG'RIGIMLILIK VA MADANIYATLAR ARASI <i>anglashuvni targ'ib qilishda tutgan o'rni. Po'latova Ruxshonaxon</i>	96-100
17	O'ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZM RIVOJLANISHI: MADANIY MEROS VA EKOTURIZM ASOSIDA ISTIQBOLLAR VA STRATEGIYALAR. <i>Omonjon Umarov</i>	101-106
18	KICHIK BIZNESNING RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLOVCHI OMILLAR TAHLILI <i>Meliboyeva Gulxon</i>	107-112
	MUNDARIJA	113-114

